

САЪДУЛЛА КАРОМАТОВ

ЭЪТИҚОД

САЙЛАНМА

ИККИ ЖИЛДЛИК

ИККИНЧИ ЖИЛД

ҚИССАЛАР

ҲИКОЯЛАР

Тошкент
Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат палатаси
1989

ТОҒ ҒУЗАЛИ

БИРИНЧИ БОБ

Саратоннинг сўнгги кунлари ўтаётганига қарамай, қуёш тафтига чидаб бўлмайди. Автобус елдек учиб бoryпти. Қани эди лоақал бир нафас шабада эса қолса. Йўловчилар иссиқдан бўғриққан бўйинлари, чаккаларидан тинмай қуйилаётган тер томчиларини бот-бот дастрўмоллари билан артиб, бир-бирларига «бу нимаси-а», деган каби шикоят-муз бош чайқашарди.

Бунақа диққинафас дамларда гашириш уёқда турсин, бир сўз эшитиш ҳам малол.

Автобуснинг сўнгги қаторида ўтирган Йигиталига биров кимсан, демайди. Деразадан ғир-ғир шабада эсиб турган пайтлар бўлганда, аскар либосида қайтаётган йигитни: «Қаердансан? Қаёққа бoryпсан? Қимми ўғлисан?» — деб тинимсиз саволларга кўмиб ташлашарди... Аммо ҳозир ҳамма жим: ҳамма нарсага бардошли қариялар энгакларини кўкракларига тираб, мудрашяпти, биров қўлидаги ғижимлашиб кетган газета билан ўзини елпияпти, кимдир қуриб қолган оғзини каппа-каппа очиб, ҳаво ютапти... Иссиқ. Кўзга кўринмас ҳовур нафасни бўғиб қўйгудек, ҳаммаси бирдай лоҳаслантиряпти.

Йигитали гимнастёркасининг ёқасини сўнгги тугмачасидан ҳам бўшатиб, бошини дераза томон бурди. Автобусдагиларнинг сокинлиги айни кўпгилидагидек. Бир чеккада ўтириб олиб, истаганча хаёл суриши, хотирасига эрк бериши мумкин...

Табиийки, ўзи туғилиб-ўсган жойларини апчадан буён кўрмаган аскар йигит биринчи навбатда ёшлигини қўмсайди.

Чирчиқ соҳиллари бўйлаб чопқиллаб юрипти. Отаси оч жигарранг харсанга ўтириб олиб, тошқин сувдан нигоҳини узмайди. У ўғлига чандоп бор Чирчиқнинг шиддат билан оқаётган сувидаги беҳисоб қудрат зое кетаётганини айтиб, бош чайқарди: «Жилла бўлмаса, кичикроқ иликтр станса қурса ҳам тоғлар ўрамидаги зим-зиё қишлоқларга нур келармиди?» — дея афсусланапти.

Йигитали отасининг пишжигга тиқилганча, типим билмай катта қудрат билан илгарилаётган сувга хомуш тикилиб қоларди.

Ота ҳамон тезоқар саёз дарёдан кўз узмай, ўғлининг хурпайган сарғиш сочларини силайди. Ғир-ғир эсаётган шабада тезобнинг майда заррачаларини яхтаги ёқасидан бўртиб турган жундор кўкрагига уфурлади.

Улар шу алпозда баъзан шом чўкиб одам одамни танимайдиган пайтгача, ундан кейин ҳам анчагача жим ўтиришарди. Баланд-паст тоғ тизмалари аста-секин туннинг ёғдусиз бағрига кириб ғойиб бўлгач, олдидида яхлит улкан қора девор қад кўтаргандек, ҳамма нарса қуюқ зулматга айланарди. Йигитали бу ғалати афсонавий мавжудотдан чўчиса-да, сир бой бермай, отасининг қўлтиғи остига яқинроқ сурилиб, нафас чиқармаётгандек қимир этмасди.

Отаси бу ерларни чиндан ҳам жон-дилидан севарди. Онаси печа бор ўзи туғилган Бўстонлиққа кўчишга қистовга олганларини ўз қулоғи билан эшитган Йигитали кайфияти чоғ пайтларда у катта сув бўйидаги боғларни эсларди, қирмизи олма-ю, ҳар бири кичикроқ ҳандалакдек лўппи шафтолилар, қандак ўригу писта-бодомларни таърифини қиларди, сўлим оромгоҳларни хотирларди.

Отанинг майда ажип қоплаган жигарранг юзига табасум югуриб, аёлнинг сўзларини бардош билан эпитарди-ю, аммо унга сира ён бермасди.

— Йўқ, Чирчиқда гап кўп. Ҳали кўрасан бу ерларда қандай оромикон жойлар қад кўтарганини, ҳа, ҳа, гапларини қулоқларингга қуйиб ол, яқин-орада бунга ўзинг шоҳид бўласан! Жаннат қайдасан, Чирчиқ, дейдиган дамлар келади.— У қўй кўзларини юмиб оларди: — Ҳа, мени бир айтди дерсан. Шундай жойдан кўчаман дейшинг нимаси?— Гапни чўрт кесарди у. Сўнг юмилган кўзларини очмай, бошини сарак-сарак қилиб, қўшиб қўярди: — Э-э, нимасини айтай сенга, қани эди шу кунларга омон-эсон етсак. Ўз кўзим билан кўрсам, сира армоним қолмасди.

Йўқ, ота армони пчида кетди. Уни шу ерда дафн этишди.

Ота ўлимидан сўнг Йигитали онаси билан Бўстонлиққа кўчиб кетишди...

Йигитали ота қабрини зиёрат қилишга қарор этди. Албатта, у болалиги ўтган қишлоғига ҳам кириб ўтади. Нима япгиликлар бўлаётган экан? Қизиқ-да, ҳар ҳолда.

Зора бирга кўча чапгитган болалардан битта-яримтасини кўриб қолса...

Машина шиддат билан ўнгга бурилиб, майдончада тўхтади. Ингитали ундан аскарчасига чаққонлик билан сакраб тушиди-да, тоғ этагидаги уйлар томоп юрди. Уни ҳеч ким кутмапти. Буни яхши билади. Аммо юрагида қапдайдирилиқ бир туйғу пайдо бўлиб, уни безовталантира бошлади. Севган ёри тайинлаган вақтдан кечикиб қоладиган ошқдек, ҳаяжон пчида тез одимлаб кетди.

Қишлоқ вайрон қилишти. Аммо уйлари ҳали бус-бутун. Аммо унинг ёнгинасида бульдозер тарилларди. Кимдир кайғичоғлик билан қичқирди.

— Ҳа, солдат, ҳашарга келдингми? Келавер, ҳамма-мизга нин топилади, афсусланмайсан.

Ингиталининг отасшиқдек буғдойранг юзига табас-сум, боши билан тасдиқ шорасини берди.

Бир-икки қадам орқага тисланиб, қишлоққа яна бир назар ташлади. У эндигица гишт ва пахса уюмлари орасида тўзоп пчида сўлгин барглари оқариб турган дарахтларга кўзи тушиб, юраги гурсиллаб уриб кетди. Кимдир бу ерларни атайин вайрон қилаётгандек ичига гулгула тушди. Бўм-бўш қишлоқни кўриб, уни ваҳм босди. Қандай қабоҳат! Ўйпоқлаб оққан ариқчалар, соя-салқин сўлим гўшалар қайда қолди? Наҳотки инсон зоти шунчалар бераҳм, бешафқат бўлса?! У шулар ҳақида ўйларкан, пчида тўлқинланиб чиққан газаб бўғзига тикилди назарида. Бояғина хушмуомалалик билан унга сўз қотган бульдозерчига қаттиқ тегиб қўйишдан чўчиди. Бу ердан тезроқ кетни керак. Машиналар ҳайқиригидан, вайропадан кескин бурилди-ю, узоқдан қафтда тургандек чайқалаётган яшил тепалик томоп юрди.

У ота қабри атрофини хас-чўплардан тозалади. Кимдир қабр ёшида қолдириб кетган челақда сув олиб келиб, атрофга шакароб қилиб сепди. Ҳоронги чўккунча шу ерда қолди. Муздек тоғ шабадаси ором бераётган каби сочларини сйлаб-сйпалайди. Ҳамон тугмалари солилмаган ёқасидан кириб, кўкрагини қитиқлайди. Атроф сокин. Чуғурчиқларнинг тинимсиз чириқлаши-ю, қишлоқни бузаётган бульдозерларнинг тариллаши бир зайлда тиним билмасди. Рўпарасида мовий осмон остида ҳайбатли тоғлар. Оқ сарупога ўралган виқорли чўққилар булутлар билан бўй талашапти. Курашда голиб келган алпларни эслатади: бошида оқ қалпоқ, белида белбоғдек тоғ бодомлари-ю, яшил буталар шабадада мавжланиб, майин тебранмоқда.

Йнгит қалби табиатнинг бу сўлим манзарасидан таскип тонди, майсазор устига чўзилиб, қўллариши боши остига қўйди. Мусаффо осмонга тикилди. Ўша мовий кўк гумбази. Ўша-ўша минг йиллик тоғлар, қорли чўққилар. Унинг пойида ўйпоқлаб, тошдан-тошга сакраб, кумуни зарралари соҳилларини ювиб оқаётган дарё, шовқини тоғ-тошларда акс садо бераётган Чирчиқ.

Булар ёшлигини эслатади, замонлар ўтади, аммо табиат яратган бу салобатли тоғ-тошлар ўзанида чашманикидек тиниқ сув оқаётган дарё қалбига ўчмас муҳр босди.

Аммо бир вақтлар оёқ яланг чошиб, чапгини кўкка тўзғитган боғ кўчалар қани? Ойисининг ҳайҳайлашига қарамай яримта патирни кўчаларидан ҳаммаша жилдираб оқадиган сувда оқизоқ қилиб еган онлари наҳотки энди бир умрга қайтмаса?! Ҳаёт шунчалик тез ўзгарадими? Ахир бундан атиги уч-тўрт йил илгари тоғ кўчса бутун қишлоқ аҳли қий-чув солиб, бошпана излаб, ўша ерда жон сақлаб қолганлари, тоғларнинг даҳшат билан гумбурлашига жўр бўлган болалар қаторида у ҳам зир югурганлари ҳали хотирасидан кўтарилгани йўқ-ку! Қани ўша дамлар, ўша қадрдон одамлар? Наҳотки бутун бошли қишлоқ кўчириб юборилган бўлса?!

Ҳозир қишлоқда у илгари сира кўрмаган ёш-яланглар енг шимариб ишлаяпти. Тўғрироғи, боболар не умид билан қурган иморатларга бульдозер солишяпти. Улар Чирчиқни ҳам жиловлашмоқчи. Чорвоқсойда денгиз барпо этишмоқчи, электростанция қуришмоқчи...

Ўйланиб қолди: отаси ҳам шуни истаманганмиди? Шунини армон қилиб кутган эди-ку! Нега у бу ердан кетпши керак?

Ҳа, у бу ердан кетади. Дарёлар муқаддас. Тоғлар мўътабар. Булар мўътабар. Булар — табиат эҳсоши. Этагидаги яшил боғлар унинг ипсонга инъоми. Нега буларни ўз қўлимиз билан вайрон қилишимиз керак?

У шошилиб ўрнидан турди. Армия сафида хизмат қилиб юрганнда бу сўзлар бот-бот қайтариларди. Айниқса ўқув жанглари олдида. Ҳамма бирдай огоҳлантириларди. Хўш, бугун нега ҳеч қандай заруратсиз бутун бошли қишлоқни йўқ қилишди? Худди шунинг учун бу ердан кетади. Гўё бу ўлка сира ер юзида бўлмаган. Уни бир умрга ушутади. Яна қўллариши боягидек боши остига қўйиб чўзилди.

Ота-чи? Ота васияти, орзу-умидлари, ўйлари пароканда бўла бошлади. Бунинг устига халқ инга бел боғлаб чи-

қипти. Бир парса билишар! «Бош ол» деса оладиган замон эмас-ку! Бунинг устига ота армош...

Хаёл яна ёшлик йиллари сари бошлади. Келажаги ҳақида кўп ўйлади. Айниқса ўнинчини битираётган йили. Аммо ўқишдан олдин бирон жойга кириб ишлайди. Сўнг албатта институтга киради. Қарори шунда қўним тоғач, шофёрлик курсига кирди. Уни битирди-ю, қурилишга ишга кирди. Лекин йил ўтмай, армия ёшига етди. Тенг-қурлари билан хизматга кетди. Бугун ўзи билан ўқиган аксари ўртоқлари институтларни тугатиш арафасида турптилар. Ўқишга кирсамикин?

У ўрнидан турди-ю, ота билан хаёлан хайрлашгандек қаборга бош эгди. Сўнг пастга тушиб, катта кўчага бурилди.

Фикрлар тўлқини ҳамон тинчлик бермайди. Хаёл билан бўлиб, бир тўда ёш-яланг чуғурлашиб турган тўда олдига келиб қолганини ҳам пайқамади.

Бақриқ-чақриқни эшитиб, кўзини ердан узди-ю, рўпарасида хушқомат зебо қизни кўрди.

Қиз ён дафтарига бир нималарни ёзаётган эди. Ажабо, кўзига оловдек кўринаятган бу қизни қаерда кўрган? Катта-катта чиройли кўзлари, қизариб турган рухсорлари ловуллаб ёнаётган каби...

Узоқ тикилиб қолганидан бўлса керак, қиз нимадан-дир безовталангандек бошини кўтарди:

— Сизни ҳам ёзайми?

Бу ёқимли овоз Йигиталини ўзига келтирди. Нима жавоб қилишини билмай, ўйланиб қолди. Бояги: «Қаерда кўрганман?»— деган саволга жавоб тополмай турганида, берилган иккинчи савол уни бир оз ҳайратга солган эди. У фикрнинг бир ерга тўплагунча, шовқин-суропли ёшлар тарқаб қолишди. Улар ёлғиз қолишди. Қиз қўлидаги қалам учини бир текис оппоқ тишларига тегизганча йигитдан кўз узмай жавоб кутарди.

— Майли, ёза қолинг...— у ҳаяжонланиб хўрсинди.

— Юринг бўлмаса, конторага чиқайлик.

Ҳаяжонни янада ошиб, юраги ҳаприқди. Аммо ўзини қўлга олиб, қизнинг орқасидан эргашди. Йўлда бирон парса дейиш ниятида унга эргашди-ю, аммо қани эди тилига бирон гап келса. Конторада қиз уни стулга ўтқазиб, катта дафтари очди, хиёл жилмайиб, қараб қолди.

— Фамилиянгиз нима?

Қўшиқдай ёқимли бу овозни эшитган. Мумкин эмас бу чиройли овозни унутиш. Лекин қачон, қаерда эшитган?

Қуёш қорайтирган узун-узун бармоқлари билан пешона-
пасини қашлаб ўйлади. Эслай олмади.

— Фамилиянгишни айтмадингиз-ку?— Қиз қайта сў-
ради.

Йигитали сесканиб, фамилиясини айтди.

— Ешингиз?

— Йигирма тўртга қадам қўйдим.

Қиз латофат билан кўз қирини йигитга ташлади. Қиз-
нинг бутун латофати шу тонда кўзига йиғилгандай жози-
ба боягидек ёнар, ингичка қора қошларининг хиёл чими-
рилгани ҳам шу боқинга мослашган каби ярашиб турар-
ди. Бир лаҳзалик ҳаяжонли жилмайишдан сўнг қиз кўзи-
ни узди, ерга қаради.

Бегона бир йигитнинг уни кўриб, шупчалик ҳаяжон-
лашаётгани қизни ўйлантириб қўйган эди. Йигитдаги ва-
зият қизга кўчгандай, у ҳам хотирлай бошлади. Йўқ,
эслай олмади. У йигитга яна бир қаради-ю, рухсорлари
қизариб ловуллаб кетди.

Қизда содир бўлган бу ўзгаришни пайқади, уялмасин,
деб дераза олдига борди. Мумкин қадар осойишта овозда
сўради:

— Мени қайси рўйхатга ёзддингиз?

Қиз юракни сиққудай бу оғир вазиятдан қутулишга
қулай фурсат келганидан қувониб, бир жилмайди-ю, сўнг-
ра ўша мафтун этувчи овоз билан жавоб берди:

— Хайрият, жилла бўлмаса нимага ёзаётганимни сў-
радингиз. Бу ишга янги келганларнинг рўйхати.

— Сиз ҳам шу ерда ишлайсизми?— сўради Йигитали.

— Албатта, ишламасам рўйхатга олиб юрармидим.—
Қиз эшик томон юра бошлади. Йигит унга эргашди.

— Кечирасиз, исмингиз нима?

— Исмин Дилнавоз, ҳозирча конторада ишляпман.
Эртага шу ерга келинг. Хужжатларингизни кадрлар бў-
лимига топширасиз, хайр, мен кетдим.

У бу сўзларни нотаниш йигит билан узоқ туриб қо-
лишга уялгандан ноилож айтди-ю, коридорга чиққач, ўй-
ланиб қолди. Орқасига қайрилиб, эшик қабзасини тортди.
Қия очилган эшикдан бошини суқди:

— Эсим қурсин, қаерда тунайсиз, сўрамапманам, жо-
йингиз борми?

Йигитали бош чайқади.

Қиз бирпас иккиланиб қолди. Эшикни ёпмоқчи ҳам
бўлди-ю, яна «шўрлик қаёққа ҳам боради», деб ичкарига
кирди.

— Бўлмаса бизникига юра қолинг,— деди.

Йигитали бошда қулоқларига ишонгиси келмади. Қиз боланинг тўсатдан уйига таклиф қилиши уни ўйлаптириб қўйди. Йўқ, сира ҳазм қилолмади. Ҳуда эриш туюлди бу унга. Очиққўнгилик билан қилинган таклиф йигитни айтгани беҳуда мулоҳазаларга олиб борди. Нима деб жавоб беришини билмай турган эди, қиз энди қатъийроқ қистай бошлади:

— Юраверинг, тортирманг. Чорбоғимизнинг бир бурчагида ойим азда-базда кичик бир уйча қурдирдилар. «Вой, уни нима қиласиз?» — десам, қўйвур, болам, вақт-бевақт битта-яримта эркак меҳмон келса, асқотади, янги ишчилар келяпти, деб ўзинг айтдинг-у!» — деганларида кулувдим. Қарапг, айтганлари келди. Ажойиб ойим бор, борсангиз кўрасиз.

Йигитали Дилнавозга қаради. Унинг тимқора бир ўрим сочи кўкрагига тушиб турибди. Юзидаги қулдиргич узоқдан ҳам шуңдоққина билиниб турипти. Пешонасининг ўртасида ҳинд қизларидек қора холи бўлиб, бу унга ўзига хос бир салобат бахш этаётгандай эди. Гапириб бўлганидан кейин қошларини чимириб, лабини қимтиганича бошини хил ўнг томонга буриб туриши ҳар қандай кишини ҳам ўзига ром этар эди.

Йигитали тамоман лол бўлди. Гапиргудек бўлса, Дилнавоз кетиб қоладигандек шоша-пиша розилик берди.

— Раҳмат, кетдик бўлмаса.

Кўча нимқоронги. Ҳали чироқлар ёқилмаган. Бульдозернинг зўр куч билан ҳайқираётгани меҳнат давом этаётганидан хабар берар эди. Дилнавоз дарёнинг нарёғидаги қишлоқда тураркан. Йигит билан қиз олдинма-кейин тасмадай асфальт йўлдан индамай пастга тушиб, чап томонга қайрилишди. Дарё бўйидаги қатор шинам уйлар яқиндагина қурилган. Юқорида эски қишлоқ уйлари кўзга ташланади. Йигитали дастлабки мулошишдаёқ йўқотган нарсасини топиб олган боладай, антика-антика Дилнавозга мурожаат қилди:

— Шошманг, сиз Оромижон эмасмисиз?

Дилнавоз тўхтаб, қулоқларига ишонмагандай, Йигиталига бошдан-оёқ яна бир разм солди, сўнгра саволга савол билан жавоб қилди:

— Ўзингиз қаерликсиз?

— Чорвоқликман. Сизни энди танидим, ҳа, ҳа. Эсингиздами?..

Дилнавоз эни икки қулочча келадиган ариққа юзлапти. У қошларини чимириб, лабини қимтиганича бошини

хил ўнг томонга бурди. Ҳаяжонини босиб олгач, Йигит-алига қаради.

— Ўша сизмисиз?

Ҳаёлида бундан бир неча йил олдин бўлиб ўтган воқеа жонланди. Уялиқираб ерга қаради...— Тасодифми ё?.. Қиз: «Атайин келдингизми?»— демоқчи эди шекилли, ишдамади.

...Пешини маҳали эди. Йигитали Хўжакентдан келаётган эди. Муюлишидан қайрилини билан кўзи қийиқча билан боғланган бир қиз юрганнича келди-ю, уни маҳкам қучоқлаб олди: «Топдим, топдим, буёққа келинлар, қизлар, тез чошилар, топдим-ку!..»

Йигиталининг ҳам шўхлиги тутди. Уёғи нима бўлишини кутиб, овоз чиқармай тураверди. Ҳаши-наш дегунча тўрт томондан югуриб чиққан қизлар қаҳ-қаҳ отиб кулишди.

— Вой, ўлмасам, нима қиляпсан, Дилшавоз, қўйвор, қўйвор, даяпман сенга!

— Қўйвориб бўпман, ушлагадан кейин, нега энди қўйиб юборар эканман.

Йигитали кулиб юборди:

— Қўйвора қолинг.

Дилшавоз кўзидаги қийиқчани пешонасига кўтарди-ю, «вой ўлай», дея қишлоқ томон чопқиллаб кетди.

Йигитали ҳали ўзига келмай, қизлар ҳам бирин-кетин тарқалишди.

Охирида судралаб қолган бир қизни тўхтатиб, сўради:

— Ҳалиги қиз қаерда туради? Исми нима?

— Юкориқишлоқлик. Сарви холанинг қизи Дилшавоз, Оромжон ҳам дейишади.

Қиз шундай деди-ю, ўзи ҳам чопқиллаб қишлоқ томон кетди.

ИККИНЧИ БОБ

Она она-да! Қизининг бугун ҳам кечикаётганига хавотирланиб, соатдан кўзини узолмай қолди. Аммо кейинчалик унинг «кеч келамади», деганини хотирлаб, тинчиди.

«Ишиям бор бўлсин. Ҳар куни аҳвол шу». Бир оз ранжиди, аммо «янгилар келган ишчиларни рўйхатга олапман», деганини эслаб қўлидаги чойни бамайлихотир ичиб, ўрнидан турди.

Қизига келган хатни унинг хонасига олиб кириб, стол устига қўйди. Сўнг радиодан берилаётган концертни тинглашга ўтирди...

Ҳазин куй унга ҳар гал ўтмиш ҳақидаги ноҳуниликларни эслатарди. Ота-онаси танг аҳволда яшаган. Айтишларича, отаси Чорибой Тўқсонбой деганнинг чўпони бўлган. Кечасию кундузи тоғда. Бирровгина уйга келгандаям, қизини сўрарди. Ўшанда она шўрлик унинг ҳадеб қизини суриштиришининг тагида гап борлигини пайқамас эди.

Қизи бўйи чўзилиб, кўзга яқип бўлиб қолган. Бойнинг диққатини тортиши турган гап, албатта. Қишлоқнинг қайси олди қизи кўзига яхши кўринса калхатдай чап солиб олади-қўяди.

Сарвининг отаси эрта ўлди. Қирқ бешга ҳам тўлмаган эди ҳали. Қизи ўп ёшда. Бой қизни ўз ҳомийлигига олишга шошилди. Аммо қишлоқда порозилик пайдо бўлди. Тўқсонбой бундан чўчиди, негаки нотинч кунлар бошланган эди. Ҳатто рус подшосининг ҳам тақдири қил устида эди. Йўқ, Тўқсонбой одамларни жигига тегмайди ҳозир. Қўрқадди. Шу ваздан қизни қўйиб юбормади-ю, аммо бой қўшниси Ўтамбойга сотди.

Отасининг қарзи учун, деган гап тарқатди. Қандай қарз, қачон олган? Буни ким ҳам исбот қила оларди?!

Шундай қилиб, Сарви ўп тўртигача Ўтамбой остонасини супурди. Ниҳоят, бойнинг Тоймас деган қароли билан тил бириктириб, Тошкентга қочиб кетди. Йил ўтмай «оқпошшо ағдарилди», деган овоза эшитилди, улар яна Юқориқишлоққа қайтишди. Колхоз тузилганда эр-хотин бирипчилар қатори киришди. Тоймас Улуғ Ватан урушининг сўнгги йилида шиддатли жанглардан бирида қаҳрамонларча ҳалок бўлганда Дилнавоз ҳали ёшига етмаган эди.

Она қизини ўқитди. Фарзанд тарбияси учун ниманки зарур бўлса, ўришлатиб бажарди. У: «Одамларга меҳрибон бўл, эл буюрган ишга енг шимар», деб шому саҳар қизига насихат қиларди. Бир ёқдан мактаб таълими, иккинчи ёқдан она тарбияси Дилнавозни чиндан ҳам одобли қиз қилиб вояга етказди. Юқориқишлоқликлар Дилнавозни ўтқазгани жой тополмайдиган бўлиб қолишди. Айниқса, девор-дармиён қўшниси Салимжон Дилнавоз бир соат кўринмаса, «Жон қизим қани?» — деб турарди. Аслида Оромжон деган исми ҳам Дилнавозга шу киши қўйган.

Салимжоннинг хотини қаттиқ бетоб бўлиб қолганда, қишлоқ врачлари дастлаб уни ўз уйида боқдилар. Бўлмади. Қишлоқ касалхонасида ҳам беморнинг дардига шифо тополмадилар. Шаҳардан врач чақирдилар. У: «Операция зарур бўлиб қолипти», деди. Бемор шаҳардаги касалхонага ётқизилди.

Узоқ қариндошдан яқин қўшни купингга арайди, деганларидай, ўша кунлари Салимжон қаёққа борарди, қўшнисниқига чопди, Сарви хола эшигини тақиллатди.

— Ким?

— Мен, Сарви хола, айбга буюрмайсиз, кечроқ безовта қилдим.

— Вой, бўйингиздан онангиз ўргилсин, сира кўнглингизга олманг бунақа гапларни, бемалол. Бошингизга ташвини тушганда кунингизга ярамасак, қўшничилик оқиба-ти қаёқда қолади. Қани, ичкарига кирип, ўғлим!

— Раҳмат, хола, невараларингиз ёлғиз эди.

— Гулнорхон дурустмилар?

— Боя касалхонага ётқизиб чиқдим, анча қоладиганга ўхшайди. Буёқда болалар...

Салимжон кўнглидаги гапни айтишга нйманиб, тарадудланиб қолган эди, Сарви хола уни юпатди:

— Болалардан сира ташвишланманг, ўғлим, ахир ташлаб қўймасмиз. Пенингача мен, мактабидан келиб, жиянингиз Дилнавоз қарайди, кап-катта қиз бўлиб қолди, қозон-товогингизни ҳам қилаверади, айланай, бемалол ишингизга бораверинг.

Салимжон бу олижаноб аёлга қай тарзда мипнатдорчилик билдиришни билмас, унинг оналик меҳри жўш уриб турган бағрига бош қўйиб ўкириб-ўкириб йитлаб, қалбидаги ҳаяжонини севинч ёшлари билан ифодаланишга ҳам тайёр эди.

— Раҳмат, холажон, минг раҳмат сизларга, бошим кўкка етди, яхши кунларингизда қайтарай.

— Бемалол, ўғлим, сира ташвишланманг.

Эртаси кун Сарви хола топг ёришини билан туриб, уйини саранжомлади. Дамлаган чойини дастурхонга қўйиб, қизини уйготди. Узи Салимжонларниқига чиқиб кетди. Тушдан кейин эса Дилнавоз беш болага бош бўлди: уларга қозон қайнатди, уст-бошига қаради. Ҳар гал Салимжон ишдан қайтиши билан: «Оромижон қизим, қаердасан?»— деб Дилнавозни оталик меҳри билан суяр, такрор-такрор мипнатдорчилик билдирарди.

Тўққиз ой деганда Гулнорхон касалхонадан қайтиб, болаларига бош бўлди. Шу-шу Салимжонлар онласи билан Сарви холалар қариндош-уруғдан зиёда бўлиб қолишди.

Меҳнаткан одам одамохун бўлади. Сарви холанинг ҳам суяги меҳнатда қотди. Мол-дунёга ҳирс қўймади. Одамларга қўлидан келадиган яхшилигини аямади, меҳнатиини дариг тутмади. Бора-ёбора у қишлоқнинг масла-

ҳатгўй, оқила аёли бўлиб қолди. Олтмиш икки-олтмиш уч ёшлар чамасидаги бу аёлнинг юзидан нур ёғилади. Унда ҳозир ҳам ёшлигидаги чирой нишонлари сақланган эди. Бунинг устига, қувватдан ҳам қолгани йўқ.

Чорвоқ қурилиши бошланган дастлабки йил Сарви хола «менинг қўлим ҳам тегсин», деб шаҳардан одам келгунча бир йилча ошназлик қилиб турди. Куни кеча: «Янги ишчиларни рўйхатга олаётган бўлсанг, мени ҳам ёз, уйда тегирмоқ тоши бўлиб ўтиравериш жонимга тегди», деганда, қизининг: «Албатта ёзаман. Чорвоқ денгизи битсин. Унинг атрофидаги боғ-роғлар ҳосилга кирсин. Сизни ўшанда бош агроном қилиб тайинлаймиз, қани, аришани ёзинг», деганини эслаб, кулиб қўйди. Денгиз... Боғ-роғлар. Ёшларимиз бор бўлсин. Қанчалар ғайратли, ўқтам. Булар хаёл ҳам эмас. Ҳақиқат. Жон-дили билан ишлаб чўлини гулистон қилаётганига қараганда, бу ниятлари ҳам рўёбга чиқади...

Сарви хола қизининг жарангли овозидан чўчиб тушди.

— Ойижон, қаердасиз, сизга меҳмон олиб келдим.

— Вой, ишнинг ҳам бор бўлсин, қизим, хавотирдан ўлаёздим, намунча кеч қолмасанг?

У меҳмонни кўриб, шошилиб қолди. Уйга таклиф этди:

— Қани, болам, кираверинг. Эсон-омоимсиз? Ишларингиз дурустми? Уйга ўтинг, уйга.

Йигитали тортиниб уйга кирди. Хоптахта ёнида ёзиглек кўрпачага ўтirdи.

Бошини кўтаргунча Дилшавоз кўздан ғойиб бўлди. Зум ўтмай хатни кўтариб кирди.

— Хат кепти-ку, ойижон! Ахир кепти-да!

— Ҳа, қаердан экан, қизим?— сўради Сарви хола меҳмонга дастурхон ёзар экан.

— Институтдан, ойижон, мана, эшитинг:

«Сиртқи бўлимга ўқинга кирувчиларнинг ҳужжатлари яшварь ойда расмийлаштирилади. Институтга кирмоқчи бўлсангиз, марҳамат, кутамиз».

— Ирригация институтига кираман. Инженер-прригатор бўламан...

Меҳмон кутишнинг барча расм-русмлари жойига қўйилгач, гапир-гунгур суҳбат бошланди.

Кексалар ёшларни кўрганда, албатта, уларнинг ота-оналарини суриштирадилар. Таиниш-билини чиқсалар, қувона-қувона ўтган-кетгандан сўзлаб, суҳбатга файз киритиб ўтирадилар. Сарви хола қўлидаги чойдан бир ҳўплаб сўради:

- Чорвоқликман, дейсизми, ўғлим?
- Ҳа, шу ерликман.
- Кўзимга иссиқ кўриняпсиз, кимнинг ўғлисиз?
- Олим отанинг.

Сарви хола яқин қариндошини учратгандай, суюниб чап қўлини тиззасига бир урди.

— Боятдан бери тикиламан, кимгадир ўхшатаман, Олим отанинг ўғлиман дег?

Йигитали бир Дилнавозга, бир Сарви холага қараб ҳайрон бўлиб қолди.

— Сен келиб гапирган эдинг-ку, қизим, вой, эсингдан чиқдимми?

Дилнавоз: «Бўлди, бўлди, эсладим», дея кула-кула гапира бошлади.

— Ҳали қурилиш бошланмаган эди,— тушутирди Дилнавоз,— машшалар кетма-кет гизиллаб келиб турибди. Бири гинт, бири цемент, яна бири шағал, қум тўкиб кетяпти. Шу вақт оқ шляпа кийган бир йўловчи бизга яқинлашиб, бу ерда қанақа қурилиш бўлаётганини суриштираётганида, оппоқ соқолли нуруний чол келиб, ҳаляги йўловчига гапира бошлади.

— Менинг отим Олим. Таги чорвоқликман. Катта пият билан келибсизлар, раҳмат, ўғлим. Энди шу қурилишнингга мениям ёз, аъзо қилиб ол, нима иш буюрсанг қилавераман, машина юргизишни ўргатсанг ҳам жон дейман. Ишқилиб, мени қайтарма, ол, ўғлим, деб қолдилар.

— Ахир, ота...

Ота йўловчига сўз бермай:

— Нима, «ота, қариндиз, оёқ-қўлларингизни узатиб ўтиринг», демоқчимсан? Йўқ, унақа дема, мапа бу қўлимдаги кетмон билан тоғни уриб толқон қиламан, хўп деявер, ўғлим.

— Йўқ, мен...

— Нима, мен ишлашдан маҳрумманми? — яна кўнмадилар ота.

Ишчилар кулишди.

— Ишлайман, деган одамни мазах қиласанларми? — Йўловчи жаҳл билан ишчиларга қаради.

Чолнинг қайсарлиги ҳаммани ҳайратга солган эди. У ҳатто ишга олмасалар, арз қилишини ҳам айтди. Сўнг кетмонини елкасига ташлаб, ўзича бир парсаларни гўлдираб кўздан ғойиб бўлди.

Мен кўрганларимни келиб оймга айтсам, бу киши: «Эртагаёқ чиқаман, мени ҳам ёзишсин», деб қолдилар.

Эртасига отангизни туншель курашладиган участкага самоварчи, оймларни ошпаз қилиб танинлашди.

— Ҳа, айтдим-а, кўзимга иссиқ кўринасиз, раҳматлик отахошингиз билан бир йилча бирга ишладик. Асл одам эдилар.

— Мана энди ўзлари ишга келиптилар.— Дилнавоз Йигиталига кўз қирини ташлади.— Аммо ҳали нима иш қилишларини билмайдилар, тўғрими, Йигитали ака?

Йигит бир лаҳза қиздан кўз узолмай қолди. У: «Йигитали ака!» деди-я! Ё қулоғимга шундай эшитилдимикми?...

— Сизга нима бўлди?— сўради қиз.

— Ҳеч нарса, ўзим...

— Чой ичинг, болам!

— Раҳмат, раҳмат...

Йигитали яна қизга қаради:

— Ахир, ўзингиз йўл-йўриқ кўрсатсангиз, бирон ишни танларман.

Дилнавоз ўрпидан туриб, хонасига кириб кетди. Катта блокнот кўтариб чиқди.

— Марҳамат! Қанақа жойга ишга киришингиз билан қизиқсангиз, мана бу блокнотдан ўқиб олишингиз мумкин.

Дилнавоз блокнотни Йигитали олдига суриб қўйди.

Йигитали уни авайлаб қўлига олди. Кўпчилик қизларга хос ҳусниҳат билан битилган ҳарфларга завқ билан тикилиб турди-да, ўқий бошлади.

У гоҳ бош чайқаб, дурустроқ ўрнашиб олиб дафтардаги сўзларни ёдлаб олгудай ҳар бир жумлага узоқ тикилиб қолар, гоҳ таажжубланиб, изоҳ кутгандай Дилнавозга қараб яна ўқишга бериларди.

Шундай қилиб, Йигитали блокнот саҳифаларини қайта-қайта варақлаб кўрди.

Аммо негадир юраги гаш бўлди. Бундан бир неча соат олдин қишлоқини бузаётган ҳайбатли бульдозерлар кўзи олдига келди. Қулоғи остида уларнинг тариллаган овози эшитилди. Неча авлод умри кечган қишлоқ ер билан яксон қилинди. Бу қадар катта сув омбори қуриладиган бўлса яна неча қишлоқнинг бошига сув қуйилади. Боғроғлар-чи? Улар нима бўлади? Йигитали кўнглидан ўтаётган бу гапларни айтиб, Дилнавозни ранжитишга журъат этолмади. Маъюсланиб қолганини сездирмаслик учун йўлига сўради:

— Шунақа катта сув омбори қуриладими Чорвоғимизда?

— Сиз нима деб ўйлаган эдингиз. Ахир ёшлар бутун

мамлакатдан ишга келишяпти. Бир қисм сувимиз Қозогистон ерларини ҳам суғоради, дейишяпти. Ҳаммасиданам янги ерлар очилишини айтмайсизми?

— Эскилари-чи? Боғларимиз-чи? Улар нима бўлади? — Йигитали ўзи истамаган ҳолда қаттиқроқ гапириб қўйди. Йўталиб, узр сўрамоқчи эди, Дилнавоз бунга эътибор ҳам бермади. У неча ойлар давомида ўйлаб, ёд қилиб олган рақамлар, насия ободончиликлар қуршовидан чиқолмаётган эди. Ҳаёл оғушида яна янги режалар ҳақидаги сўзини давом эттирди:

— Сиз нима деб ўйлаган эдингиз, Чирчиқ жуда азамат дарё, электр ҳосил қилиш жиҳатидан жаҳонда биричи ўринда туради. Чирчиқ суви йигирма иккита электрстанцияни юргизади. Ҳозир шулардан ўн олтитаси ишлаб турибди. Аммо ўша сизнинг қишлоғингиз Чорвоқда қурилаётган электрстанция шу ўн олти электрстанциядан ҳам икки барабар ортиқ бўлади. Нима десам бўлади — унинг қуввати Днепрдаги катта станциядан деярли қолишмайди. Ёқўйишгики, Чорвоқнинг электр ҳосил қилиш қуввати ҳозир Фарҳод, Қайроққум, Учқўрғон электрстанцияларининг ҳаммаси ишлаб чиқараётган қувватдан ҳам ортиқроқ бўлади. Сиз бўлсангиз чолдеворини қучоқлаб ётадиган чоллардек «қишлоғимиз... боғларимиз... ерларимиз...» Нима, табиат диалектик ўзгаришларга молик бўлолмайди, деб ўйлайсизми?

— Табиат ўзича яхлит бир олам! Унга тегиш гувоҳи азим.— Йигитали қизга зимдан қаради.

— Бу эски тупшунча! — Дилнавоз унинг гапларига парво ҳам этмади. — Бугун биз ҳамма нарсани дидимизга мослаб гўзаллаштирамиз.

— Фақат табиатни эмас.

— Вой, табиатга тегмасак, ўлканинг тараққиёти нима бўлади? Мана сизга тараққиётимиз рақамлари:

Бизнинг Чорвоғимиздаги ГЭС тежамлилиги жиҳатидан ўзининг Днепрдаги оғасидан анча устун туради. Ахир, Чорвоқ ўттиз йилдан кейин қуриляпти. Бунинг устига, у улкан Тянь-Шань тоғлари этакларида бунёд этиляпти. Тўғон шаршараси украин оғаларимиз Запорожьеда қурган тўғон шаршарасидан тўрт барабар кучли бўлади. Бун қўйингу, шу жойлар қадамжой бўлишини ўйлаганимда теримга сиғмай кетаман! Эҳ, Йигитали ака!

Йигитали қизнинг ўзига иккинчи марта «ака», деб мурожаат қилганидан кўнгли фахр билан тўлиб-тошиб, ҳозиргица бошлаган баҳсини ҳам унутди. У бу билан Дилнавозни хафа қилиб қўйишдан чўчиди. Унга ён босди:

— Эҳ-ҳе, ҳали шунақа катта ишлар қилинадими шу кичик қишлоғимизда?

— Ҳа, бу ишларнинг асосий оғирлигини боя сизга айтганим — ёшлар бажаради. Эртага кўрасиз, бу ишларни уйдлашнинг ҳам ўзи бўлмайди, Фарҳод ўткир тешаси билан тоғ-тошни кўчириб, ариқ чиқарган эди. Бу ердаги ишчилар эса тоғ ичидан йўлак шаклида иккита катта ариқ олиб ўтишлари керак бўлади. Дарёни бўғиб, уни кўтарини сингарни асосий ишлар ана шундан кейингина бошланади. Айтишга осон. Аммо бугун юзта Фарҳоднинг бир ойда бажарадиган ишини битта машина бир соатда бажариб қўяди. Машина ҳайдашни биласизми?

— Унча-мунча хабарим бор. Армияда шофёрлик қилганман.

— Унда ишингиз юришади.

— Раҳмат!

Дилнавоз ўрнидан турди. Унинг хипча белидан пастга тушиб турган бир ўрим сочи ўзига жуда-жуда ярашган, сал тўзиган чакка сочлари эса тарам-тарам рухсорига яна бир ажиб гўзаллик бахш этар эди.

Йигитали соатига қараб, хижолат чекди. Вақт алламаҳал бўлипти. У буни Дилнавоз ўрнидан тургандагина сезганидан алланечук бўлиб:

— Қани, бўлмаса, бизга чорбоғдаги уйни кўрсатиб қўясизми?— деди.

— Марҳамат.

Улар ҳовлига чиқинди. Муздай тоғ шабадаси эсарди. Боягина кўкка ўрмалаб, қора тутундай яхлит деворга айланиб, ҳаммаёққа кўланка солиб турган тоғлар эди кўзига тамоман бошқача кўришди.

Дилнавоз боғ этагидаги уйчанинг чироғини ёқди. Энгиз темир каравоту ерга ёзиғлиқ шолчадан бўлак нарса йўқ эди. Аммо хона озода, оқланган, янги бўёқдан чиққан пол тўқ сарғиш бўлиб ярақларди. Сарви хола аллақачон ўрни солиб қўйган эди. Дилнавоз хайрли тун тилаб, чиғиб кетди.

Йигитали у кетгандан кейин ширин туш кўриб, қўққисдан уйғониб қолган одамдай гагиб қолди. Кўз олдида фақат қиз сиймосигина қолди. Пешонасидаги ҳинд холи, билакдек бир ўрим тимқора сочи, шаҳло кўзлари аллақачон ули мафтун этган эди. Тоғ қизларига хос пахтамлиги, дилидагини тортишмай гапиришида софлик ва покизалик аломатларини излади.

У ўринга кирганда ҳам шу ҳақда ўйлади. Аста-секин Чорвоқ ҳам, унда қилишаётган ишлар ҳам ҳаёт зарурати

билан бажарилаётганига ўзини ишоптира бошлади. Чиндап ҳам нега энди у чоллардек эски чолдеворини бағирлаб ётгани керак. Қачонлардир катта ишлар ҳам қилиниши керак-ку, ахир! У шифтга қараб кўзларини юмди. Назарида бир ҳамла билан тоғ-тоиларни кемириб, улкап сув ишшоотини ҳормай-толмай қураётган метин билакли паҳлавонлар гавдаланди. Улар олдида ўзини ушоққина ҳис этди. Ҳали бунақа катта қурилишларда сира ишламаганиданми, бир оз чўчиди. Армияда хизмат қилиб юрган кезларида огир бир вазиятда взвод командири айтган сўзларни эслади: «Ишонга тутқич бермайдиган иш йўқ. Шу ишни нима учун қилаётганингни билсанг бас, у сенга таслим бўлаверади».

Кўкрагини тўлдириб чуқур нафас олди-да, чап ёнбошига ағдарилди. Йўл чарлоғидан ўша заҳоти уйқуга кетди...

...Улкап қоялар остидаги катта денгизда сузиб кетаётган пароход тўхтаб, Дилнавоз тупнибди. У қизини қўлидан ушлаб: «Қани, юринг, «Ёшлик» боғига кириб дам оламиз», деди. Қиз боққа қиринти-ю, чамап бўлиб очилиб ётган қордай оппоқ гуллардан бирини узибди. Унга узатибди. Йигитали гулни қўлига олиши билан Дилнавоз артаклардаги секин ўчадиган чироқдай сўниб гойиб бўлибди.

У маъюслапиб, харсанг устига келиб ўтирганида, қаттиқ чақриқдан чўчиб, кўзини очди.

— Йигитали ака, ҳў, Йигитали ака!

Сапчиб ўрвудан турди. «Э, Дилнавозхон, шу ердампиз», деб довдираган эди, қиз ҳайрон бўлди:

— Ҳа, нима қилди?

— Йўқ, алаҳлабман шекилли.

Дилнавоз хонадан чиқди. Ўрнидан туриб, ашл-ташил кўйинди-ю, ташқарига чиқди.

Кун энди уч бервб, қояларда жилоланар, тиниқ осмон шишадай ялтиллаб, бу манзарага яна бир кўрк бағишламоқда эди.

УЧИНЧИ БОБ

Тоғнинг тоғги жамоли жуда сўлим бўлади. Чўққиларга қарайсан. Оппоқ қор кўрпаса бадашнингга муздай шабада уфурайтгандай этинг увулади. Фируза осмонда сузиб юрган наға-паға булутлар шу чўққиларга илиниб тургандай туюлади. Қуёш тоғ-тошлар ортидан аста тикла-

ниб, заррип нурлари билан во... ҳуснига сайқал, чўққи-
ларига жило беради. Шунда фусул... табиат мўъжизаси-
га маҳлиё бўлиб, дуч келган жойга ўтириб, мириқиб дам
олгинг, мусаффо тоғ ҳавосидан тўйиб-тўйиб нафас олгинг
келади.

Чорвоқ табиат кўзга кўринмас қўллари билан меҳр-ла
яратган шунақа гўшаларидан бири. Саратон жазирамаси-
да ҳам бу ерда ҳаво мўътадил бўлади. Тоғ-тошлардан оқиб
келадиган беҳисоб сой ва прмоқлар — Пском, Чотқол,
Угом, Оқсоқота Чирчиққа қўшилиб, водийни ҳовуридан
туширади, тоғ этакларидаги дарахтларга, олис-олисларга-
ча чўзилиб борган даралар этагидаги майса-гиёҳларга кўм-
лўк либос кийгизади, унинг ҳуснига ҳусн қўшади...

Чорвоқ — баланд чўққилар, даралар водийси. Дара-
ларнинг туби суви қуриб қолган улкан денгизни эслатади.
Шулардан бири «Чорвоқ дараси» деб номланган. Тор да-
ра устига қурилган осма кўприкдан қараганда чиндан ҳам
бу ерда бир вақтлар денгиз бўлган-у, пастда жилдираб
оқайтган Чирчиқ шу катта сувдан қолган жилгадай тую-
лади. «Чорвоқ дараси»га қараб ажабланасан: табиат ав-
лодлар учун улкан денгиз ўзанини тайёрлаб қўйинпти. Қа-
зишнинг ҳам, тупроқ чиқаришнинг ҳам сира ҳожати йўқ.
«Чорвоқ дараси» бўғилиб, тўгон қурилса бас. Гидроузел
дарвозаси кўтарилгач, сув тўпланади-ю, улкан денгиз ҳо-
сил бўлади. Бу дарвоза Чотқол, Пском Чирчиққа қўйила-
диган жойдан пастроқда. Угом дарёси қўйиладиган жой-
дан тахминан бир ярим чақиримча юқорироқда ўрнатила-
ди. Чирчиқнинг ўнг соҳилидан электрстанция биноси,
иккита сув кирадиган тушнелъ ва тўртта улкан агрегат
ўрин олади. Ушоққина Чирчиқ дарёси водийга нур ва сув
беради.

Йипитали осма кўприк устида туриб гоҳ тоғ чўққиля-
рига завқ билан боқар, гоҳ пастда оқайтган шўх Чирчиқ
нағмасига маҳлиё бўлиб қўшиқ тинглаётгандай завқлапар
эди. Дилнавознинг жарангдор овозини эшитиб, ўнг томон-
га қайрилиб қаради.

— Қани, юринг энди, хаёлларингиз тоғ чўққилярига
нарвоз қиялптим дейман...

— Жуда топдизгиз, ўзим осма кўприкда-ю, хаёлим
кўкда, ғайратим жўш уриб, қанот қоқаяпти. Хув, ўша аза-
матларга ҳавасим келяпти.

Дилнавоз тоғ этагидаги одамлар тўпига қаради.

— Ўҳ, ў-ў-ў, ҳорманглар!

Унинг овози тоғ-тошларга урилиб, акси садо бўлди,
бир печа бор қайтарилди. Сўнг икки-уч кишининг барава-

рига: «Бор бўлинглар!» деган овози ҳам тўлқинланиб, бутун водийга таралди.

Дилнавоз Йигиталига қараб жилмайди-ю, боши билан «кетдик» ишорасини бериб, ўзи кўприқдан чопқиллаганча настига тушди. Ишчилар ёнидан ўта туриб, улар билан қадрдонлардай бош силкиб салом-алик қилгач, контора томон юрди.

Қурилиш майдонида иш жадал. Ҳамма нарса очиқ-соchini. Одамлар шошилади. Уларга қараб янги жойга кўчиб келиб ҳали саранжомини ололмаган хонадонни эслайсан киши. Биров палатка тикляпти, иккинчи бир киши чертёжларга белгилар қўяпти, яна бир тўп одам машиналарга ўтириб, аллақайёққа жўнаб кетяпти...

Эртага бетон зарур. Туннелга йўл очадиган майдончага бугуноқ тахта етказиб бериш керак. Чап соҳилга қўшимча ўпта юк машинаси лозим...

Ҳамма нарсасига вақтида улгуриш муҳим. Бугунги юмушнинг эртага қолдирингани, икки кун ўтмай тўртта участкада ишкал чиқаверади. Соат механизмидай аниқ ишлайдиган штаб қурилишидаги бутун жараёнларга кўз-қулоқ бўлиб йўлланма беради. Бундай жанговар штабни ишчилар контора дейишади.

ТўРТИНЧИ БОБ

Самосвалларни «биб-би»лаб қувиб ўтаётган «Газ—69» енгил машинаси проходкочилар ишлаётган ерга етгач, таққа тўхтади. Конторадан келди. Қорача қотмагина бола машинадан иргиб тушди, кўзи билан ўзига керакли одамни қидириб топди.

— Шерғани ака, сизга пакет!

Шу заҳоти кабинасига қайтиб газни босди.

Шерғани тўрт буклоғлиқ қоғозни очиб ўқиб, мийингида кулди. «Қўйил», деган каби бош чайқади.

Шерғани Умидов Норақ ГЭСда лаҳимчи эди. Чорвоқда нурхона қуриляпти, деб эшитди-ю, буёққа келди. У бош бўлган бригадада салкам ўттиз киши ишлайди. Қай кун мажлисда яна беш-олти киши сўраган эди.

Кадрлар бўлимининг бошлиғи ҳам бўш келмади:

— Беш кундан кейин одамларнинг кутиб олавер!

Ҳозир ўша одамлар рўяхатини юборибди.

Шерғани тўла, елкадор, 34—35 ёшлардаги бақувватгина киши. Сепкил босган юзи дағалроқ, дафъатан қараган одамни ўзига жалб этмайди. Аммо ҳаммаша кулиб боқадиган кўзларига қараган киши жуда одамохун,

дилкашлигини ўша заҳотиёқ пайқаб олади. Бир нарсадан жуда хурсанд бўлган кезларида «эх», деб кулиб қўйиб, сўнгра сўз бошлайди. Ҳозир ҳам шундай бўлди. Қўлидаги қоғозга қараб жилмайиб, ўнг томонга қайрилиб чакирди:

— Валижон!

— Мен бу ердаман, нима ишинг бор, Шер?

— Буёққа кел, конторага бориб келадиган иш чиқиб қолди.

Вали смена топираётган эди. Хотини Нафисага нималарнидир уқтириб, Шерганига яқинлашди.

— Хўш, нима иш экан у?

Шергани қоғозни узатди.

— Оббо сен-ей, ундирибсан-да! Жуда соз, мен кетдим бўлмаса!

Вали Нафисага қўл силтаб, «мен конторага» деган ишора қилди-ю, тоғ этагидаги сўқмоқдан юриб кетди.

Қўришшдан жуссаси кичик кўрипса-да, оқ-сарикдан келган чайир йигит эди у. Ҳар гапдан кейин «Тушупдингми?» — деяверганидан бу сўз лақабига айланди.

Айниқса, Нафиса билан қурилишга келган дастлабки куллари унга сира тинчлик беришмади. Кимни кўрмапг, Вали билан бир зум суҳбатлашгиси, унинг ҳазил-мутойибали сўзларини тинглашгиси келади. Вали хотини билан бир бульдозерда сменадош бўлди-ю, қулоғи тинчиди. Биров «ҳа», деса, «ишдан қолдирманглар, хотиндан ортда қолиб шарманда бўлмай, оғайнилар», деб қўяди...

Вали шахдам юриб келиб энди контора томон бурилаётганда, қиз суратидаги қояга тикилиб қолди. «Бечора қиз», дея афсусланди у. Негаки кун кеча шу қоя ҳақидаги афсонани айтишганда, у чипча-чанига ишонган эди. Вали дастда оқаётган Чирчиққа қараб шивирлади: «Эҳ, обихаёт, сени деб не-не машаққатлар чекмади шусиз ҳам бу озурда халқ, йўқса, афсоналар тўқирмиди у».

Кечаги афсонани хотирлаб маъюсланди.

Қачонлардир шу гўзал тоғ ўлкасида катта бой ўтган экан. Унинг ҳусну латофатда ягона қизи оқилаликда ҳам беназир бўлган экан. Шу соҳибжамолни қишлоқнинг камбағал йигити севиб қолибди. Қиз ҳам уни жондан севибди. Ниҳоят, камбағал йигит совчилар юборибди. Қизи шу камбағал йигитга кўнгли қўйганини пайқаган бой ҳийла ишлатмоқчи бўлипти. Совчиларни зўр навозиш билан кутиб, улар олдига шарт қўйипти:

— Кичик бир шартимиз бор. Агар шунинг кимда-ким бажарса, бир эмас, ўн қизимиз тортиқ.

— Эшитсак бўладими?— деди совчилардан бири.

— Тингланг бўлмаса. Хув тоғ этагидаги тепани кўраётгандирсизлар,— деб бой кўрсаткич бармоғини катта тепа томон биниз қилипти.

— Балли, тақсир, кўряпмиз!

— Ана шу тепа ўрнини экинзор қилиб, бир йил ичида ҳосил ундириб берсин куёв менга.

Совчилар бу шарт қанчалик оғир бўлмасин, сир бой беришмапти.

— Шартингни бажонидил қабул қиламиз, тақсир.

Шундай қилиб, совчилар бой билан хайрлашишипти. Шарт қанчалик оғир бўлмасин, куёв бўлмиш рози бўлипти. Эрта тонгдан қора шомгача терга бстиб тепани текислашга киришипти. Аммо ҳар қанча уринмасин, иши юришмапти. Метиндай тоғ ҳадеганда тепага иллинавермапти. Шунда йигит бутун қавм-қариндоши билан ишга киришипти. Ўн беш йил деганда тепани амаллаб текислашибди. Энди Чирчиқ сувини кўтариш зарур бўлипти. Бунинг эпини келтиролмай, челақлаб сув ташишга киришган эканлар, учинчи йили ҳаммалари ҳолдан тойиб думалаб қолишипти. Эрталабгача эса дарё бўйидан тепаликкача чўзилиб ётган жасадлар зина шаклини олиб, тошга айланиб қолипти. Бундан хабар топган соҳибжамол қиз эрта тонгда тепа томон югурибди. Фожеона аҳволни кўриб, сочларини ёйибди. Баланд чўққига чиқиб, тақдирнинг бу аччиқ қилмишидан зор-зор йиғлаб, ўзига ўлим тилапти. Шундай қилиб, у ҳам баланд чўққида тошга айланиб қолибди.

Вали табиат қўли билан ясалган ҳайкалга ҳайратомуз тикилди. Сўнг пастда шовиллаб оқаётган Чирчиққа қараб, иккинчи афсонаши эслади.

Хизрнинг йўли шу қишлоққа тушган эмши. Тоғ-тошлардан ўтиб кетаётганида, қишлоқ аҳлининг Чирчиқ сувини кўтариб экин-тикин қилиш истаги билан узоқ йиллардан буён шу йўлда машаққат чекаётганларини эслаб, уларнинг мушкулини осон қилмоқчи бўлипти. Ҳассасини икки тош орасига тикиб, ишга тушипти. Ҳарсанг тошларини Чирчиқ сувиغا қўя бошлаганда, одамларнинг говурини эшитган Хизр ғазабланиб, ҳассасни ҳам унутиб, жўнаб қолган экан. Ҳасса турган ерида тошга айланиб қолипти. Ўшандан кейин халқ: «Парвардигорнинг ўзи ҳам Чирчиқ сувини еримизга буролмади, биз бандалари нима қилардик», деб умидини узган экан. Чирчиқ яна тоғ-тошларга урилиб, акс садоси чўққиларга урилиб, наъра тортгандек ўз йўлида оқаверди. Умидсизланган одамлар узоқ йиллар дарё ҳақида ўйламай қўйишган эди.

Вали завқ билан кулди. «Ҳар ҳолда қўл урди. Забардаст куч қўл урди. Ажаб эмас, парвардигорнинг хатосини тузатса». У чўққига яна бир қаради-да, контора томон бурилди.

Қуёш тик кўтарилган, моторларнинг овози қулоқни қоматга келтириб, тоғ-тошни ларзага соларди. Вали меҳмонхона олдидан ўтиб, контора эшигига яқинлашганда, яна бир тўп янги одамлар келганини кўрди. Қурувчилар кўпаяётганидан суюнди. Ҳаммаларининг қўлларида қоғоз. Демак, кадрлар бўлими уларнинг ҳужжатларини расмийлаштириб бўлган.

— Салом, йнгитлар, хуш келибсизлар!— у ҳаммага бир-бир қўл узатди. Папирос тутатиб, мириқиб тутун ютгач, контора эшигини очди.

Қурилшнинг бош штаби жойлашган хоналарда иш қизғин. Бурчакдаги эшик лағ очик. Уйда ўн беш-йигирма нафарча киши столларга ёзиб қўйилган чертёжлар билан машғул. Ҳамма ўз иши билан банд.

Мана, Дилнавоз ишга шўнғиган. Вали оёқ учида юриб келиб, унинг орқасида туриб қилаётган ишини кузатди. Сўнг ҳазиллашди:

— Ўҳ-ҳў, ишлар катта-ю! Қурувчиларимиз ҳақида китоб ёзипсанми дейман?

Қиз бошини кўтарди.

— Салом, Вали ака. Келганингиз яхши бўлди. Ўзим олдингизга бормоқчи бўлиб турувдим.

— Тинчликми? Ёки қайлиқ топиб қўйганмидинг?

— Қайлиқ дейсизми? Эҳтиёт бўлинг, Нафиса опа эшитсалар, қулоғингизни нақ узиб оладилар.

— Қулоғимни аллақачон узиб олган бўлса нима дейсан?— Вали чиноқ қулоғини кўрсатди.

Дилнавоз довдираб қолди. У Валининг қулоғи чиноқлигига сира эътибор бермаган эди.

— Вой, рости билану, қулоғингизга нима қилган?

— Айтяпман-ку, Нафиса опанг узиб олган. Энди сира қўрқадиган жойим йўқ.

— Ҳа, майли, бўлмаса бу галча келинлар тўғрисида гапирмаймиз, бўштимиз?

— Нега энди, ўзингиз ҳақда бўлса, ҳозироқ эшитишга тайёрман.

— Ҳов, Вали ака-е, ҳар ҳолда Нафиса опага айтаман шекилли.

— Йўқ, йўқ, тавба қилдим. Айтмай қўя қолинг. Қулоғим сизда. Гапим бор эди, девдингиз.

— Ҳа, ўзингизнинг илтимосингизга кўра, сизга шо-
гирд топиб қўйдим.

— Қим экан у йигит? Билсак бўладими?

— Танишиб олинг. Ҳозир, ҳув ана у ерда.— Қиз бош
инженер Наим Раҳимовнинг кабинетига ишора қилди.

— Ёшми?

— Йигирма тўртда.

Вали шумлик билан кулиб, кўз қисиб қўйди.

— Жойида экан!..

Дилнавоз бурничи жийриб, юзини бурди.

— Қўйсангиз-чи ҳазилингизни!..

* * *

Қабулхонада одам йўқ. Қурилиш бошлиғининг кабинети берк. Кеча йиғилиш ўтказган эди, бугун эса тонготардан участкаларга чиқиб кетган. Иш мароми шунақа. Йиғилиш-да муҳокама этилган масалалар қандай ҳал этилаётганини шахсан кўрмагунча, кўнгли тўлмайди.

Аммо бош инженер кабинети гавжум. Маълум бўлиши-ча, боя кўчада қўлларида қоғоз ушлаб турган ёшлардан ташқари бу ерда яна бир тўда янги одамлар ўтиришарди. Кўриб, кўз қувонади.

Наим Раҳимов қурилиш ҳақида гапираётган эди. Га-
пиргандаям қойил қилади. Ҳаммани ўзига маҳлиё этади.

Валининг бош инженер билан биринчи учрашуви ун-
чалик кўпгилдагидек бўлмаган эди.

Юриб турган бульдозери тўсатдан «пиқ-пиқлаб», учди-
қолди. «Ҳе, сени яратган устангдан!»— таянги бўлди у.
Бишойидек ишлаган машина наҳотки келиб-келиб ҳозир
шох ташласа! Бак тўла ёнилги! Нима жин урдийкин?

Бош инженерга кўзи тушгач, Вали шоша-пиша мотор-
ни кўздан кечира бошлади. У Наим Раҳимов олдига етиб
келгунча машинани юргизишга ҳаракат қиларди. Юрмай
қолган бульдозерни кўрдими, албатта олдига келади.

Валининг саросимавор қилаётган ишларини бир зум
кузатиб тургач, унга савол берди:

— Намунча терлаб-пишяпсан?

— Кўрмайсизми зор қолгурин, текис нафас олиб туриб,
бирдан ўпкаси шамоллаган одамга ўхшаб «қирр-қирр-
қирр» йўтала бошлади. Ҳайронман, нима жин урипти
буни.

Наимов мотор овозига диққат билади қулоқ солгач, ми-
йиғида кулди.

— Буни сассиқкекирдак қилиб қўйибсан, ука. Суриштирмай қуяверишсан-да! Ичакларидан парса ўтмай қолипти. Қани, фильтрни оч-чи!

Вали ишоа-лиша фильтрни очган эди, Наимов кўрсаткич бармоғи билан ишора қилиб:

— Ол, мапа буши яхшилаб тозала,— деди.

Вали шу оддий парсага олти сәт терлаганидан жуда хижолат бўлди. Қани энди ер ёрилса-ю, кириб кетса. Индаёлмай нафаси ичига тушиб қолди. Инженер унинг ёнидан қандай кетганини ҳам пайқамасди. Машина моторининг овозидан кейингина бошини кўтарганида «Газ—69» орқасидан тутун чиқиб жўнаб кетди.

Наим Раҳимов қирқ беш ёшлар атрофида. Масалаларни тезкорлик билан ақл таровисига солиб, ҳал қилишидан унинг катта тажриба орттирган одамлигини пайқани қийин эмас. Уруш йилларида фронтга кетганида, ҳали мўйлови сабза ҳам урмаган эди. Уруш тугатунча жапг қилди. Сўнг институтга кириб, уни муваффақиятли тугатди. Волга ГЭС, Норақ сиғари ирригация ишхоналарида ишлади.

Наим Раҳимовдаги энг яхши хислатларни армия тақомилига етказди. Айниқса қатъият, темир иттизом масаласида бировни ҳам, ўзини ҳам аямайди. Жуда талабчани. Одамлар у билан жон-жон деб ишлашади. Энг чингал масалаларни ҳам бир печа дақиқа ичида ҳал қилади. Олдига савол билан қирган одамни жавобсиз қайтарганини ҳеч ким эслай олмайди.

Ёшлар билан ўтказган бугунги суҳбати қисқа бўлди. Наим Раҳимов асосан ёшларни қилинадиган ишлар билан таништирди. Икки-чиқирларини уларнинг ўзлари қурилишда билиб олишади.

Вали кабинетнинг очиқ эшиги олдида одоб сақлаб турди. Суҳбат тугаши билан кабинетга кириб, саломлашди.

— Танишинглар,— унга мурожаат қилди Наим Раҳимов,— мана бу беш ўғлон сизларнинг бригадаларингда ишлашмоқчи.

— Раҳмат.

— Йигитали.— Гимнастёркали йигит ўзини таништирди.

— Солдатмисан?

— Худди шундай.

Янги ишчиларни Вали участкасига бошлаб борди.

Йигитали атрофи завқ билан кўздан кечира бошлади.

— Қалай, солдат? Чиройлими?

— Жудаям!

— Денгизга сув қуйилганда бунданам сўлим бўлади, тушундингми? Кўз олдинга келтириб кўргин-а!

— Ҳа, тушунияпман, жуда сўлим бўлади.

— Модомики тушунаётган экансан, эртадан бошлаб, меҳнат жабҳасига қўшилаверасан. Ҳув, анави бульдозерни ҳайдайсан.

— Эртага дейсизми?— қайта сўради Йигитали.

— Ҳа, эртага. Бугун шахсий ишларнинг бўлса, қилиб олгин. Эртадан ишга тушсан, тушундингми?

Йигитали яна бир неча муддат қурилиш майдончасини айланиб кўрди. Сўнгра онасини кўчириб келтириш учун Бўстонлиққа жўнаб кетди.

БЕШИНЧИ БОБ

Собиқ солдат Вали билан дўстлашиб олди. Қувноқ, тип-тинчимас кўзга яқин бу йигитдан ҳеч кимнинг ажралгиси келмасди.

— Бу нимаси, тез-тез хаёл сурадиган бўлиб қолдингми? Машинага ўтирганда ҳушёрроқ туриш керак, тушундингми?

Вали аллақачон сезган эди. Йигитали эса соддадиллигига бориб, ҳеч кимнинг хабари йўқ, деб юришти.

Йигиталининг кўнгли чиндаш ҳам жуда безовта. Дилпавоз хаёлидан пари кетмай қолди. Илгарилари чиройли қизларни кўрса йигитлик гурури жўш уриб, жилла бўлмаса кўз қирини ташлаб қўярди. Ҳозир эса назарида жамики аёллар Дилпавоз қиёфасини эслатар, ёлғиз қолган кезларида эса фақат у ҳақдагина ўйларди. Ушутинга чандон урилиб, удласидан чиқолмасди. Ишлаб турганда овози қулоғи остида жаранглаб эшитилар, секин ён-верига қараб қўярди. Ҳаммаёқда моторларнинг гувиллаши, одамларнинг қий-чуви.

Кечалари... Қани эди тун бўлмаса.

Ўтирган ерида биров халақит бермаса, соатлаб хаёл сурадиган бўлиб қолди.

— У, йигит, сенга нима бўляпти ўзи? Тенчликми? Ё чарчаб қолсанми?— Вали ничга сиздиролмай сўрарди баъзан.

Йўқ, у чарчамаяпти, саломатлиги ҳам жойинда. Иш деса тегни толқон қила олади. Нима қилсинки, ўзини қийнаётган дардин бировга айтолмайди. Нима жавоб қилишини билмай, одатига зид тарзда алдади:

— Бир оз толқинман шекилли.

— Ундоқ бўлса ҳеч гап эмас. Ҳали-замон ўтиб кета-

ди.— Вали уни тинчлантирса-да, бошқа бир сир борлигини сезаётгандек зимдан қараб қўярди.— Ҳа, ҳа, ўтиб кетади...

Йигитали бу қаранига бардош беролмайди. Кўзини яширади.

Унга туйғуларини бўрондек тўзитаётган сирли бир қудрат таъсир этмоқда эди. Бу қудрат олдида ожизлигини кунлар ўтган сари кўпроқ ҳис эта бошлади.

Вали ҳам буни билиб туришти: гап чарчоқда эмас. Аммо пачора. Юрак розингни айт, деб талаб қўёлмайди-ку!

— Машина билан ўйнашиб бўлмайди, тушундингми?— Ҳамини аҳтиёт шарт, қайта-қайта таъкидларди у.— Бир гап сенга ўхшаш, хаёл суриб қолганимда, мапа, патижаси нима бўлди, кўряпсанми?— Вали кулиб чиноқ қулоғини бармоғи билан букиб кўрсатди.— Энгашиб, мотор овозини эшитди. Хаёл бир зумгина олиб қочган эди. Вентилятор парраги қулоқнинг бир парчасини учириб кетди. Жангда яралангандек ҳаммаёқ қонга бўялди. Бир ойгача бинтлаб юрдим. Бу чиноқ қулоқ билан энди Нафиса мени бошига урадим, деб қўрққан эдим.

— Хўш, нима бўлди, ташлаб кетмадимми?— кулди Йигитали.

— Қизиқ экансан-ку! Нима, у қулоғимни яхши кўрармиди? Ўзимни севади, ўзимни! Тушундингми? Севги — жуда жиддий парса. Бошинга тушганда биласан...

Йигитали очиқ сўзланга туртки бўлаётганини сезиб, гапни бурди.

— Қачон штольняга ўтамиз?

— Яқинлашиб қолди, оғайни, ҳа. Сен жилла бўлмаса сира кириб кўрдингми?

— Йўқ, ҳали кирмадим.

Вали бульдозерчининг қурилиш бўйлаб сайёҳдек саблақлаб юришга вақти йўқлигини ўзи ҳам яхши билади. Шунчаки уни қитиқлаб қўйиш учун сўради.

— Туннелда ишлаш қизиқроқ, албатта. У ерда жуда кўп турли касб кишилари бирга ишлашади. Уларнинг қилаётган ишини кўрсанг, анграйиб қоласан. Ўт йигитлар. Тошни пичоқда сариёғ кесаётгандек тилишади. Тушундингми?

Албатта, туннелда ишлаш чинданам қизиқроқ бўлади. Буздан ташқари у участкага Дилпавоз ҳам келиб туриши мумкин. Зора учрашиб қолисан! Ўзи келиб сўрашармикин? Ахир яқиндагина аскарликдан қайтган йигитнинг қайси касбини ташлагани, қандай ишлаётганига ўзи ҳам қизиқса керак.

Ҳа, у албатта келиб сўрайди...

Йигиталининг эса унга айтадиган гаплари кўп. Аммо гапни чўзмай, лўнда қилиб айтади. Яхшиси нимага эринганини ўз кўзи билан кўриб, ишонсин.

У уйга қайтаётганида ҳам учрашув ҳақидаги ўй хаёлидан нари кетмади. Дилнавоз нима деркин? Ўзи қандай жавоб бериши керак?

«Эҳ, Дилнавоз, ҳаётимга, қалбимга қанчалар чуқур ўрнашиб бораётганини билсанг эди. Тинч юрагимни остин-устун қилдинг-у, гойиб бўлдинг. Биламан, қурилиш штабида ишларинг бошингдан ошиб-тошиб ётипти. Мен бўлсам, участкада эрталабданоқ, сени ўйлайман, ўйлайман... Ўйларимнинг чеки йўқ. Наҳотки бирровгина беш-ўн дақиқа кириб ўтиш шунчалар қийин бўлса? Ёки уйида меҳмон бўлиб, не савдолар бошига тушган шўрлик йигитни унутиб юбордингми? Шундай бўлиши ҳам мумкин. Ҳаётда нималар бўлмайди... Сен ҳар куни ўнлаб одамлар билан учрансан, улар билан ҳазил-мутойиба қилсан, бирга кулишасизлар... Мен бўлсам...»

Уйга ҳам хаёли билан кириб келди. Ойиси билан ҳам парокандалик билан сўрашди.

— Қаёқларга кетиб қолдинг, болам? Кутавериш кўзларим тўрт бўлди. Йўқ, йўқ, қани эди кела қолсанг...

— Бир оз иш чиқиб қолди.

— Ишнинг ҳам бор бўлсин, мундоқ айтиб кетмайсанми эртаннан...

Умри холаининг сочлари ошпоқ оқарган. Кейинги уч-тўрт йил ичида юзидаги ажиблар ҳам кўпайипти. Илгарилари хандон боқадиган кўзларда энди ғам-ташвиш қотиб қолгандек.

— Хафа кўринасиз? Бир нарса бўлдим, ойи? Нима ташвиш?

Умри хола ўйланиб қолди: бундан қулайроқ фурсат тополмасан, дея хаёлидан кечирди. Ҳозироқ ҳамма гапни айтишим керак.

— Раҳмат, меням эслар экансан, ҳол сўрадинг.— Она хўрсиди.— Эртаю кеч тўрт деворга термиламан. Ёлғизлик жопимдан ўтиб кетди. Буёқда илгариги қувват ҳам йўқ. Беш кунлигим борми, йўқми, эрта-индиш шилқ этсам, орзу-ҳавас кўрмасдан дунёдан ўтиб кетавераманми? Сенда раҳм-шафқат деган нарса борми ўзи?— Умри хола шу гапларни айтди-ю, узун еши билан кўз ёшларини артди. Ахир йигирма тўртга кетдинг. Илгарилари сен тенгиларининг ўгли пода боқиб юрарди. Қачонгача галга солсан?

Йигитали бугун оласининг шу гапларни айтиш учун атайин уни кутиб ўтиганини пайқади. Бир сўз ҳам ортинқ-

чалик қилади. Уни ранжитиб қўйишдан чўчиб, ётиги билан гаширди:

— Отажон, шунга ҳам ташвишим? Мана, олди ёз, бир гап бўлар ахир!

— Менам бир бошинг икки бўлсин, рўзгорингга файз кирсин, деяман-да, болам!

Она ўғлининг бир оз юмшаганини кўриб, мақсадга қўчди:

— Юқориқишлоқлик Ойнисани танийсанми?

— Ойниса?

— Ҳа, болам, унда-мунда бозорчада у-бу сотиб ўтирарди. Хаҳ, танийсан, қош-кўзлари понукдай, позикқина қиз-чи?

У ҳозир бошқа қиз тўғрисида ўйларди. Шунинг учун опасига шунчаки бефарқ, жавоб қилди:

— Йўқ, танимайман, нима қилди?

— Нима қиларди, ўғлим, тагли-зотли одамларнинг фарзанди. Ўшанинг опаси билап қуда-анда бўлайлик, деб ҳазиллашиб юрардик. Тунов куни бозорчада олма сотяпти, бирам очилиптики, аграйиб қолибман. Қамчиндай сочлари ўзига ярашганини кўрсанг.

Она ўғлининг авзойига зимдан разм солди. Аммо Ўнгитали миқ этмади. Ҳеч гап бўлмагандай тураверди.

— Кўнглим шу Ойнисага чопяпти-да, болам, нима дейсан?— камшир чидаб туролмади.

— Ўйлаб кўриш керак, ойи. Бу ишда шопилиш ярамайди. Ҳозир қоринни тўйдириб олайлик-чи!

— Вой, эсим курсин, болагинам, ошни дамлаб қўйган эдим.— У ўчоқбошига чопди. Шунчалик гапланиб олганидан ҳам мамнуи эди.

Она-бола ошни еб, дастурхон устида анчагача гапланиб ўтиришди. Сўнгра гап яна уйлашни мавзуга кўчишидан чўчиб, эртага барвақт турнишни баҳона қилиб, ўрнидан турди.

Умри хола мопелик қилмади. Чиндан ҳам қувончини ичига сиғдиролмаётган эди. Дастлабки сўзлашув жуда ўринли бўлди. Ошиқ-мошиқдай гап-гапга қовушди. Ўғли деярли рози. Кўнади. Кўнмай нима ҳам қиларди. Ойниса уйим-жойим дейдиган абжиргина қиз. Ўйнинг яхшигида бекаси бўлади. Бундан ортиқ тағин нима керак?

Она шу зайл муноҳада юритарди... Албатта, боласига бахт тилайди, тақдирига шерик бўлгиси келади. У ўйла-маса ким ўйлайди? Эрақ киши: мени уйлантир, дермиди унга. Боши ишдан чиқмайди. Буёқда умри ўтиб кетяпти. Йўқ. Ўзи бош-қош бўлмагунча ундан бир гап куттиш

қийин... Ҳа, энди ҳар кеча ўғлига Ойниса ҳақида гапириб, уни қистайверади. Тўй тараддудини ҳам бошлайверади. Шу куннинг ёшларига ҳайронсан: турмушини сира ўйламайди-я!...

ОЛТИНЧИ БОБ

Тоғ дарвозаси! Вали туннелни тантана билан шундай деб атади.

Ҳозир туннель тўртбурчак шаклида бўлиб, улкан дарвозани эслатарди. Узоқдан «Бириччи штольня» деган ёзув кўзга ташланади.

Туннель юқорисидаги осилиб турган улкан қояларга қарасангиз, чинакамга қиш манзарасини кўрасиз.

Қорли чўққилар Йнгитали диққатини ўзига жалб этди. Дара устида оппоқ қор уюмлари ҳавода осилиб турган каби туюлади. Қизиқ... лекин дурустроқ разм солсангиз, таъзим қилгандек пастга энгашган улкан қоялар устида турганини пайқайсиз. Гўё қор уюмлари бу ерда бир умрга ўрнашиб олгандай. Муздай шабада эсиб турган бу юксакликка таъсир кўрсатишга қуёш нури ожиз. Қор уюмлари ҳам копнотини кундузги чирогининг ожизлигидап кулаётган каби тивимсиз жимирлайди.

Иш кунин аллақачон бошланган. Сувнинг шиддат билан шовуллаши гапни гапга қўшишга имкон бермайди. Тупи билан дарада дарёнипггина овози ҳукмрон эди. Ҳозир эса машина ва экскаваторлар ҳайқириб... Чирчиқ асрлар давомида ёлғиз ўзи ҳукмрон бўлган бу ерларга ҳеч кимни йўлатгиси келмаяпти шекилли, ҳайқириб наъра тортар эди.

Каска ва брезент камзул кийиб олган одамлар оқими тинмайди. Улар бирин-кетин туннелга кириб кетишяпти. Бир-бирлари билан йўл-йўлакай саломлашадилар, ҳолаҳвол сўрашадилар.

Улардан айримларини Йнгитали посёлкада кўрган. У ерда бу одамлар коржомасиз тамоман бошқача, оддий кишиларга ўхшашарди.

Йнгитали ипчиларни йўл четида туриб кузатарди. Тўсатдан шамолдек учиб келган самосвал темир-терсак атдаргандек унинг олдида гийқиллаб тўхтади-ю, кабина эшигини ҳам куч билан тарақлатиб ёлган шофёр унинг олдига келиб тўхтади. Йилла бўлмаса одоб юзасидан ҳам саломлашмай, сичковлик билан бошдан-оёқ разм соягач, сўради:

— Хўв, йигит! Афтидан, янги келганга ўхшайсан-а? Топдимми?

Йигитали жавоб ўрнига бошини лиқиллатиб қўя қолди.

— Кўрдингми, билиб олдим, а?— қувопчиши яширмади у.

Бунинг сира ажабланадиган жойи бўлмаса-да, шофёр яна давом этди:

— Ну вот, биламиз-да, брат, бизда зўр чутъё бор. Одамнинг феъл-атворини ҳам бир қарапдаёқ айта оламан.

Йигитали ҳам шофёрни синчиклаб кўздап кечирди. Қалта чарм камзулнинг тугмалари қадалмаган. Олабайроқ чит қўйлакнинг ёқаси очиқ. Унинг ташқи қиёфасиёқ анқи-санқи юрадиган бефарқ, учар одамлигини кўрсатиб турарди. Афт-ангорига зеб беришга вақтини аямайдиганга ўхшайди. Сочлари яхшигина тартибга келтирилиб, бежирим таралган. Риндларникидек қирилган ингичка мўйлови артистларни эслатарди. Аммо дўрдоқ лаблар, деярли чорқирра хунук энгаги устига қўндирилган ингичка мўйлов унинг бу беўхшовлигини баттар бўрттирарди.

Нима иши бор экан бу олифтанинг? Янги одамни кўриб қувонганини билдирмоқчимми?

Йигитали хаёлидан ўтказган бу фикрни овоз чиқариб айтмади. Ранжиганини ҳам билдирмади. Шофёр ҳам бригада бошлиғига кўзи тушиб, у томон юрди. У Шергани билан тамоман бошқа оҳангда сўзлаша бошлади:

— Ассалому алайкум, ўртоқ Умидов. Сизни учратганим айни муддао бўлди-да!

Умидов унинг ялтоқланаётганига эътибор ҳам бермади. Саломига совуққина алик олди.

— Эшитаман...

— Бугун барвақтроқ уйғондим, ўртоқ Умидов. Иш бошлангунча битта рейс қилиб қўйдим. Аммо ҳисобга олмасликлари одамга алам қилар экан-да! Борди-ю, сиз...

Шофёр уста фокусчидек қўлини кўтариб, шишинқираган бармоқларини ҳаракатга келтирди. Кафтида қоғоз бор экан.

— Марҳамат, ўртоқ Умидов, қўл қўйсангиз.

Шергани бир нима демоқчи бўлди, аммо фикридан қайтди шекилли, индамади.

— Марҳамат, ўртоқ Умидов.— Шофёр қатъийроқ қайтарди.

Қоғоз Умидовнинг қўлига ўтди. Шофёр эса ҳеч ким сўрамаса ҳам зўр бериб фикрини таъкидларди:

— Ҳар ҳолда бир рейс... Увол кетмасин. Қизиқ, иш-

дан ташқари деб ҳеч ким ҳисобга олмайди-я. Қарапг, келганингиз қандай яхши бўлди...

Шерғани каллаи саҳардаги рейс кўзбўямачилик, ёлгон гаплигини сезиб турипти шекилли. У ҳатто қоғозни қайтариб бермоқчи ҳам бўлди.

— Шошиляпман. Кейин, кейин...

Аммо бу шофёрдан қутулишнинг ўзи бўлмайди.

— Ҳе, ҳе, йўқ. Бир машина тупроқ ташиб қўйибман. Ишонмасангиз, юринг, кўрсатаман.

Умидов бориб кўришга имкони йўқ эди. Хўрсиниб, қўл қўйди. Нарядни қайтара туриб, шофёрнинг кўзига тикилди.

— Кўриб нима қиламан? Айтганингга ишонаман.

— Ў! Албатта-да!— Шофёр шоша-пиша унинг гапини маъқуллади.— Ишонмай бўладими? Унда ишлаш ҳам мушкул-ку! Мен сира алдамайман, хўжайин.

Шерғани «хўжайин» деган сўзни эшитиб, пешонаси тиришди-ю, тез кетиб қолди. Шофёр Йигиталига қараб кўзини қисди.

— Кўрдингми қандай ишлаш кераклигини? Қани, кел, энди танишиб олайлик. Отим Жорик. Тушунарлими?

— Ҳи.

— Бу ерда бошқача йўл тутиб бўлмайди. Пул қиламан десанг, бошқа илож ҳам йўқ. Битта жимжимадор имзо чўнтакка жарақ-жарақ олиб келади. Ҳеч қанақа рейс қилганим йўқ, албатта. Азонда уйқумни ҳаром қилиб... жинниманми!

Йигитали индамай турарди. Шофёр бу сукутни ўзича, менга қойил қолди, гапларим маъқул, деб тушунди.

— Қулай фурсат топиш керак. Бошлиқ шошиляпти. Айни вақти. Тапна босгин. Миқ этмай қўл қўяди. Ҳа, билиб қўй... Ким бўлиб ишлаяпсан?

— Ҳозирча бульдозердаман.

Шофёр чўзиб ҳуштак чалди.

— Ўҳ-ҳў! Зўр-ку! Аммо унда тиним билмай ишлаш керак. Мен эса пиёлани бир жойдан иккинчи жойга олиб қўймай, ойнага икки юз тушираман.

— Бизлар тинимсиз эмас, одатдагидай ишлаймиз.

— Одатдагидай!— калака қилгандай кулди шофёр.— Менга шерик бўлиб ўта қол. Яшашни ўргатиб қўяман.

У «гап тамом» дегандай бурилиб, самосвал кабинасига чиқди. Кетаётиб қичқирди:

— Келишдик, а? Жорик қани, деб сўрасанг, мени ҳамма билади.

Бу — Йигитали туннель олдида гаплаган биринчи одам эди.

«Наҳотки бу ердагиларнинг ҳаммаси шунақа бўлса?— ўйлади у.— Чўнтак қаппайтиришга ҳамма ишга тайёр!.. Йўқ, унчалик бўлмаса керак. Пуқул Жорикка ўхшаганлар йигилмагандир. Аммо у яққою ягона пусха бўлса, нега кўпчилик тартибга чақирмайди? Нега у шундай катта қурилишда сурбетларча иш тутиб юрипти?»

Бироқ Жорик билан неча одам овора бўлганини, ҳеч ким уни тўғри йўлга сололмаганини Йигитали билмайдиди! Уни шидан бўшиатиб юборишса ҳам бир бало. Коллектив тарбиялай олмаган, сиёсий-ташкиллий масалаларга эътибор суст, деб ҳамма бадном этилади.

Жорик, аслида эса Жўра амал-тақал билан етти синфни битирди. Сўнгра уззукуп ўзи сингари саёқ болалар билан санғиб юрди. Уйдагиларни эса билим юртига ўқинишга кирганман, деб алдади.

Ҳамма спрлар оқибатда фoш этилганидек, Жўранинг найранги ҳам кўпга чўзилмади. Бутун қариндош-уруғ Жўра масаласи билан шуғулланадиган бўлди. Минг айлашиб-ўргилиб, шофёрлик курсига жойлаштиришди. Уни тугатгач, ўнлаб қурилиш ва турли ташкилотларда ишлади. Бирон жойда уни икки-уч ойдан ортиқ «ушлашмасди». Ҳунар қила бошлагач, «ўз аризасига биноан», силлиққиша бўшиатиб юбораверишарди.

Эҳ-ҳе, у берган ваъдаларнинг сапоғига етолмайсиз. Қўлини кўксига қўйиб: «Мана кўрасизлар, ҳалол ишлайман», дея неча бор чап берган. Орадан ҳафта ўтмай аслига қайтарди-қоларди. Алдан, лўттибозлик, танбаллик чўт эмас...

Жорикнинг самосвали узоқлашиб, инҳоят кўринмай кетди.

— Йигитали! — Вали қўлини силтаб чақирарди. — Нима бало, яна хаёлни? Буёққа кел.

Улар штоल्याга яқинлашишди. Вентиляция қувури гувилларди.

— Тоза ҳаво олиб киради. — Тушувтирди Вали. — Ичкарига тоза ҳаво бериб турмаса бўғилиб қолши ҳеч гап эмас.

Йигитали ўйлашиб қолди: инсон ҳеч тиним билмайди-я. Тоғ-тошларни кесади, емиради, тинч оқаётган сувнинг йўлини тўсади. Тилсиз табнатни забун этади. Шундай гўзал табнатни! Тоғлар танасига тиг уриб, уни жароҳатлаб емпрамиз, темир қозиқ қоқиб, вужудини зирқиратамиз. Одамни ваҳм босадиган машиналар яратиб, яна шид-

датлироқ ҳамла билан хезланамиз! Ишқиллиб охири ба-
хайр бўлсин-да!

— Ана холос, тагин нимага ўй суриб қолдинг? Қани
юр, бўла қол!

Валига эргашди. Кўнглидан кечаётганини унга айтол-
майди. Рабжитиб қўйишдан чўчийди. Хонасини топганда
балки айтар. Аммо нега энди отаси шу дамларни орзу
қилганди? Наҳотки замзама-ю, таитана билан қилинади-
ган ваъзхонликлар юрагига чўғ солган бўлса... Табиат
нинг йиллар давомида заргарона эҳтиёткорлик билан
яратган гўзалликларга раҳна соламиз, тагин кўкрагимиз-
га муштлаб, керилиб мақтанамиз... «Ё меп аданияшманми?
Дилнавоздек оқила қиз ҳам қувончини ичига сиғдирил-
майди-ку! Тоғ бағри тилишиб, узун йўлак — штольнядаги
ўйлаб одамлар-чи? Нега улар хушҳол одимлашяпти?

Йўлак ичидан ўнгу сўлга яна йўлак кавлапган. Бир
иккинчиси билан кесишади. Бамисоли кўча дейсиз. Йўлак-
дагилар ўнг томондан юришади. Машина унча кўп эмас.
Аммо биттаси тўсатдан келиб, Йигиталини шошилтириб
қўйди. Баҳайбат машина! У тумшуги билан йўлак дево-
рипи тинимсиз уриб, тоғ жинсларини кўчирапти.

— Ўзинюар пармалаш машинаси,— тушунтирди Ва-
ли.— Яхшимми?

— Чакки эмас!— Йигитали зўрма-зўраки жавоб қай-
тарди.

— Афсуски, ҳозирча бизда биттагина шунинг ўзи.
Аммо яқинда яна олишимиз керак. Ана унда тоғларни
мўрт дарахтдек қўлатишимизни кўрасан!

Йигитали Валининг ички қувончига шерик бўлолма-
ди. Тоғлар муңайиб, парма машинасининг зарбидан пола
чекаётгандек туюлди назарида. Нафас ростлаш баҳонаси-
да бир сония тўхтади. Атрофга разм солди. Каска кийган
ишчиларнинг ҳар бири ўз иши билан банд. Биров йўлак
деворларига таянч тахталарини қоқяпти, бошқалар маши-
на издан юриб, деворни текислашяпти.

— Шунча машинадан бирини сенга беришса, а?! Қа-
лай бўларди?— Вали Йигиталидан жавоб ҳам кутмай
қўшиб қўйди:— Қапи, юр, ҳозирча ўз ишимизни қилиб
турайлик.

Кўчириб туширилган тоғ жинслари йўлни деярли тў-
сиб қўйган эди.

— Бульдозер билан йўлни тозалаш керак бўлади.—
Вали ўйлапиб олгач, давом этди:— Бугун бир ўзинг иш-
лайсан. Мен иш билан кетяпман. Қўрқма, ҳаммаси жойи-
да бўлади: кўз қўрқоқ, қўл ботир. Қўрқсанг, қўша кўри-

пиб, юрагингни ваҳм босаверади. Ҳар бир инни ҳам ладил бошлаб олгунча. Уёғи ўзи кетаверади, тушундингми?

— Ҳмм.

— Тушунган бўлсанг, олға!

Қўрқув ҳисси йўқолиб, аста-секин инн юриша бошлади. Йигитали қудратли машинани чаққонлик билан буриб. йўлакни тўсган тоғ жинсларини унинг тумшуги билан бир чеккага суриб чиқарар, яна орқага қайтиб шу ҳаракатни қайтарарди.

Йигитали инн билан бўлиб, тушлик пайти келиб қолганини ҳам сезмай қолди.

— Ў, аскар бола!— кимнингдир овози эшитилди.— Узилиб қолма тагин!

Бу ҳазил бошқа йигитларни ҳам қитиқлаб қўйди шекилли:

— Рекорд қўймоқчимисан?

— Жилла бўлмаса, чекиб олгин!

— Қани, кела қол энди, бизга ҳам тажрибангни ўргат.

Йигитали ўнғайсизланди. Чиндап ҳам йигитлар боятдан буён гангир-гунгур суҳбатланиб тушлик қилишяпти. Жилла бўлмаса, ҳамкасбларига яхши иштаҳа ҳам тиламади. Оқибат шунча гапни ўзи сотиб олди. Чиндапам ҳамма олдида ўзини кўз-кўз қилгандек бўлди.

У бульдозердан сакраб тушиб, қўлини мойли латтага артди. Қаерга бориб ўтиришини билмай, гарангсишиб, қўлини артишда давом этди.

— Етар оро берганинг, кела қол, шундоғам чой совиб бўлди ўзи.— Ишчилардан бири қичқирди.

Йигитали ўзи билан егулик бирон қарса олиб келмаган эди.

— Келавер тортинмай.

Йигитлар астойдил таклиф қилишарди. Шунинг учун у ҳам нотаниш кишилар олдига борди. Улар девор тагида ўтиришарди. Баъзилар каскасини ечган, бир қисми эса юқориоққа суриб қўйиб ўтирипти.

— Ке, ўтир, аскар бола.

Йигитали миннатдорчилик билдирди. Бир чеккадаги харсангга ўтиришга чоғланиб, юрди.

— Яқинроқ, яқинроқ. Намунча тортинмасанг. Ким айтади сени аскар бола деб!

Йигитали гимнастёркада юришидан ташқари аскарларга хос баъзи одатлари ҳали сақланиб қолган эди. Чунончи, бировнинг олдига келишдан олдин қайишни остидаги гимнастёрка қатларини эришмай тузатиб олади.

— Анча бўлдимиз бизда шилаётганингга?

— Уйчалик кўп эмас.

— Отинг нима?

У отини айтди.

— Қани, Йигитали, ке, тапишиб олайлик.— Рус йигит кўлини кўксига қўйди.— Мен — Валерий. Ана у — Юсуф. Бу — Апатолій.

Йигитали ўтирганларга бир-бир разм соларди-ю, кўз олдида ана у учар шофёр нари кетмасди. Йўқ. Булар Жорикка сира ўхшашмасди. Тамоман бошқа олам, бўлак йигитлар.

— Ол, чой ичгин.— Кружкада чой узатишди.— Қуруқ ичма. Нондап ол... Тортилма. Бу ерда ўтирганлардан биронтамиз ҳали иштаҳамиздан полиганимиз йўқ. Ҳаш-паш дегунча дастурхонни бўшатиб қўямиз.

Йигитлар мамлакатнинг турли ерларидан келишган. Чунончи, Валерий Сибирда ишлаган. Чорвоқ ГЭСи қурилаётганини эшитган замоно дўстларига юзланди: «Бу ердаги ишимиз поёнига етаяпти. Ўрта Осиёга жўнаб қолсак қалай бўлади? Катта ишлар мўлжаллашишипти.— Газетани узатди.— Чорвоқ... Жойнинг номи ҳам галати».

Еш бўлишларига қарамай, йигитлар ГЭС қурилишларида анча-мунча тажриба орттиришган эди. Бу ерда уларни қучоқ очиб кутиб олишди. Қизиги шундаки, булардан бирортаси иш ҳақи қанча бўлишини олдиндан сўрашмайдди. Ёшлик романтикаси бу? Гашту гаштақми? Кўнглига ёққан ишдан лаззатланиш кайфияти? Бу — ҳақиқатга яқинроқ кўришди.

— Донбассда сира бўлганмисан?— сўради Анатолий.

— Йўқ, минг афсус.— Йигитали чиндан ҳам бу йигитга дилидагини айтиб, Донбасс ҳақидаги гапларини эшитмоқчи.

— Ажойиб жойларимиз бор.— Ўйчан гапирди Анатолий.— Одамлари бамисоли олтин.

Валерий Йигиталига кўз қисиб, оғайнисининг овозига ўхшатиб, қўшиб қўйди:

— О, борди-ю, сен Ирпани кўриб қолгудек бўлсанг...

Апатолій ўнкаланмади. У дўстларининг ҳазил-мутойнабаларини эшитавериб ўрганиб қолганга ўхшайди. Ҳозир ҳам яна нима дейишларини жон-жон деб кутиб турарди.

— Нега уни-бирга олиб келмадинг?

— Олиб келмаган!— қатъий сўз берди Анатолий.— У шахтада комсорг. Зудлик билан жўнаб кетолмади.

Кейинги гапни у Йигиталига қараб айтди. Чунки бу ҳақидаги гапларни уларнинг ҳаммалари ҳатто бир неча мартадан эшитинган.

— Мен эса комсомол путёвкеси билан келдим, — қўшиб қўйди Анатолий.

Ўтирганлар Анатолийни аяшди шекилли, унинг маънос қиёфасини кўриб, Ирина ҳақидаги гапни тўхтатишди.

— Хат ёзиб турадимми? — сўради Ингитали.

— Кунда киттадан, — қулди Анатолий. — Келсин, ташиштириб қўяман. Ўзинг кўрасан қанақа қизлигини.

Еш пиичилар жимиб қолишди. Ажаб эмас, ҳар бири ўз севгилси ҳақида ўйлаётган бўлса ҳам. Бироқ кимдир чидаб туrolмади, бир сонпялик оромбахш жимликни бузди.

— Сенинг ҳам қизинг борми, аскар бола? Ё аллақачон уйланиб олганмисан?

Ингитали бошини эгди. Бугун онаси кечаги гапни давом эттиришини ўйлади. Яна соғлиги, ёлғизлигидан поллиди, Ойнигани кўкларга кўтариб мақтайди, албатта. Нима жавоб қилади? Онасини хафа қилмасдан туриб қайси тил билан уйлашолмаслигини тушунтирса экан?

— Салом, болалар! — Бош инженер Наим Раҳимов келди. — Дам оляпмизми?

— Келинг, ўтиринг, Наим Раҳимович. Чойга...

— Йўқ, йўқ, раҳмат! Чойни ҳозиргина ичдим. Сизларнинг олдиларингизга илтмос билан келдим.

У ўтирганларга бир-бир қараб олди. Нигоҳини Ингиталида тўхтатиб, «Қалайсан?» қабалида бош чайқаб қўйди, сўнг тўсатдан тушунтирди:

— Белгилапган муддатга улгуролмайдиганга ўхшаймиз.

Ингитлар бир-бирларига қараб олишди. Бу қарашда: «Нима бўлди ўзи? Иш одатдагидай кетяпти, план бажариляпти», деган маъно бор эди.

— Янги муддат белгилапаяпти! Вақт жуда зиқ. Лаҳим қазини тезлаштириш имкони бўлармикини, а? Бир ўйлаб кўрасизларми?

— Ўйлашайлик, Наим Раҳимович.

— Илтмос, жуда зарур.

У пиичиларга бошқа ҳеч парсаи тушунтириб ўтирмади. Аҳволнинг тағлигидан хавотирланиб, келиб илтмосини айтди.

— Кечқурун қолиб, яхшилаб чамалаб кўрамиз, Наим ака.

— Жуда соз...

У хайрлашиб, йўлакнинг ичкарасига қараб кетди.

Ингиталига бу қисқа савол-жавоб жуда хуш ёқди. Худди армиядагидек! Ҳамма парса аниқ ва тушунарли! Энг

муҳими, бош инженер йигитлар унинг гапни ерда қолдиришмаслигини билади.

— Нима қиламиз?— Валерий ўртоқларига қаради.

— Қўшимча сменани қайси соатларда ўтказишни аниқлаб, одамлар тайинлашимиз керак.

— Менда бундай таклиф бор: бугун дам олишниг бир оз қисқартирсак. Шомликдан кейин бир дам мизғиб олиб, қайтсак...

— Ўша «бир дам» қапча? Аниқроқ айтгин!

Ҳамма кулча юзли йигитга қараб қолди.

— Сенга уйқу бўлса бас! Камроқ ухласанг, жипи урмайди, йиққан ёғингни бир оз эритиб оласан...

— Бир парса деялманми?.. Кўпчилик нима деса, шу-да!..

— Бу бошқа гап.

Йигитали бульдозери олдига келди.

— Кеп тур, аскар бола.— Бу гапни Валерий айтди кета туриб.

— Албатта!

Бу йигитлар Жорикка ўхшашмасди. Сира.

ЕТИНЧИ БОБ

Вали янги режалар тўғрисида батафсил гаширди:

— Икки участка бирлашади. Тасаввур қилиясанми? Улар ер остида учрашишади! Чинкакам байрам!

Йигитали туннель қазилаётганини биларди. Бу ердигиларнинг тили билан айтганда, икки бир-бирига қарама-қарши томондан қазиб келинипти. Бош инженернинг инчиларга илтимос билан мурожаат қилганининг ҳам сабаби шунда. Афтидан, туннеллар орасида бир неча метр масофа қолганга ўхшайди. Ишни эртагача тугатишмоқчи.

— Биламан,— деди Йигитали.— Наим Раҳимович келган эди. Йигитлар кечқурун қайтиб келишга ваъдалашишди. Борди-ю...— Йигитали Валига қараб қолди. Сўнг муддаосини айтди:— Мен ҳам келсам?.. Биз?..

— Жуда тўғри ўйлабсан. Биз нега энди четда томошабин бўлиб туришимиз керак.— Вали маъқуллади.— Мен ҳам келаман.

— Аммо...— Йигитали секки бульдозерга қаради.— Ахир битта-ку!.. Машинани айтипман.

— Яна битта олдик.

— Демак, мен...

— Ҳа, энди сен бульдозернинг чинакам хўжайинисан. Бошқармада шунга қарор қилишди. Юзимизни ерга қаратмассан, ахир, тўғрими?

— Меп... меп...

Йигитали қувонганидан гапиролмай қолди. У Дилнавозга меп шофёрман, бульдозерчи эшлай олармиқинман, деганда, у сира иккилашмай: «Ўрғасиз. Мана, мени бир айтди дерсиз. Ишлаб кетасиз», деганди.

Чиндан ҳам ўрганди. Янги машина оляпти. Дилнавозга бориб айтсамиқин? Аммо уни қаердан топади? Катта қурилишда ҳамма ўз юмуши билан банд.

Йигитали уни тасодифан учратиб қолишига умид боғлади. Кунилар ўтди. Аммо бу орзуси ҳам рўёбга чиқа қолмади.

— Балки?..

Кейинги пайтларда бу фикр унинг хаёлига тез-тез келиб турипти. Ахён-ахёнда эса юраги тошиб кетиб, қизини яхши кўргани бор, улар кечалари учрашишади, Чирчиқ сөҳилида ўтириб олиб, сувнинг шовулланига қулоқ солишади, ёниқ юлдузлар жамолига боқадилар, деган қатъий фикрга бориб... яна, йўқ, йўқ, дея додлаб юборишига сал қолар эди.

— Сенга нима бўлди?

У Валига қараб, сесканиб кетди. «Наҳотки додлаб юборган бўлсам?»

— Ҳеч нарса. Ўзим... шундай.

— Чарчадингми? Кечаси қапақа қилиб ишлайсан?

— Ҳаммаси яхши, жўйида...

— Бригада бошлиғига айтгин, кечаси ишлаймиз деб. У шу атрофда юрипти.

— Албатта, айтаман.

Йигиталини яна хаёл олиб қочди. Эртаги байрамга Дилнавоз ҳам албатта келса керак. У билан учрашади!

Йигитали яхши кайфиятда ҳормай-толмай олам-жаҳон иш қилди. Сменадан кейин бригада бошлиғини қидириб топди. Шергани унинг сўзларини эшитиб бўлгач, кулди:

— Ўзим ҳам келиб қарашишни сизлардан илтимос қилмоқчи эдим.

Уйга қайтишга Йигиталининг юраги дов бермасди. Шунинг учун у айланма йўллар билан шошилмай юрди. Шубҳасиз, бунда қиз билан учрашишга умидворлик ҳам йўқ эмас эди. У кўзларини юмди. Назарида Дилнавоз келадигандай бўлди. Қиз битта қилиб ўрилган билакдек соғини олдига ташлаб келарди. Тўсатдан тўхтаб, ҳаяжонлана бошлади. Сочини орқага ташлаб, табассум билан унга яқинлаша бошлади. Йигитали жоп ҳоврида кўзини очди. Атрофда ҳеч ким кўринмасди. Ўзи қилган ишдан кулим-сираб, сўқмоқ йўлга тикилиб қолди.

Бу сўқмоқ конторага олиб борарди. Илоп язи бўлиб буралган сўқмоқ харсанг тошлар, қучоққа сигмас чишорлар орасидан ўтиб, Дилнавозлар қишлоғидан узоқлашиб борарди.

У ҳозир уйда. Китоб ўқиб ўтирипти. Ахир у инстигута кирмоқчи-ю!

Йигитали уйига етиб келиб, эшик олдида тўхтади. Оғир хўрсинди. Яна онасини алдаши, у берадиган саволларга чап бериши керак. Ҳар куни шу аҳвол. Ҳар куни у чарчаганини баҳона қилади ёки бошим оғрияпти, деб ўринга киради.

Алдаш шартми? Бугун чинданам у бир лаҳза мизғиб олиб, ишга қайтиши керак. Азонгача ишлайди. Анча енгил тортиб, эшикни оҳиста тақиллатди.

Онасига тунги смена ҳақида гапирди.

— Шу замон ёшларига ҳайронсан. Шопилгани шопилган. Қуруқ қоладигандай.— Умри хола хўрсиниб юзини бурди.— Ҳилла бўлмаса, ўзини ўйласа-чи! Уф-ф...

Она бошқа ҳеч нарса демади. Унинг хаёли ўғлида эди. Толан очилишини шомдан субҳи фойзгача ўйларди. Уй тўла невараларнинг қий-чуви қулоғи остидан нари кетмасди.

Йигитали кўзларини юмиб, ўзини ухлаётганга солди. Она оёқ учиде юриб, опихонага кирди, идиш-товоқларни тарақлатмасликка ҳаракат қилиб, секин юва бошлади.

Бу бекинмачоқ ўйнашлар қачонгача давом этаркин? Ахир бирор кун масалани очиқ-ойдин айтиб, ҳал қилини ҳам керак-ку! Аммо онани хафа қилмасликнинг йўлини топиш керак. Эрининг қазосидан сўнг кампир хийла чўкиб қолди.

Қандай қилиб тушунтирсайкин? Она ҳамма гапни тасдиқ ишорасини бериб, бош қимирлатиб эшитади. Чурқ этмайди. Аммо яна ўзиникини маъқуллайди. Нима қилини керак? У ўғлининг тезроқ бахтиёр бўлишини, неvara кўришини истайдн...

Эҳ опажон, онажон! Сизга юрак розимни қай йўсинда етказсам экан?

Йўқ, яхшиси бу ҳақдаги гапларни ҳам, она билан бўладиган суҳбатни ҳам унутиб, орзусига эрк беради. У Дилнавозни албатта кўради. Хўш, нима қипти! Чорвоқдаги яна ўнлаб қизларни ҳам кўриши мумкин-ку ахир! Тўғри, Дилнавоз унинг учун тамома бошқа олам. Аммо Дилнавоз унинг ўзи ҳақда қандай фикрда? Бўлак йигитлардан нима фарқи бор? У ҳам кўп қатори бир ишчи-да! Нима, почор аҳволда қолганини кўриб, уйига бошлаб

борган бўлса, нима қилти? Бу оддий одамгарчлик-ку! Тоғлиқлар айниқса Кавказ томондагилар учун бу ҳар бир оиланинг деярли мажбуриятига айланган-ку! Меҳмонни кўчада қолдирмаслик ўзбекнинг ҳам азалий одати эмасми? Йигитали шаҳиддан тушди. Лекин қандай йўл билан бўлмасин, қизга яқинлашишга ўзича қатъий бир қарорга келди. Бугуноқ албатта олдига боради. Хўш, нима дейди? Унинг бир ерга тўплаётган фикрлари айқаш-уйқаш бўлди. Ҳа, чиндапам нима дейди? Мана мен келдим, янги бульдозер олдим — шуми айтадигани? Ичида кулмайдими, олсанг менга нима деб? Эҳ, қани эди, Йигитали машҳур лаҳимчи бўлиб қолса!.. Уҳ-хў, унда йўриғи бошқа! Ҳар кун бўлмаса ҳам кун ора кинорага кириб борарди. Кимсан — машҳур лаҳимчи! Йўқ, машҳурликка даъво деб тушунманг. Жуда-жуда Дилнавозни кўргиси келади. Ҳар кун, пложи бўлса, ёпидан жилмаса, у билан соатлаб суҳбатлашса ҳам назарида гапи тугамайдигандай эди... Йигитали ўйлиниб қолди. Хаёлидан бетўхтов ўтаётган гаплардан хижолат чеккандай истехзоли кулимсираб қўйдди. Аммо яна онасининг гапларини эслади-ю, инкиллашиб қолди. Дилнавознинг унда кўнгли борлигини билганида, шунча қийналмасиди. Ётири билан тушунтирарди. Она ҳам қувончини ичига сиғдиролмасди...

Хаёл сура-сура элдигина кўзи иллинганди, соат жириглаб чўчиб ўридан турди.

Тунелда ин одатдагидан бошқача — ҳаяжон ва кўтаринги руҳ билан давом этди. Ҳаммада кайғичоғлиқ, катта байрамлар арафасида бўладиган шодлик: нима, эртага бўладиган таштана қайси катта байрамдан қолишадди. Ахир у одамлар меҳнатини эъзозлашга бағишланган йигини. Шунчаки кини билмас бўлиб ўтиши ҳам мумкин эди бу воқеа. Бироқ Наим Раҳимов бунга йўл кўёлмайдди. У фаолиятининг бош йўналишидаги муваффақиятнинг одамларда деб баҳолайди. Шунинг учун оғир-еңгилида уларнинг ёнида туриб, кўнглини кўтаришни керак...

Йигитали бульдозери тумшуғи билан тоғи уюмларини четга сурди. Яна бир-икки бориб-кечгач, йўлак тозаланди. Тўхтади. Назарида лаҳимчилар суст ишлаётгандай туюлди. Аммо тоғи уюмлари дақиқа сайин кўная борар, Йигиталининг чаққонлиги туфайлигина у зудлик билан сурилар, бульдозер борган сари куч тўплаётгандек қаттиқ тариллаб, шиддат билан олдинга силжирди.

Шерғани келди. Кечки салом дегандек қўлини силқитди.

— Ишлар қалай, солдат? Юришяптими?

— Раҳмат, жойида!

Моторлар шовқинида одам овози аранг эшитилар, ишчилар имо-ишораданоқ бир-бирларини тушуниб олишарди.

Негадир ҳозир Йигиталининг кўзи олдида яна Жорик пайдо бўлди. У бу ерга келмаслиги аниқ. Келганда ҳам тўнга тушган ямоқ сингари ажралиб турар эди.

Тошлар уюми порозилик ифодалаган каби ёнжирлаб, тарақлаганча ночор чекинарди.

Орадан бир ярим соатча ўтди. Бирдан команда берилгандек ҳаммаининг иш суръати секинлашди.

— Нима бўлди? — Йигитали қичқирди.

— Перекур.

— Ҳеч қанча ишламасдан, а!

— Чакки ишламадик. Етиб келдик.

— Қаёққа етдик?

Анатолий қўли билан уни чақирди.

Йигитали бульдозеридан тушиб одатича қўлини артди.

— Қаёққа етдик?

— Тайинланган жойга. — Анатолий кулади. — Энди портлатилса бас, йўлак очилади.

— Портлатилгандан кейин ишнинг бошингдан ошади. — Валерий кулди. — Тош сураверасап. Икки кунга етади ишнинг.

Анатолий Йигиталининг елкасига қўлини ташлади.

— Қўрқитма, солдат азамат йигит, нафас ростлагунча олам-жаҳон ишни бажариб ташлайди.

САККИЗИНЧИ БОБ

Портлаш бутун Чорвоқни ларзага солди. Ҳатто тоғлар қалдираб кетди. Кучли гумбурлашнинг акс садоси дарада анчагача тишмади. Туннелдан тутун аралаш чанг тўзони чиқарди. Қуюқ тутун ичида аҳён-аҳёнда портлатгич учқунлари йилтиллаб қоларди.

Чанг, тутун тўзони тишишига ҳам бардошлари етмаётган ишчилар қувончларини ичларига сиғдиролмай, бақриб-чақриб туннелга отилдилар.

Йигитали армияда хизмат қилган кезларини эслади. Улар ҳам ўртоқлари билан бирга худди шундай яқдил бўлиб ҳужумга кўтарилардилар. Ҳамма иш бажарилиди. Яна бир олға тақиланса маррага етилади. Бунинг учун жангдагидек фақат олға босиш керак. Олға! Уёғи галаба!

Йигиталилар ишлаган туннелнинг қаршисида ҳам қийқириқ, шодийна янгради. У томондан ишчилар югуриб келишаётган эди.

Шерғани Умидов тош уюмлари устидап чаққонлик билан сакраб, бириччи бўлиб борарди. У қаршисида келаётган бригада бошлиғи Геннадий Шадурапи кўрди. Бақувват қўллар қовушди-ю, сўнг улар қучоқлашиб, бир-бирларини муборакбод этишди.

Овозлар бир лаҳзагина тинди. Бироқ энди шодиёна қийқириқлар етти юз метрлик туннель бўйлаб давом этди.

Етти юз метр! Айтишга осон. Одамлар метиндек тоғ жишларини қаричлаб емириб, илгариларидилар. Ҳамма мушкулотларнинг осонгина бартараф этилишини эрталардагина кўп эшитганмиз: «Сим-сим, эшигингни оч!..»

Ишчилар қояларни забт этиш учун юзлаб, минглаб бор ҳамла этдилар, қора терга ботиб, оромларини йўқотдилар. Энди оғир иш ортда. Туннель деворларини суваб, остига бетон ётқизадилар. Шундан сўнг Чирчиқ улкан тоғ бағрига киради. Инсон еримизнинг печаси асрлардан буён ором олиб ётган гўшасини ўзича янгиламоқчи. У шуни лозим топди.

Яна ўзи тапчо хаёл суриб юритган фикрлар боларидай ғувиллаб, миясидап нари кетмай қолди. «Табиатга нисбатан шафқатсизлик — одамга қилинган шафқатсизликдан ўп чандон ортинқ!» У армияда қулоғида ўрнашиб қолган гапни эслади. «Чушки табиатга нисбатан қилинган шафқатсизлик келажак авлодга қанчалар зиён келтиришини ҳеч ким олдиндан башират қилиб айта олмайди».

Аммо ҳозир солдат узоқ ўйлаб ўтирмади. Бир ёқдан тишимсиз қувноқ овозлар, иккинчи ёқдан Дилпавозни тезроқ кўриш нстаги устуи чиқини табиий эди, албатта. Нима, уни бу ерга биров табиатга қўриқчи қилиб юбордим? Модомики шунча одам ишга киришган экан, демак, бу — халқ нстаги. Сув, дея зорланган аждодларимизнинг қисмати ким учун сир? Демак, унинг томчисидан нур, бир ҳовучидан зар ундиришмоқчи.

У кўтаринки кайфиятда катта харсанг устига чиқиб олди. Ҳаммаёқда байрам кайфичоғлиги. Портлатилган ердаги тош уюмларига кўзи тушиб, пенюнаси тиришди. Ҳаҳ, шу тоғда тошга бало борми! Эртага Валерий билан суриб ташлар.

Бироқ... Ҳа, чиндан ҳам нега Дилпавоз кўринмаяпти? Атрофга сичковлик билан разм солди. У албатта шу ерда!

Уни Дилпавознинг ўзи кўрди. Кўлини кўтариб, силкитди. Оломон орасини ёриб, илгарилариди. Кўнчилики уни биларди, ҳурмат қиларди. Зудлик билан йўл беришарди. И-

гитали қизни кўриши билан яна гангиб қолди. Югуриб пешвоз чиқиб ўрнига полизга ўрнатилган қўриқчидек қаққайиб қолди.

— Йигитали ака!

Бу таниш овоздан ҳушёр тортиб олдинга талпинди.

— Салом, Дилнавоз!

Ниҳоят, у кўнглидаги қиз билан ёнма-ён турипти.

Эғнидаги жигарранг пальто остида ҳам келинган қомати ажралиб турарди. Оёғида қора этик, бошида оқ жун рўмол. «Ё қудратингдан, нима кийса ярашади-я!» Йигитали култ этиб юттиди.

— Ишлар қалай, соғлиқларингиз?

— Ўзингиз-чи?— қиз эркаланиб шахло кўзлариши йигитга тикди.

— Раҳмат, Сарви хола омонмилар.

— Ойим сизга салом айтдилар.

Йигитали ҳарчапд уришмасин, хаёлига бошқа гап келмай, жим қолди. Қизиқ, ёлғиз қолганида қизга хаёлап ҳамма ўйлаганларини айтаверади. Болалигини ҳикоя қилади, армияда хизматда бўлганини гапирди. Унга ҳам истаган саволни бераверади... Ниҳоят, мана, дақиқа сайин иштиқ қўмсайдиған кимса рўпарасида турипти. У эса гулг. Тили шишиб, гапга айланмаётгандай. Кўзларини лўқ қилиб, суқланиб тикилишдан бошқани билмайди. Қиз ҳам айтар: «Тағин бу киши армия хизматиини ўтаганимилар... Суф, сендақа лавашангга-е!»

Йигитали ўзини зўрлаб бир нарса демоқчи эди, ичидан ичроққа ўхшаш овоз чиқди-ю, яна жим қолди.

— Сизга нима бўлди? Чарчадингизми?

— Ҳи... йўқ... ҳа, бир оз. Биз бугуп деярли икки смепа...

— Хабарим бор. Эшитдим.

Яна гап йўқ, Жимлик.

Қизнинг юзига табассум ёйилди:

— Сизни мақташди...

— Йўг-е... қасерда? Ким?— ҳайратдан энтикди.

Ҳайратланишининг сабаби маълум. Ахир ўзи қиз унинг тўғрисида мақтов гапларни эшитишини орзу қилмаганиди.

— Мажлисда мақташди. Олдинига Вали ака. Кейин бригада бошлиғи ҳам гапирди. Табриклайман.

У нима дейишини билмай қолди. Дилнавоз унга расмий тарзда ташаккурнома эълон қилаётган каби қўлини узатди. Қиз ўзини тутолмай, «пиқ» этди-ю, гапни бурди:

— Вой, тағин нима бўлди сизга?

— Ҳеч нарса... Ҳалигидай... Ўзим шундай... Нима деб мақташди?

— Идрокли, интизомли, меҳнатсевар...

У бошини эгди. Қиз шоша-пиша сўради:

— Хафа бўлдингизми?

— Нимага?

— Мен... ҳалигидай... кулганимга.

— Йўқ, йўқ, сира хафа бўлганим йўқ.

Дилнавоз ғалати ҳолатга тушиб қолди. У бугун илб бор Йигитали қаршисида ҳаяжонланганини сезди. У йигитнинг ҳам безовталанаётганининг сабабини энди тушушгандай бўлди.

— Мен сизни чин дилимдан табрикламоқчи эдим, холос...

Улар ҳозир ёлғиз эдилар. Атрофдаги шовқин-сурон, одамлар ола-говури қулоқларига кирмас, ҳеч нарса ва ҳеч ким йўқ гўё. Ҳар бирининг қалбига ўз байрами сокинлик билан кириб келмоқда эди.

Афсуски, тўсатдан!..

Қаердан ҳам келиб қолди бу суллоҳ одам?!

— О! Дилнавозочка!— Йигиталига меҳсимамай бир қараб қўйиб, қизга бош эгиб таъзим қилди у.— Саломлар бўлсин!

Жорик истаган пайтда, ҳар қаандай шароитда ҳам ўзини гоят эркин ҳис этар эди. У қизнинг тирсагидан ушлади:

— Дилнавозочка, бир минутга рухсат этасизми?— Жорикнинг юзида қаңдайдир ортиқ даражада такаббурупа илжайиш пайдо бўлди. Йигичка мўйлови қимирлади.

Бу тасодифдан қиз довдираб қолди:

— Тинчликми? Нима гап ўзи?

— Бир дақиқагина. Кўп эмас, икки оғиз гап бор.— У кўрсаткич ва ўрта бармоқларини кўтарди.— Аммо жиддий гап.

Йигиталининг панжалари мушт бўлиб тугилди.

Нима қилса экан? Бу такасалтангни хиппа ёқасидан олсамикми? Атроф тўла одам. Улар байрамга йиғилишган. Балки бу икки оғиз, аммо жиддий гапнинг ўзи безовталанишига ҳам арзимас?

Ҳозирнинг ўзидаёқ бориб, билиши керак. Гап ўзи ҳақида кетяпти, ҳа, буни юраги сезяпти.

Бориш керак, аммо оёқлари унга итоат этмас эди.

«Дилнавоз — ақлли қиз. Ўзига тасалли берди.— Аммо наҳотки бу учарнинг кимлигини ҳапуз ажратолмаган бўлса? Ушш бу ерда билмайдиган одам йўғ-у!

Жорик Йигиталига мепсимайгина тик боқди-ю, қизни олиб кетди. Дилнавоз ҳатто қайрилиб ҳам қарамади.

Унинг олдига ишчилар келишди. Табриклашди. У ҳам гайришнуурий тарзда узатишган қўлларни сиқди.

— Нима бўлди, толиқиб қолдингми?— Умидов сўради (ташвишланиб.— Ҳечқиси йўқ, мириқиб дам олсанг, чарчоқларнинг ёзилди.

— Ҳа, ҳа, албатта дам оламан.— Йигитали саволни жавобсиз қолдирмаслик учунгина жавоб берди.

Ёлғиз Анатолийгина бўлиб ўтган воқеани кузатиб турган эди. У Йигиталининг кайфияти бузилганининг сабабини билиб туришти. Унинг бурилганини кўриб, қўлтиғига қўл солди:

— Қаёққа?

— Уйга.

— Йўқ, яхшиси юр, бизникига борамиз.— Анатолий қатъий тикилди.

— Шу бемаҳалда-я?

— Нима қипти?— бўш келмай жавоб қайтарди Анатолий.— Бугун катта иш қилдик! Чой устида чақчақлашиб ўтирамыз. Уй ҳам бир ердан бир қадам.

Кичик хонада икки каравот, думалоқ стол, бир печастул, дастпў бор эди. Қимирланга жой бўлмаса ҳам озода, сарапжом.

— Чой қўйиб келаман. Сен дампагни олиб ўтир.

Йигитали тирсақларини столга тираб, энгагини бармоқлари устига қўйди. Нима бўлди ўзи? Бенибо, юзсиз бир йигит келиб, эски танишидек уни қўлтиқлаб кетди... Дилнавоз ҳатто қайрилиб ҳам боқмади. Бирор гап борми ё?

Бошиви кўтариб, кўмак тилагандек Анатолийга қаради. Дўсти чойнакни стол устига қўйиб, ҳеч нарса бўлмагандек эҳтиётлик билан сўради:

— Бирон кўпгилсанлик бўлдимми?

— Сен ана у шофёрни биласанми? Мўйловчаси бор йигит-чи?

— Такасалтанг.— Лўнда жавоб берди Анатолий.

Йигитали бошини эгди.

— Хафа бўлма!

— Йўқ, меп...

— Ҳаммасини кўриб турувдим... Дилнавоз келганини ҳам кўрувдим.

— Сен уни биласанми?

— Ажойиб, дилбар қиз.

— У билан армиядан келган биричи кунимдаёқ тапишган эдим.

— Қапдай қилиб?

— Мени ишга ёзган эди. Уйда бўлдим...

Йигитали жим қолди. Анатолий ҳам бошқа парса сўрамади. Яхшиси ўзи гапириб берсин.

— Унинг онаси билан танишдим. Бўлган гап шу... Ушандап кейин бошқа учрашганимиз йўқ.

— Ҳозир-чи?

— Мен шу учрашувга катта умид боғлагап эдим!— Кўнглидагини ёрди.

Анатолий пиёлага чой қуйиб узатди.

— Ич. Энди ҳамма гап тушунарли. Жорик деганинг ҳар парса қўлидан келадиган бола. Жирканчликка ҳам бораверади. Сенинг ифвойингни қилгап.

— Ахир у менинг тўғримда ҳеч парса билмайди. У биллап куни кеча танишувдим. Нокас! Бригада бошлигини кўз олдимда алдади. Қилмаган рейсга нарядига қўл қўйдириди. Мақтаниб, жўнаб қолди.

— Эҳ, аскар бола!— Анатолий бош чайқади.

— Мен ҳатто кўзларимга ишонмадим. Наҳотки қурилишда нопок одамлар бўлса!

— Афсуски, бўлиб туради. Чойингни ич, аскар бола. Дилнавозга келсак, билиб қўй, доно қиз у. Тушунади.

Анатолий бу гапларни ҳазил-мутойна билан айтарди. Лекин Йигиталининг юрагига ҳозир ҳазил сиғмасди.

— Уни-чи!..— Қўллари мушт бўлиб тугилди.

— Жуда қизиққон экансан-у! Қайнама. Энг яхшиси Дилнавоз билан гаплашиб ол.

Йигитали дўстига таажжублап тикилиб қолди.

— Қанақа қилиб гаплашиб оламан?

— Тупунтиргни... Орани очиқ қилиб ол. Нима, шунням ўргатши керакми?

Йигитали қизарди. Анатолий яхшилаб тупунтиролмаганини сизди. Юмшоқроқ гапира бошлади:

— Сени тушуниб турибман. Осон тутаётганим ҳам йўқ. Ўзим ҳам «Иринага бугуноқ айтаман», деб кўришгапда гунг бўлардим-қолардим.

Кўчада оёқ товуши, овоз эшитилди. Йигитлар қайтиш-япти ётоқхонага.

— Ҳар ҳолда дилингдагини айтдингми кейин?— Йигитали юзига ниҳоят табассум югурди.

— Ҳа. Қачонгача жим юардим! Айтдим-қўйдим.

Йигитали бош чайқади.

— Билмадим-ов, мен бундай қилолмасман. Мана бугун. У биллап ёнма-ёп турибман. Гапиряпман. Аммо қапийди тошиб қўйгап сўзларимни айта қолсам. Қаёқдаги пойин-

тар-сойинтар гаплар келади калламга! Керак сўзлар эса ўша пайтда хаёлимдан кўтарилиб кетди.

— Чойингни ич, совийди.

Йигитали кафтидаги пахта гулли пиёлани айлантирди.

— Ич,— қайтарди Анатолий ва сўзини давом эттирди:— Мен ҳам кўп қийпалганман. Жорикка ўхшаган бир саёқ келганда, ўзимни йўқотиб қўярдим. Бурдалаб ташласам дердим,— кулди у. Худди бугунги ҳолатингда қолардим. Отелло!

— Ҳозир-чи? — сўради Йигитали.

— Унинг мепга нисбатан муносабатини билиб олганимдан кейин алча тишчидим. Шунинг учун айтиялман-да, сен ҳам шундай қилишинг керак деб, тушуняпсанми?

Йигитали индамади. У совиб қолган чойини ичиб, пиёлани стол устига қўйди.

— Яна ичасанми?

— Йўқ, етади. Ухлаш пайтиям келди шекилли?

— Ҳа, бу гапингам тўғри. Қола қол.

— Йўқ, амаллаб етиб оларман. Ойим хавотирланадилар.

— Қиз билан албатта гаплашиб олгин.— Яна маслаҳат берди хайрлаша туриб Анатолий.— Кинога таклиф қила қол.

— Қачон?

— Хоҳласанг, вақт топниш қийин эмас.— Гапни кесди Анатолий.

ТУҶҚИЗИНЧИ БОБ

Катта қурилишнинг ташвишлари ҳам ўзига яраша бўлади. Бир ишни ҳал қилсанг, буёқда ўптаси чиқиб туради.

Наим Раҳимов кабинетида телефонлар типимсиз жиринглайди. Секретарь бирига жавоб берса, иккинчиси чинқиради:

— Учинчи участка!

— Москва чақиряпти!

— Тошкентдан сўрашяпти.

Қурилиш тўғрисида газеталар тез-тез ёзиб туришади, радио орқали тумтарақай эшиттиришлар бериб борилади. Меҳнат ғалабасининг ёрқин мисоллари наъра тортиб айтилади. Илғорлар деб рўйхатга кирган бир хил одамларнинг номлари сурункасига такрорланади... Гўё шу биргина сув омбор-ю, ГЭС бутун мамлакатда буюк бурилиш ясайдигандай рапорт устига рапорт жўнатилади. Қурилиш бошланганига тўрт йилдан ошиптики, ҳали бирон одам: «Ҳой,

нега уй-жой масаласи ўлда-жўлда, нега ишчиларга паронит яратилмаган?» — деган саволни эшитгани йўқ. Галаба. План. Олға! Катта муваффақиятлар. Биринчилар қаторида. Энг аъло. Жаҳонда ягона. Мисли тарихда кўрилмаган. Журналист халқига сўз аяқомиди? Топшириқ бўлса бас! Ҳаммаси бир соат ичида муҳайё... кабинетда ўтириб.

Бўлаётган телефонларнинг ярмидан кўпиди турли справкалар, купдалик графиклар қандай бажарилаётгани-ю, яна шунга ўхшаш ҳеч кимга керак. Из қоғозлар талаб қилиш билан боғлиқ масалалар сўралади. Шусиз ҳам қурилишдаги муаммолар сунъий равишда кўпайтирилиб, асосий масалалар баъзан ҳафталар сурилиб, ҳатто иш тўхтаб қолишигача бориб етадиган пайтлар бўлади. Бундай масалалар қурилишда кам эмас-ку! Шундай ишлар бўладики, бугун ҳал қилинмаса, эртага кеч бўлади. Шубҳасиз, бундай пайтларда бошлиқлар соатлаб телефон билан банд бўладилар...

Қурилиш бўлгач, бинокорлик материалларига эҳтиёж узлуксиз давом этади. Тахта-ёғоч, бетоннинг ўзини олинг. Одамлар, машина масаласи.

Яқиндагина ҳамма парса жойидадек туюлган эди. Ҳатто бетон ҳам етарли эди. Рақамлар ҳеч кимни шошилтирмаётган эди. Аммо бир печа куп мобайнида ўша рақамларнинг ўзи ҳаммаши шошилтириб қўйди. Ҳисоб-китоб ишлари билан шуғулланаётганлар қурувчилар муддатларини бу қадар катта тезкорлик билан қисқартишларини сира кутмаган эдилар. Улар тонналаб бетон сал нари бориб кўп талаб этилади, деб чўтлашган эдилар. Аммо катта бетон заводи зарурлиги айни шу пайтда қисталаиб бўлиб қолди!

Эртага эмас, шу бугун, шу соатда талаб этиляпти!

Нималар керак бўлмайди қурилишга! Ҳар кунин, ҳар соатда.

Наим Раҳимов телефон трубкасини кўтариб, бир зум эшитди, сўнг осойишта илтимос қилди:

— Марҳамат қилиб, қайтарсангиз... Ҳа. Мапа, кўрдигизми қаандай яхши. Энди ҳамма айтганларингизни бемалол тушушса бўлади. Бақирининг ҳожати йўқ.

Аммо муомалалар ҳаммаша силлиқ бўлавермайди. Баъзан столни муштлаш ҳам ҳеч гап бўлмай қолади.

— Қаандай боқибегамлик!

Наим Раҳимовнинг асаби бесабаб бузилмайди. Баъзан уни шунга мажбур қилишади. Аммо сабабсиз эмас, албатта.

Дастлабки йили айниқса оғир бўлган эди. Қарама-қаршиликлар кўпинча ишга зиён келтирарди. Чунинчи, қури-

лши бошлиғи ўшанда бетон заводини иккинчи даражали ишлар қаторига қўшган эди.

Наим Раҳимов деярли ҳар купи унга завод қурилишини тезлаштириш зарурлигини эслатиб турди. Шубҳа йўқки, бош ижнепер ўшанда ҳамма қийинчиликларни ҳисобга олган эди: ишчи кучи, машина, бинокорлик материаллари етишмайди. Аммо завод ҳам зарур. Яқин орада кўплаб бетон зарур бўлиб қолади.

— Яқин-орада дейсизми? — қайта сўради бошлиқ.

Унга ҳам қийин. Кетма-кет телефонлар, телефонограмма ҳамда телеграммалар: қурилишнинг бориши ҳақидаги маълумотлар зарур. Бетон заводининг қурилиши тезлаштирилса, бошқа асосий объектларда суръат тушиб кетади.

— Ана ўшанда жанжалли кўрасиз! — фикрини яқинлайди бошлиқ.

— Бетон талаб этиладиган пайт келганда ҳам жанжал бўлади. — Бош ижнепер босиқлик билан, овозини кўтармасдан осойишта тушутиради.

Наим Раҳимов ҳақ бўлиб чиқди. Бетон мўлжалланган вақтдан олдин зарур бўлиб қолди. Унинг етишмаслигидан бошқа энг муҳим объектларнинг қурилишида суръат тушиб кетди.

Ҳозир Наим Раҳимовни танишга солаётган парса тамоман бошқа. Ёшлар муаммоси. Қурилишда бу бош масала деса, муболага бўлмайди. Каттадан-кичик ҳамма тушуниб туршти. Чорвоқда асосий куч — ёшлар. Уларнинг кўни комсомол путёвкालари билан келишган. Атрофдаги қишлоқлардан келган ёш-яланглар ҳам оз эмас. Булар бўлмаса пафақат қурилиш, бу ердаги нормал ҳаёт ҳам издан чиқади. Уларни уюштириб, яхши гап айтиб, кўнгиладигдек шароит яратиб шига солса борми — Чотқол тизмаларини Тошкент пой остонасига олиб бориши ҳам ҳеч гап эмас. Бироқ...

Наим Раҳимов дераза олдиға борди. Пастга қараб, яқинда шохиди бўлган воқеани эслаб, ўйланиб қолди...

Юмушларини эрта битирганда, кечқурунлари «Газик»ка ўтириб, атроф-теварақдаги сўлим жойларни айланадиган одати бор эди. Шундай кечалардан бирида Угом дарёси бўйлаб бораётган эди. Атроф соқини. Ойнинг сутдай ёғдуси жимирлаб, нур сочарди. Кўм-кўк буталар шабадада тебранади. Угом дарёсининг шовуллаши-ю, тиллақўнғизларнинг тинимсиз чириллашигина табиатнинг бу тилсиз сўлим қўйида узлуксиз ҳаёт мавжудлигини ифода этмоқда эди.

Машина гийқиллаб тўхтади. Наим Раҳимов сакраб тушди-ю, йўл четигади тўнкаға бориб ўтирди. Шамол аллақа-

ердан гармоннинг овози-ю, хириллаб куйлаётган қўшиқ-нинг узиқ-юлуқ сўзларини олиб келди. Дам ўтмай қўшиқ тинди. Гармонъ ҳам бир ғийқиллади-ю, жимиб қолди. Нафас ростлагудек фурсат ўтмай, бақиряқ-чақиряқ, шиша идишнинг жангиллаб сипгани эшитилди.

Наим Раҳимов «Газик»нинг очик қолган эшигини ёпди-ю, ёлғизоёқ сўқмоқдан тез юриб, пастга туша бошлади. Шовқин борган сари кучаяр, энди ора-чора айрим сўзлар ҳам эшитила бошлади. Бош инженер икки ҳатлаб пастликдаги сайҳон ерга тушди. Энди Угомнинг нариги соҳилида тараф бўлиб муштлашаётганларнинг атак-чечак болалардек гандираклаб, бир-бирларига хезлапишлари аниқ кўринаятган эди. Наим Раҳимов овоз бермоқчи бўлиб турганида, тўда ичидан кимдир қичқирди: «Атас!» Беш барваста йигит кўз очиб-юмгунча юқорига қараб қочди. Уларнинг кимлигини аниқлаш қийин эди, албатта. Ой ёғдусида унда-мунда бетартиб думалаб ётган шишалар йилтиллади.

Бош инженер маъюсланиб сўқмоқдан кўтарилди. Боягина қалбига ором бағишлаётган сўлим табиат ўрнини пазарида зимистон зулмати чулғади. Угомнинг бир маромдаги шовиллаши, тилла қўнғизларнинг нафас олмай чийиллашлари энди унинг асабини қўзғата бошлади. Машинага ўтириб, стартёрни босди.

Эртаси куни бошлиқ билан орасида яна похушлик бўлди.

— Ахир мен нима қилай! Қайси бирига қарай! — Хириллаганча ўридан туриб кетди бошлиқ.

— Жўлла бўлмаса шу ёш-ялангларнинг кучи билан икки кунда битадиган ёзги кишотеатрнинг аллақачон ишга туширса бўларди-ю, нега уни ҳам пайсалга соляимиз? Ишдан кейин сира кўчага чиқасизми? Йигитлар бешовлон-олтовлон бўлишиб олиб, боши оққан томонга қараб кетяпти. Атроф ичкиликдан бўшаган шишаларга тўлиб кетди. Ё уларни ҳам маъмурий йўл, дўқ-пўписи билан қайтаринга умид боғлашимиз керакми? Бу ишларнинг маънавий жиҳатини ҳозирча қўя турайлик. Моддий томонини ўйланг! Ўлгудай ичган одамдан эртаси қандай иш кутини мумкин! Тагин ишчи кучи етишмайди деб айюҳаннос соламиз. Шишалар қирқаятган ишчи кучини ҳисобини ким қилади?

— Сизга ҳайронман! Қай куни бетон заводи деб хархаша қилдингиз! Энди кишотеатр деясиз. Унда биратўла асосий объектларни қуришни йиғинтириб қўяқолайлик! — Бошлиқ шахдидап тушган бўлса-да, тутган йўлидан чекинамасди. — Ё қурилишимиз юқори ташкилотлар назорати остига олиганини унутдингизми? Копийди битта-иккита

ташкилот бўлса! Унлаб хўжайин устингда ўдагайлаб туришти. Буёқда Москва. У ердаги тармоқ идоралари! Ундаи кўра ёшлар ўртасида тарбиявий ишларни кучайтирайлик.

Наим Раҳимовнинг энциси қотди. Эр-хотин можароси борми, икки қўшининг келишмовчилиги борми, қариндош-уруғ жанжалими — қолиндаги тайёр гапимиз битта — сиёсий-тарбиявий ишлар сусти. Амалий ишлар-чи? — дейдиган одам йўқ. Энг даҳшатли томони шундаки, қон-қонимизга сингган бу гапга ҳеч ким қарши чиқишга журъат этолмайди. Дарҳол қоғозда чапг босиб қолиб кетадиган, ўнлаб моддалардан иборат узундан-узоқ тадбирлар тузилади. Олам гулистон. Тадбир тузилганми? Тузилган. Тарбиявий ишлар йўлга солиндими? Солинди. Сендан яхши одам йўқ. Ҳақиқий аҳвол билан кимнинг иши бор дейсиз?

Наим Раҳимов узоқ сукут сақлаб, ишлар ҳақида ўйлаб олгач, истеҳзо билан кулди. Чунки бошлиқнинг ҳам: «тарбиявий ишларни кучайтирайлик», деган иборасининг тагида шу мазмун ётарди. Қисқаси, яна муросою мадора! У ортиқ бир сўз ҳам демади. Индамай хонасига чиқиб кетди...

Пастда Чирчиқ ҳайқирмоқда... Биз кўпинча ихтиёримиздаги катта кучлардан кўнгилдагидек фойдаланолмаймиз. Жон-дили билан ишлашга одамларнинг вақти зое кетишига ўзимиз сабабчи бўламиз. Гупоҳимизни хаспўшлаш учун истаган парсаши баҳона қиламиз, дуч келган одамни топтаб ўтамиз. Ўзимизча эгаллаб турган амалдорлик курсимизга тегинмаса бўлди. Аттанг! Қанчадан-қанча қувватлардан фойдаланилмайди. Мажлис устига мажлис. Рапорт устига рапорт. Қоғозларнинг-ку, саноғига етиб бўлмайди. Наим Раҳимов хаёлидан ўтаётган бу нохушликлар орасида йилт этган бир учқунни кўргандай бўлди. Унинг ингичка сиёрак қошлари чимирилди: икки туннелни бйрлаштириш маросими кўз олдида жонланди. Ёшлар қанчалар завқ-шавқ билан ишлашди. Шодиёнани айтинг. Бош ишженер юзига бир лаҳзагина табассум ёйилди-ю, аммо шу заҳоти маъюсланди. Ўшанда ҳам баъзилар ишнинг муваффақиятли ўтишига шубҳа билан қарашди. Ҳатто кимдир дилидагини тутолмай очиқ норозилик ҳам билдирди: бир кун ютамиз деб бошимизга шунча ташвиш орттиришимиз керакми ўзи? Йўқ, ўшанда бир кун эмас, кўпроқ вақт ютдик. Энг муҳими, ёшларимиз нималарга қодирлиги амалда сипалди. Ўзига ишончи ўн чандон ошди. Ахир бу маънавий оламимизга нур сочадиган куртаклар эмасми?

Эшик очилди. Наим Раҳимовнинг хаёли бўлди.

Секретарь қиз эшик қабзасини ушлаб турарди.

— Иброҳим ака келди.

— Жуда соз, марҳамат, кирсин.

Иброҳим саломлашиб ўтирди-ю, чўнтагидан ён дафтариин олиб, стол устига қўйди.

— Эшитаман, Наим Раҳимович.

Комсомол комитетининг секретари бу хонада узундан-узоқ ваъзхонликлар бўлмаслигини билади. Одатда у бош илжепер берадиган баъзи бир муҳим маслаҳатларни дафтартарчасига ёварди, айрим вазифаларнинг қайси муддатда бажарилиши кераклигини келишарди, хуллас, йўл-йўлакай ўзида йиғилиб қолган масалаларни ҳам ҳал қиларди-ю, дарҳол изига қайтарди.

— Ишлар қалай? — сўради Наим Раҳимович.

— Ҳаммаси ўзингизга маълум! — таажжубланди Иброҳим. — Менимча, ёмон эмас.

Иброҳим ён дафтарига кўз қирпи ташлаб қўйди — беркорга чўнтагидан чиқарганга ўхшайди. Афтидан, гап янги вазифалар устида эмас. Комсомол комитетининг секретари ҳамма ишлар ҳам кўнгилдагидек бўлмаётганини ўзи ҳам сезиб юрган эди. Тўғри, яхши тадбирлар ўтказилади. Илғор ёшларнинг ишлари ҳам мақтаса арвигулик. Қисқаси, рақамлар, фактлар ва фамилиялар истаганча бор. Ҳисобот бериш ёки чиқиб ўрилатиб гапиршига етарли.

Ҳа, ҳисоботга!

Иброҳим бу сўз устида кўп ўйларди. Ҳаммаси расмиятчилик. Гўё ҳисобот учунгина ишлаётгандай.

— Биласанми, Иброҳим, — бош илжепер асосий гапга ўтди, — қўшиб ёзишлар кўпайди, деган гаплар тарқаяпти. Айниқса шофёрлар ўртасида.

Иброҳим тасдиқ маъносида бонг қимирлатиб қўйди.

— Гап шофёрларда эмас. Юлғичларни тартибга чақириб қўйиш ҳеч гап эмас. — Наим Раҳимович кафти билан столни уриб қўйди. — Аммо бу масаланинг маъмурий томони. Биз бонқа баъзи бир гаплар устида ўйласакмикин.

Иброҳим яна ён дафтарига қараб қўйди. Ҳатто уни билдирмай қайтиб чўнтагига солиб қўймоқчи ҳам бўлди. Наим Раҳимович кулиб юбормаслик учун бошини хизл пастга эгди.

Иброҳим ажойиб йиғит. У билан ишлан жуда енгил. Гапини имо-ишорадан олиб олади. Афсуски, комсомол ишлари билан чуқурроқ танишинига вақт бўлмади. Чунончи, комсомоллар меҳнатни механизациялан борасида ташаббус кўтариб чиқдилар. Ўйлаб рационализаторлик таклифлари ишлаб чиқаришга жорий этилди.

Ёки қандай қилиб кутубхона ташкил этилганини олиб қаранг. Комсомоллар йиғилишида кимдир таклиф кирит-

ди: «Ахир биз ўзимиз кутубхона очилишимиз мумкин-ку! Ҳар биримиз икки-учтадан китоб олиб келсак, ёр-дўстларимиздан илтимос қилсак бўлмайдими?..»

Ингилишдаги энг қисқа нутқ шу бўлди. Уни ҳеч ким протоколга ҳам киритмади. Эртаси кундан амалий ишга киришилди! Китоб уюмлари тобора кўтарилиб боради. Ма-на ҳозир посёлкада яхшигина кутубхона ишлаб турипти.

Ҳа, комсомоллар анчагина иш қилиб қўйишди.

— Бизда янада дурустроқ ишлар учун ҳамма имко-ниятлар бор. Аммо сенга нима десам бўлади...— У бармоқ-лари билан стол устидаги ойшани марта бошлади. Фикри-ни лўнда қилиб тушунтирмоқчи. Қисқа, аммо аниқ бўли-шини истайди.— Бизда комсомоллар қанча?

— Икки юз эллик киши.

— Ёш ишчилар эса миңдан өртик... Шундайми?

— Шундай, Наим Раҳимович.

— Улар билан деярли ҳеч ким шуғулланмайди, четда қолиб кетишяпти.

— Жуда унчалик эмас.— Иброҳим ўзини оқламоқчи бўлди.

— Борингки, ҳаммаси четда қолаётгани йўқ, деб фа-раз ҳам этайлик.— Бош инженер Иброҳимга қўшилди.— Аммо баре бир кўнчилилик жалб этилмаган. Кўзбўямачлик, алдам-қалдамликлар, тариқча қелинган ишни фил қилиб кўрсатиш, ўринсиз мақтаниш ва гердайниллар...— Бош ин-женер Иброҳимга кўз қирини ташлаб олди.— Кечқурунла-ри яна ичкиликбозлик авж олганмиш.

У ўна тушги ўзи кўрган воқеани ҳеч кимга айтмаган эди. Шунинг учун ҳозир ҳам конкрет мисол тарзида уни келтирмади. Аммо Иброҳимга тунги жапжал эртаси кун-иёқ маълум бўлиб, ўз вақтида чора ҳам кўрилган эди. Ал-батта, умумий чоралар.

Бош инженер чуқур тин олиб, ўрнидан турди.

— Бундай кўнгилисизликларнинг ҳар бири вақт-вақти билан кўриб чиқилмаса, мадда боғлаб, фасодга айланади. Сурбетлар даврини суриб юраверади. Лекин гап кўтармай-диган териси юпқа йигитлар чидаб туролмайди. Кейинги пайтларда ёшлар ариза устига ариза беришяпти. Ҳаммаси бир хил гап: «Ўз хоҳишимга биноан бўшатишингни сў-райман!» Буни шаънимизга доғ деб қабул қилишимиз ке-рак.

— Менимча, бундан катта бир хулоса чиқариш тўғри бўлмаса керак.— Иброҳим қатъий эътироз билдирди.— Ёқмагандан кейин нима қилсин, кетади-да!

— Биз ёқтиришимиз керак.— Яна столга кафтиши уриб

қўйди Наим Раҳимович. — Ёқтиришимиз керак. Унга қури-
лиш эмас, ундаги айрим тартиб-қоидалар, баъзи бир така-
салтангларнинг бошқаларга хира пашшадай ёпишиб оли-
ши ёқмаган бўлиши мумкин. Ҳар бир кишининг ишдан
кейинги соатларини кўнгилдагидай ўтказаетганига кафо-
лат бера оласанми?

— Йўқ, албатта!

— Мана, кўряпсанми. Бизнинг ёмон бир одатимиз бор.
Бировнинг тоби қочса ёки бирор кор-ҳол бўлиб қолсагина,
суриштирамиз: бюро ўтказамиз, мажлис йўғамиз, кўкра-
гимизга муштлаб, вазифалар белгилаймиз! Ҳамма ишни
қиламиз-у, оддий ипсоний гапларни унутамиз. Одамлар-
нинг кўнглини кўтариб қўйишни билмаймиз. Ҳозир айта-
диган гапнинг ҳам маълум: нима қилайлик, вақт қаёқда
буларга? — дейсан. Аммо вақт топишимиз керак. Одам
кўнгли позик. Яхши кутиб олмасанг ҳам рапжийди. Са-
ланглаб юравериб ҳам зерикади. Демак, нимадир етиш-
маяпти.

Иброҳим бошини энгди. Бироқ муҳим бир гап эсига
келиб, яна бошини кўтариб, Наим Раҳимовичга тик боқди.

— Ўзимиз ҳам кўп масалаларда айбдорлигимизни ях-
ши биласиз-ку!

— Таъна қилмай қўя қол! Кишотеатрни кўзда тутяп-
сан. Билиб турибман. Бунда, албатта, шахсан менинг ҳам
айбим бор. Бошлиққа баъзи масалаларда ориқ даражада
ён босиб, мурсою мадора қиляпман.

— Фақат шунинг ўзи эмас. Ёшлар маданият саройи ҳа-
қида ҳам икки-уч бор масала кўтарди. Сувга чўккап тош-
дай гойиб бўлиб кетди. Ахир Чорвоқнинг чинакам ҳаёти
бу ердан ишчилар кетгандан кейин бошланади-ку! Наҳот-
ки бошлиқ бир ўқ билан икки қуённи уриши мумкинлиги-
ни тушунмаса! Социализмнинг негизини ҳамма нарсани
олдидан планлаштириш ташкил этади, деймиз-у, ўзимиз...

Наим Раҳимович мамнун кулди. У суҳбатдоши қайнаб-
топишини яхши кўради. Лоқайд, тепса-тебрамас пис-
миқларни ёқтирмайди. Иброҳимнинг ёнига бориб, қўлини
унинг елкасига қўйди.

— Комсомол мана шундай қайнаши керак. Шунда у
бошқаларнинг ҳам қалбига ўт ёқади. — Наим Раҳимович
кулиб, деразага яқинлашди. Ташқарига қараб сўзини да-
вом эттирди: — Ёшлар жамиятимизни ҳаракатга келтирув-
чи асосий куч. Уни ишлата олсак, тоғни толқон эта оламиз.

Иброҳим ҳам беихтиёр ойнага қаради. Қоялар қимир
ётмай турарди. Кечки сменани хотирлаб, мамнун бош қи-
мирлатиб қўйди. Ҳа, чинданам кўп нарса ўзгаришти. Бу-

да ёшларнинг улуши катта. Аммо улар бундан ҳам катта-роқ ишларга қодир. Бамайлихотир ўйлаб олиш керак. Кўп масалаларга ойдинлик киритиш зарур.

— Сиз ҳақсиз. Наим Раҳимович.— Комсомол комитетининг секретари тан олди.— Ҳаммани жалб этолмаяпмиз.

Бон ижнеперининг пешонаси тиришди:

— Топган сўзингни қара!

Иброҳим индамади. Чипдан ҳам қолипимизга тушиб қолган сўз. Иш қисталанг келганда, айтиб, вазиятдан чиқиш учун айтиладиган сийқа гап.

Наим Раҳимович бир зум ўйлагач, Иброҳимга қаради:

— Биринчи навбатда, меннинг назаримда, комсомол рейди ўтказиш керак бўлади. Қурилишдаги кемтик ишларни яхшилаб апиқлайди. Нуқсонлар очилиб кетади, деб қўрқини керак эмас. Комсомол нимага қодирлигини хўжақўрсинга эмас, чинакамига яхшилаб кўрсатсин. Кўпроқ одам жалб қилинганга...— Бон ижнепер гашини тугатмай, қўл силтаб, хахолаб кулиб юборди:— Кўрдингми, бунақа алми-соқдан қолган сўзлар қапчалар миёга ўрнашиб олишини!

Иброҳим ҳам кулиб юборди.

Наим Раҳимов соатига кўз қирини ташлаб, фикрини яқунлади:

— Шундай қилиб, рейд ўтказасан демак. Ёшлар билан ишлаш тўғрисидаги мулоҳазаларингизни ҳам ёзиб бера-сизлар. Рейд бригадасига, албатта, илгорлар кирса керак. Янги келганлардан ҳам айримларини қўшса чакки бўлмасди менимча. Чунончи, Йигитали.

— Ҳа, бўлади, яхши йигит!

— Қани, ипини бошла!

Йигитали рейд бригадаси аъзолари қаторига қўшилганини, бу рейднинг вазифаларини билиб олди. Негадир Жўра билан бўлган учрашув эсига келди. Ҳали-ҳали кўз олинди: Жорик рўпарасига келиб олиб мазах қилгандек кулиб, илгичка мўйловчасини ликиллатганлари.

— Аммо бундайлар қурилишда кўп бўлмаса керак.

— Афсуски, бор...— хўрсиниб қўйди Иброҳим.— Бизлар эса уларга нанжа орасидан қараймиз, муроса қиламиз.

Йигитали бир кўнгли Жўра, Жорикни номини айтишга чоғланди-ю, бпроқ истиҳола қилди: қасдини олмоқчи, орани очиқ қилмоқчи, деган фикр хаёлига келмасмикин? Чунончи, ҳаммасини кўриб турган Апатоллийнинг бу масалада фикри қандай бўлади? Буниси ҳам помаълум.

Булар бари беҳуда ва бемаъни андишалар. Бундай андишаларни пен қиладиган бўлсак, умуман, ҳеч кимга те-

гиб бўлмайди. Ахир Жўра унинг кўзи олдида Шергани Умидовни алдаб, қилинмаган рейсин ундирди. Бундан ташқари кулиб, масхара ҳам қилди: мапа бундоқ ишлаш керак, бўлмаса сенга куш йўқ, дегандай.

Бунга қапдай псбот қиласан? Жўра истеҳзо билан туриб, бульдозерчи нега шундай қилаётганига сабаб ҳам тошиб беради. Бутун қурилишга дув-дув гап тарқалади. Жорикка одамни бадном қилиш, қоралаш чўт эмас. Энг даҳшатлиси шундаки, майда гаплар Диллавозининг нафсониятига тегади.

Демак, нафасни ичга ютиб, жим бўлиш керакми? Дастлабки қийинчилик олдида тиз чўкиш керакми? Борди-ю, Жўрани айбига иқрор бўлишга мажбур қилса-чи? Яна кўз олдига ингичка мўйлов, унинг истеҳзо билан тиржаийиб тургани келди.

Бригада бошлиги аллақачон бу воқеани унутган бўлса-чи? Бригина рейс...

Она Ингиталининг уйга вохуш келганини, кайфияти почоғлигини сизди. Бир қараб қўйди-ю, уйлапниш ҳақида гап очишга журъат этолмади. Ишхонасида бир гап бўлган-ов, кўнглидан ўтказди кампир.

УНИНЧИ БОБ

Иброҳим Ингиталидан беш-олти ёш каттароқ эди. Бир тасодиф бўлиб, танишиб олишган.

Ингитали онасини олиб келиш учун кетаётган эди. Катта кўчанинг бир четида йўловчи машина пойлаб турарди. Бир машина ёнгинасига келиб тўхтади.

— Қаёққа, солдат? Бўстонликқа бўлса марҳамат!

Пўл-йўлакай гаплашиб боринди.

— Армиядан қайтдим. Қўшлогимни кўришга келган эдим. Олам-жаҳон пш бошлаб қўйишинти. Ақл бовар қилмайди-я!

— Демак, қолишга қарор қилдингиз, шундайми?

— Ҳа, энди ойимни олиб келишга кетяпман... Ўзингиз қаерликсиз? — ўз навбатида у ҳам сўради.

— Андижонликман.

— Андижондан? — ҳайратлашиб қайта сўради Ингитали.

— Нега ҳайроп қоляпсиз? — Иброҳим кулди. — Ишма, сиз бу ерда пуқул чорвоқликлар йиғилган, деб ўйлаяпсизми? Йўқ, Сибирдан ҳам йигитлар келишган. Ёш, тоғни толқон қиладиган кучи бор. Бунинг устига ҳаммаси тажрибали болалар. Турли қурилишларда ишлашган.

Ўўли сел ювиб кетган эди. Иброҳим тормозни босиб, учинчи тезликка олди, машинани эҳтиётлик билан олиб ўтди. У Жўранинг машинани шалоқ аравадек ҳайдашини эслаб, шофёрга зимдан қараб қўйди. Тўғри йўлга чиқиб олгунча, улар жим боришди. Машина равои асфальтдан бир маромда юриб кетгач, Ингитали сўради:

— Андижонда кимингиз қолган?

У Иброҳим маъюсянгангани кўриб, ноқулай вазиятда қолди. Хиҷолат бўлиб, нима қиларини билмай турганида, Иброҳим жавоб берди:

— Ҳеч кимим.

Ингитали яна ҳам ўнғайсизланди. Бирон ўринли гап топишига кўзи етмай, йўл четидаги йирик харсангларга қараб қолди.

— Ҳа, оғайни, ҳеч кимим,— қайтарди Иброҳим.

Яна жимлик.

— Кўпинча хаёл олиб қочади,— сўзида давом этди Иброҳим.— Бу уруш деган машъум нарса бирошта хонадонни четлаб ўтмаганга ўхшайди...

Ингитали кўнглига ёқиб қолди шекилли. Бўлмаса нотаниш, биринчи бор учрашиб турган одамга ким дардини очарди?

Иброҳим уруш арафасида туғилди. Ота-онасини эслаб олмайди. Опаси врач, отаси биология фақлари кандидати бўлганини билади. Улар ҳар иккалари фронтга кетиб қолишди. Иброҳим бувиси билан қолди. Галаба байрами тавтана қилинганда, етти яшар бола эди. Ичига чироқ ёқса, ёршимасди: ота-онаси галабага сапоқли ойлар қолганда ҳалок бўлишди. Кўп ўтмай бувиси ҳам қаза қилди.

Марғилондаги болалар уйида ерга урса осмонга санчқийдиган бир тўда болалар йиғилган эди. Тарбиячилар буларнинг ҳар бирини кузатишга кучи ҳам етмас эди. Мамлакатнинг турли ерларидан кўнлаб етим болалар Марғилонга ҳам келтирилган эди. Бино тор. Тарбиячилар етишмайди. Болалар нимжон, асаби бузилган. Эшикдан олиб кирилса деразани синдириб қочинарди.

Иброҳим иккита довурак бола билан қочди. Ўзбекистоннинг деярли ҳамма шаҳарларини кезишди. Эркин ҳаёт кечириб кўришди. Болаларни аяб, ҳар ким топганини берди. Ўўқ, охири бўлмади. Қочоқлар милицияга топширилди. Бошқа болалар уйига жойлаштиришди. Ҳартугул бу ерда меҳрибон, инсофли одамлар кўпроқ экан.

— Ҳўш, нариги болалар уйдан қочгандан буён нима вш қилиб юрдинг?— сўради тарбиячи.

— Ҳеч нарса. Термизга бормоқчи эдим,— бепарво жавоб қайтарди Иброҳим.

— У ерда нима қилмоқчи эдинг?

Чинданам, у ерда нима қилмоқчи эди? Иброҳим ўйла-ниб қолди.

— Хўш кейин-чи?.. Кейин нима иш қилдинг?— Сўроқни давом эттирди тарбиячи.

— Наманганда бўлдим. Ун кун самоварчига дастёрлик қилдим.

— Ўҳ-ҳў, иш стажинг катта экаи-ку! Сув, ўтин танин-гандирсаи-да?

— Ҳа, сув ҳам ташидим, ўтин ҳам ташидим, ёрдим ҳам. Нима иш буюришса қилдим.

— Қанча пул ишладинг?

Иброҳим бошини эгди. Пул қаёқда эди. Самоварчи қорниин ёлчптиб тўйдирсаям жон дерди.

— Бу иш эмас, болакай!— хўрсинди тарбиячи.— Мен нима иш қилиш кераклигини ўргатиб қўяман. Э-э! Қани эди менга...

Тарбиячи яна хўрсинди. Бутун қўли билан солдатча тасма остига қистирилган чап енгини тузатиб қўйди.

Умуман айтганда, тарбиячи Иброҳимга ўша биринчи куниёқ ёқиб қолган эди. Жуда содда, мулойим. Бошқа кўрган одамларига ўхшаб бақириб-чақириб гапирмайди. Ўзини тетик тутади. Қўли йўе-у, кулади. Айниқса Иброҳим унинг станокларга муомаласини кўрганда, қотиб қолди. Бошда кўзларига ишонмай, ҳайратланди. Бир парча темирни силаб туриб, тирик жонга гапиргандай эркалаб, кулгани ҳамон кўз олдидан нари кетмайди. Дуёда борига шукрона қилиб яшайдиган бунақа қалби дарё одамлар оз дейсизми?!

Иброҳимнинг бахти ҳам шундай бўлди. Унда олжа-ноб, яхши одамлар кўп учради. Бу одамлар ўспиринининг бошини силашди, тўғри йўл кўрсатишди. Хунар макта-бида ҳам, биринчи қурилишда ҳам... Бир учрашув сира-сира ёддан кўтарилмайди.

Ётоқхонага яғриндор, жуда новча бир киши кириб келди. Сўрашди болалар билан, уёқ-буёқни кўздан кечир-ди. Бирпасдан кейин Иброҳимга қараб кулди:

— Фамилиянг жуда танишдек туюляпти. Ота-онанг тирикми?

Иброҳим бош эгиб, бўғиқ овозда жавоб қайтарди:

— Фронтда ҳалок бўлишган...

— Суратлари борми?

Фалакнинг ишини қаранг: бегона бир киши келиб,

дардингга шерик, малҳам бўлмоқчидек сендан суриштир-
япти. Иброҳим синовчан назар билан ўқувчи ўқи-
тувчининг кўзига тикилгандек ҳадиксираб қараб ту-
рарди.

Ўзига келиб, югуриб бориб, чамадонини очди, суратлар
солинган қоғоз халтачани кўтариб келди.

Нотаниш одам унча тиниқ чиқмаган суратларга узоқ
тикилди. Сўнгра хўрсинди:

— Ҳа, шулар...

Ётоқхонадагиларнинг нафаслари ичларига тушиб кет-
ди. Қилт этган товуш йўқ. Ҳамма ҳаяжонда қотиб турип-
ти. Меҳмон нима деркип? Унинг оғзига тикилишган. У
енги билан пешонасини артиб, кираверипдаги каравотга
ўтириб, қайтарди:

— Шулар...— сўнг ўрнидан турди. Иброҳимни бағри-
га босди. Пешонасидан ўпди.— Тушуняпсанми, шулар-
нинг ўзи... Конторада тасодифан фамилиянгни эшитиб
қолдим. Аъзойи баданим шув этиб, юрагим жизиллаб
кетди.— Кўкрагига ишора қилди.— Сездим ўшаларнинг
ўғли эканлигингни... Юрагим гувоҳлик берди... Қара,
тўпна-тўғри бўлиб чиқди...

Меҳмонга савол бериб, фикрини чалғитиб қўйишдан
чўчиган каби ҳамма ҳамон овоз чиқармай ўтирарди.
Бировнинг бахтсизлиги бошқаларни кўпроқ қувонтиради,
дейишади одатда. Бу инсоният шаънига тухмат. Бутун
вақтини аямай ётоқхонага кириб келган бундай олижа-
ноб одамлар озмунчами?..

— Мен шу ерда ишлайман. Шофёр бўлиб.— Ниҳоят
меҳмон ўзини таништирди.— Иброҳим, ота-онанг билан
бирга жанг қилганман. Ойинг мана шу бесўнақай танам-
дан қанча темир-терсақ йиғиб олганини айтсам, ишоп-
майсап. Сўнг...— у узуқ-юлуқ ҳикоя қилар, аммо ўзини
тутишга интиларди. Лекин йўгон бармоқлари қалтираёт-
ганини ҳамма кўриб турарди.— Шундай қилиб, ўғлим,
мен Братиславадаги қардошлар қабристонига бўлган-
ман. Юзлаб одамлар дафн этилган у ерда. Бизнинг ҳалок
бўлган солдат ва офицерларимиз ҳам бор. Қисқаси, улар-
нинг қабрини топдим. Қабр устида гуллар. Врачларнинг
кўпи онангни биларкан... Отангни ҳам билишаркан...

Деярли ҳар куни Иброҳим ўша шофёр билан учрашиб
турди. Сўнгра бирга ишлашди. Чорвоқ ГЭСи ҳақида
хабардор бўлишганларида, шофёр қатъий айтди:

— Боргин. Мен ҳам изма-из етиб бораман. Бир оз да-
воланиш керак. Кўринишим шунақа барваста. Ичимдаги
темир-терсақларнинг ҳаммасини суғуриб олишгани йўқ

ҳали. Биттаси, назаримда энг майдаси бўлса керак, ниш уриб жонимни суғурипти. Юрак ҳам дош бермай оқсаяпти. Операцияга ётқизамиз, дейишяпти.

У ҳар гал туристик путёвка олиб, Братиславага борамиз, дерди.

Иброҳим Чорвоққа келиб иштай бошлаганига икки ойча бўлганда, хат олди. Уни шофёрнинг дўстларидан бири ёзипти. Иброҳимни типчлантиришга ҳаракат қилган. Оғир ўтган операцияни, урушни лаънатлаб ёзган эди...

Иброҳим хатни панжалари орасида гижимлаб туриб, унсиз йиғлади. У анча вақтгача тунлари ухламай чиқарди. Йигитлар уйгоқ бўлишса-да, ўзларини ухлаётгандай қилиб кўрсатишар, дардини енгиллатиб олишга халақит бергилари келмасди. Шофёр билан Иброҳим ўртасидаги қил ўтмас дўстликни билишарди. Улар шофёрни кўришмаган эди. Энди уни кўришолмайди ҳам. Иброҳим тушунтириб берган қиёфани тасаввур қила олишарди, холос.

...Иброҳим бу ажойиб тарихни кўзларини йўлдан узмай ҳикоя қилиб берди. Йигитали унинг кўзларига боқишга журъат этолмади. Машина ойпасидан чанг-тўзондан оқарган дарахтларга сокин қараб, чайқаларди.

Ғазалкентда Йигитали Иброҳимга қарашворди. Машинадаги юкни биргаллашиб туширишди.

— Хўш, энди нима қилдик, солдат?

— Ойимни оламану, изимга қайтаман. Эртага ишга чиқаман.

— Жуда соз. Ўзим олиб кетаман!

Умри хола суюнганидан ўғлини ўтқазिशга жой тономасди. Кўм-кўк томирлари бўртиб турган қўллари билан ҳали бошини силар, дам юзига термилб, қувонганидан дув-дув кўз ёши тўкарди.

— Нимага, мунча шитоб, болагинам?

— Эртага ишга чиқишим керак, ойижон.

— Унда мени кейинроқ олиб кетарсан, ойинг гиргиттон.

— Сизсиз қандоқ тураман?

— Ҳа-я, болагинам, эсим қурсин. Бирга бора қоламан, болам. Ҳовлига қўшинлар қараб туришар.

Иброҳим Йигитали билан тасодифан утраниганидан ҳам, унинг қурилишда қолишга қарор қилганидан ҳам бениҳоя қувонди.

Қайтишда Умри хола Йигиталининг ётида ўтириб кетди. Дам-бадам Чорвоқ ҳақида саволлар берар, неча

йиллаб кўрмаган жойлардаги янгиликлардан ағрайиб, бош чайқарди:

— Қаранг, нималар бўляпти-я! Ҳаммасида ўзгариш!

Ўша келаси ва ундап кейин ҳам Йигитали Иброҳимга Братиславага бордими, йўқми — оғиз очмади. Яқинда, туннеда лаҳим қазини ишлари тугашига икки куп қолганда, Йигиталини учратган Иброҳим айтди:

— Таътилга чиқсам керак. Чехословакияга путёвка ваъда қилишяпти.

Улар қурилишда бир-бирлари билан камдан-кам учрашадилар. Учралганда ҳам бир неча дақиқагина. Одатда Иброҳим очиқ чеҳра билан келиб қўл узатарди.

— Ишлар қалай, солдат?

Йигиталининг ишлари чакки эмас эди. У ҳатто қурилишда ишни шу қадар ўзлаштириб олишга кўзи ҳам етмаган эди. Мана, қараб турибсизки, уни ҳатто рейд бригадаси аъзолари қаторига қўшишди. Лекин шунини ҳам айтми керак: бу иш жуда нозик.

Нима қилти, виждони буюрганни ҳалоллик билан бажаради. Ғаразгўйлик қилмайди. Бу энг муҳими. Ҳатто ёмон кўрган одамнинг ҳам ишига баҳо бераётганда, ниҳоят даражада ҳалоллик билан ёндашиш керак. Бу — чин-чакан инсобий фазилат. Йигитали эса ўзига ишонади.

Комсомол комитети меҳмонхонанинг иккинчи қаватида жойлашган эди. Рейд қатнашчиларидан бир қисми — ёш илчилар аллақачон келишипти ҳам.

Иброҳим рейд вазифаларини айтди, ким қаерга бориши кўрсатилган рўйхатни ўқиди.

Ўзининг фамилиясини эшитган Йигитали йиғилиш тутагач, Иброҳим билан гаплашиб, ҳаммасини очиқчасига айтишга қарор қилди. Иброҳим уни тўғри туншунади. Бу илчининг қийинлигини ҳам йўқ. Уни бошқа участкани текширишга юборса бас. Нима, шофёрлар илпини текшириши шартми?

Йиғилишдан сўнг Йигитали Иброҳимга яқинлашди.

— Ишлар қалай, солдат? — Иброҳим одатича сўради.

У жуда яхши одам. Аммо, қизиқ, ҳозирги илтимосини қандай туншунарсин? Бир қошини ҳайратдап кўтариб: бўёғи қизиқ бўлди-ю, солдат, деса-я!

Йўқ, ундай демайди. «Шахсий муносабатлар» деган сўзнинг ўзи галати туюлиши мумкин. Қанақа шахсий муносабатлар?

— Таътил масаласи ҳал бўлдими? — Тўртинчи узондан ташлади.

— Ҳаммаси жойида. Ваъда беришди!

— Жуда соз. Майли, мен кетдим.

— Олга, солдат!— Иброҳим унинг қўлини сиқди.— Муваффақият тилайман! •

Йигитали автобаза диспетчерлик хонасига кирди. Биринчи штольняда ишлайдиган машиналарнинг қачон жўнаб кетишини аниқлади. Сўнг ўз участкасига кетди. Бугун у, биринчидан, штольняни тошлардан тозалаши керак. Иккинчидан, штольняга келиб кетаётган самосвалларнинг вақтини аниқ ҳисобга олиши керак. Энг муҳими, битта-яримтасини кўздан қочирмаслик. Ундан кейин наряддаги рақамлар билан солиштириб хулоса чиқариш оппа-осон гап. Шундай қилиб, ким ҳалол ишлаган-у, ким кўзбўямачилик билан шуғуллангани ойнадай равшан бўлади-қолади.

Рейд ўтказилаётгани ҳаммага маълум этилса, бунинг устига, текширувчилар ишчиларни очиқ кузатиб туришса, кўпчилик ҳайрон қолиши, ҳатто хафа ҳам бўлиши мумкин. Танбал ёки кўзбўямачи эса очиқдан-очиқ куларди. Негаки бундай тоифа кишилар ўша куни жонини жабборга бериб, ҳалол ишлайди.

Соат тўртда Йигитали бульдозерини тўхтатди. Бўлди! Қушлик топшириқ бажарилди. Энди шофёрлар олдига боради...

Шофёрлар унинг илтимосига кўра нарядларини уза тишди. Беғараз ҳазиллашишди:

— Комсомол рейдига муваффақият! Ўзимиз ҳам чакки ишламаяпмиз!

Йигитали бу гапни таънадек қабул қилиб, ўнғайсизланди. Хиёл қизарди ҳам. Аммо кексароқ шофёр буни сезиб, бояги сўз қотган болага ётиғи билан тушунтирди:

— Топшириқ бўлгандан кейин уни бажариш керак. Ҳали орамизда ноўрин хулқи, нопок иши билан кўпчиликнинг юзини ерга қаратадиганлар йўқ эмас.

Йигитали нарядда кўрсатилган кўрсаткич билан қўлидаги ҳисоб-китобларини дадилроқ солиштира бошлади.

— Тўғри... тўғри...

Ишни тугатганлар нарядларини чўнтақларига солганча рейд аъзолари билан хайрлашишарди.

— Ўҳ-хў, солдат! Ишлар катта-ю! Комиссияларга қўшиладиган бўп қолдингми?— таниш беҳаё овоз эшитилди.

— Салом, Жўравой! Марҳамат, нарядингизни кўрсатсангиз.

— Биринчидан, биз кўришдик, иккинчидан, отим Жорик. Тушунарлими?

— Тушунарли, Жорик.— Йигитали шофёрнинг овозига монанд оҳангда жавоб қайтарди ва айна вақтда илтимосини қайтарди.

Ҳамма қатори нарядни узатиш ўрнига Жорик атрофидагиларга мурожаат қилди:

— Буни қаранглар! Кечагина қурилишга келди-ю, бугун буйруқ бераётганига қуясанми. Биз бу ерда кечасию кундузи жон куйдириб ишлаймиз, у бўлса!..

— Сен, а? Сен жон куйдирасанми?— шофёрлардан бири қовоғини солиб, таъна қилди.— Утакетган такасалтангансан.

Жўра бу гапга эътибор бермади. Шофёрлар билан орани бузгиси йўқ.

— Яхши,— деди Жўра.—Текшира қолинглар.

Йигитали нарядга кўз югуртиди-ю, ҳайратланиб, сўради:

— Ўн тўққиз рейс? Кўп эмасми бу?

— Қўлдан келганча ишлаймиз-да!

— Демак, сиз ҳаммадан дурустроқ ишларкансиз-да?

Жўра индамади. Бу гапни бошқалар эшитишини истамас эди. Улар атрофда туришинти. Тарқашмаяптиям.

— Ҳар ким ўзига топширилган ишни бажаради. Мен қум ташийман-ку ахир!— Жўра ниҳоят йўлини топди.

— Қум ташиганингиз тўғри,— эътироз билдирмади Йигитали.— Масофа яқин бўлсаям, йўл оғир, ўнқир-чўнқирдан юриш қийин.

— Бизга қийинчиликлар чўт эмас, солдат!— Жўра қайсарликка ўтди.— Чаққонлик керак!

Одатда одамлар унинг сурбетлигини билганлари учун асабларини бузиб тортишиб ўтирмай, қўл силташарди.

— Чаққонлик?— қайта сўради Йигитали.— Чаққонлик ҳам ҳар хил бўлади...

— Ў-ҳў, ўртоқ комиссия шубҳаланяптиларми дейман? Мана калит. Бир рейс қилиб кўр, вақтни аниқлайсан. Ўзинг кўрасан.

Жорик қўлидаги машина калитини узатди.

— Беринг.

У бундай бўлишини кутмаган эди. Йигитали жуда зўр шофёр эмас, албатта. Аммо қўлидаги калитни айлантириб, шофёрларга қаради:

— Комсомол рейдига ёрдам берадиган борми?

— Бер калитни, солдат... Мен бориб келаман...— малла сочли йигит олдинга чиқди.

Жорик бир сакраб, калитни кўрслик билан тортиб олди.

— Үз аравангда бориб келсаң,— жаҳл билан қичқирди малла сочли шофёрга, сўнг Йигиталига зарда билан шивирлади:— Менга осилиб олганингнинг сабабини биламан! Биламан! Қиз учун шундай қилипсан! Найраңнинг ўтмайди.— Унинг мўйловчаси титраб кетди.— Ҳа, яна айтаман: бу найраңнинг ўтмайди. Дилнавоз менинг қайлигим. Шахсий ҳаётимизга бурнингни суқма! Мениям гапимни эшитадиганлар бордир. Қараб тур, ўртоқ комиссия.

Йигитали ранги оқариб, қўлидаги нарядни нима қилишини билмай турар эди. У Шерғани Умидов келганини ҳам сезмади. Шерғани кейинги гапни эшитганга ўхшайди.

— Бекорга шовқин соляпсан, Жўра.

— Келганингиз жуда соз бўлди-да, ўртоқ Умидов.

— Келганимга доим қувонасан. Лекин ҳозир шошилаётганим йўқ. Нима гаплигини биргалашиб аниқлаб олишга фурсатим етарли. Гапингга ишонганимнинг сон-саногий йўқ. Э, Жўра, Жўравой...

Кимдир умумий кулги остида бригада бошлиғига луқма ташлади:

— У Жорик! Билдингизми? Жоржик!

Бригада бошлиғи Йигиталига юзланди:

— Ёрдамнингиз учун раҳмат. Биз ҳозир бу масалани аниқлаймиз. Қандай хулосага келганимизни маълум қиламиз.

Йигитали Шерғанига миннатдорчилик билан бош силкипти-ю, сўнг шофёрлар билан хайрлашди. Комсомол комитетига кетди. Ҳар бир участкада нуқсон бор. Улар чирмовуқдай бир-бирига чатишиб кетган эди. Бир ерга бетон кечкиб берилган, бошқа жойда бинокорлик материаллари керагидан кам, кун охиригача ҳам бу тартибсизликларни текшириб улгуришолмади...

Бўёғини комсомол комитетининг ўзи маромига етказиб, рейд натижаларини қурилиш бошқармасидагиларга етказди.

УН БИРИНЧИ БОБ

У ҳануз Дилнавоз билан бақамти туриб, юрагини очгани йўқ эди.

Жўра! Борди-ю, бу устамон Жорик чиндан ҳам Дилнавозни қўлга олган бўлса-чи?!

Йўқ, бундай бўлиши мумкин эмас.

Йигитали қандай бўлмасин, қиз билан учрашишга қарор қилди. У контора олдида бир соатдан ортиқ турди.

Ниҳоят, Дилнавоз кўринди. У одатдагидек қўлида қоғози билан чопқиллаб борарди.

— Дилнавоз!

Қизни кўрганда, вужудини ғалати бир туйғу жимирлатиб юборди. Яна ўша-ўша аҳвол. Гуяг бўлди-қолди: кўришди-ю, уёғига нимадан бешлашни билмайди.

— Нега комушсиз?

— Чарчаган бўлсам керак.

— Йўғе!— қиз кулиб юборди.— Сизни ҳамма солдат деб атайди. Солдат деган тобланган бўлади.

— Мана... Рейд ўтказдик.

У кўзлари нигорон. Йигитали эса яна оғзига толқон солиб олди.

— Кета қолай... Иш кўп,— ниҳоят Дилнавоз жимликни бузди.

Қўлини узатди. Унинг нозик, ингичка бармоқлари Йигиталининг бақувват кафти орасида йўқ бўлиб кетди. Бу нозик бармоқларни сиқишга кўрқди. Секин олиб, анчагача қўйиб юбормади.

— Сизга нима бўяди?— кулди қиз.

Йигит ҳамон унинг қўлини қўйиб юбормас эди.

— Эртага бўшмисиз?— ниҳоят ёрилди.— Кеч-қурун...

— Ҳа...— шивирлади қиз.

— Кинюга борсакмикин?

У тамоман бошқа гаини кутган эди. Лекин бари бир ўзини бир оз йўқотиб, ҳаяжонланди. Нима деб жавоб берсин? Яхши йигит! Аммо ўлгудай содда, тортинчоқ. Умуман, яхши. Ҳуда яхши! Дилнавоз унинг кўзларига тикилди. Қошлари пайваста бўлиб кетипти! Жавоб кутяпти...

— Яхши... бироқ нима бўлишини олдиндан билиш қийин. Келинг, шундан кейин шу ерда, кинтора олдида учраша қолайлик.

— Ҳуда соз. Албатта келаман, албатта!— шоша-пиша маъқуллади Йигитали.

Ҳатто ўша кунни Ҳўранинг сўзларини ҳам унутди. Айтди-қўйди-да, бебошвоқ бир одам! Унинг гапига ишониб бўладими?

Сўқмоқ бўйлаб югуриб кетди. Ҳозир бошқа одамлардек осойишта юра олмас эди, юраги тошиб кетяпти. У орқа-ўнгига қарамай югурар, ҳатто Анатолийнинг ҳам чақираётганини аранг эшитди.

— У, Йигитали! Нима гап ўзи? Ойдаё ёришиб, қўш бўлиб куляпсан! Тинчликми?

- Учрашдим! Тушуняпсанми? Учрашдик!
- Хайрият!
- Кинога борадиган бўлдик.
- Жуда соз бўпти.
- У келамаи деди.

Анатолий Йигиталини елкасидан кучди. Улар бир неча қадам индамай боришди. Анатолий Йигиталининг қалбида не ғалаёнлар бўлаётганини сезиб туришти. Ҳозир индамаган маъқул. Ширин туйғуларидан лаззатлансин.

Етоқхонага етмай хайрлашишди. Анатолий дўстининг қувонаётганидан хурсанд бўлганини ифодалаган каби кулди ва унинг қўлини маҳкам сиқди.

— Кириб тур.

— Албатта.— Ваъда берди Йигитали. У Анатолийнинг ҳозир ҳамма нарсани тушуниб, ортиқча гапдан ўзини тийганидан беҳад миннатдор эди.

Эртаси куни Йигитали тонг отиши билан ишга келди. Бульдозерининг моторини кўздан кечирди. Ҳойида. Тўсатдан ўриндиқдаги конвертга кўзи тушди. Устига икки оғизгина сўз ёзилган эди: «Йигитали ака».

Ёмон бир аломат сезгандек, юраги дукиллаб кетди. Буклоғлиқ қоғозни шоша-пиша очди. Хат мазмунига эътибор бермай, ҳарфларнигина ўқирди. Қайта ўқиди. Яна ўқиди. Ҳеч нарса тушунмай, гарангсиб қолди.

«Кўпдан буён айтаман деб журъат этолмай юрган гапимни қоғоз ва қалам воситасида етказишга қарор қилдим. Сизни хафа қилиб қўйишни истамайман. Менга писбатаи ҳурмат ва эҳтиромингиз чексиз. Бундан гоъл миннатдорман. Бошқа бирор қизни бахтиёр этишингизга аминман. Лекин туйғу одамнинг ўзидан ҳам кучлироқ экан. Бир юракка икки муҳаббат сирмайди... Кечиринг мени. Аммо айтишга мажбурман...»

Йигиталининг кўз олди қоронгилашди. У ҳеч нарсани кўрмас, қулоғига ҳеч нарса кирмасди. Бир қўлида хат, иккинчи қўли билан беихтиёр пешонасини силарди.

«Чаманда гул кўп, бироқ гулларнинг ичида ҳам сараси бўлади... Мен уни топдим. Кўнглингизга ёмон гап келмасин, дўст бўлиб қолайлик...»

Йигиталининг оёғи мадорсизланди. Сирғалиб бульдозери олдида ерга ўтирди.

— Сенга нима бўлди? Ҳў, оғайни. Бу ишинг чакки...

Анатолий унинг ёнига келиб, қоғоздек оқарган юзига қараб қолди.

— Мазанг қочиб қолдимми?

Йигитали индамади. Хатни секин чўнтагига солди. Анатолий буни сезди. Лекин ўзини кўрмаганга солди.

— Рангинг жуда оқариб кетипти.— Лаҳимчилардан бири яқинлашди.— Ҳозир бригада бошлиғини топиб келаман. Дарҳол уйга бориб ётишинг керак.

Уни штольнядан сўқмоқча кузатиб қўйишди. Атрофдагилар ўз иши билан банд бўлганида Йигиталининг каловлашиб кетаётганига ҳеч ким эътибор ҳам бермади.

Қурилишда эрталабданоқ иш қайнамоқда эди. Олдинда кун турипти. Ҳозир бироқ ишни кейинга суриб қўйгудек бўлинса, кейин унинг ўрнини тўлдириш қийин. Дастлабки самосваллар кела бошлади. Улардан бирининг ойшасидан ўзига зеб бериб, мамнун ўтирган Жўранинг юзи кўринди. Жўра ишга жиддий киришганга ўхшайди. Уни кўзбўямачиликда айблашаётгани поўринлигини исботлашга қарор қилган эди. Мана, кўринглар, қандай ишляяпман! Бошқалар ишчилар билан икки оғиз гаплашяпти, чекиб оляпти. У эса самосвалини тўхтатмай ишляяпти.

— Қани, бўлинглар, вақтни кетказманглар!

Бу ишларининг бари хўжакўрсинга, одамлар кўзига. Аслида навбатдаги ҳийлалардан эди. Аммо одамлар унга ишонаётганига имони комил. Мўйловини силаб, жиддий қиёфада турипти.

— Бўлинглар, қимирланглар! Ҳозир яна қайтаман. Бир пиёла чой ичгудек вақт ўтмай келаман.— Самосвал гийқиллаб ўрнида қўзғалади.

* * *

Йигитали сўқмоқдан боши эгилганча секин, эҳтиёт бўлиб чиқиб борарди. У гўё қуёш чарақлаб турган эрталаб эмас, ҳаммаёқни зимистон зулмати қоплаган тунда, бегона жойлардан одимларди.

Ҳайқириб оқаетган сувга таажжублашиб тикилиб қолди.

Дарё қандай яхши! Ҳамиша қаёққадир шошилади, тинмай олға талпинади. Орқасига қайтмайди...

Йигитали пастга тушди. Соҳилнинг сув чайқалиб урилаётган жойига ўтирди. Муздай томчилар бўйин-юзларига урилиб, қитиқларди.

Нега энди Дилнавознинг мактуби ҳақида бу қадар ўкинч билан ўйляяпти ва қизга газаб ҳамда норозилик ўтида ёияпти? Нима, қиз ваъда бердими унга? Шу пайтга-

ча севги изҳор қилиб, покиза туйғуси тўғрисида гапирдимми? Йўқ! Бундай қилмади! Унда нега қизни айбламоқча бўляпти?

Йигиталининг хаёлидан Дилнавоз сиймоси нари кетмас эди. Бироқ унинг олдига боришга юраги дов бермади. Қулай фурсат пойлаб юрди. Айни шу вақтда эса...

Ўйламаслик керак! Ҳа, яхшиси, ўйламаслик!

Дарё жўш уриб ҳайқиради... Унинг ҳам ўз ташвиши бор. Тоғ-тошлар пойидаги асирликдан қутулмоқчи. Оғир харсанглар соҳилларини босиб турганидап асовлашиб, чўққиларга кезлашмоқда. Ўзанидаги улкан тошлар ҳам оромини бузмоқда, наъра тортганча сапчиб ҳайқиради. Улкан тошлар эса шпагини ҳам бузмайди...

Бу ердан тезроқ кетиш керак! Ҳа, ҳа, нари кет! Зудлик билан!

Йигитали ҳансираганча уйга кирди. Уст-бошини ҳам ечмай ўзини каравотга ташлади. Қанча ётди? Бир соатми, икки соатми? Қўшнингикидан чиқиб келган она ўғлини кўриб, фирғони чиқди:

— Сенга нима бўлди, болагинам? Гапирсанг-чи? Тобият қочдимми?

Боши оғриётганини баҳона қилди.

— Доим бир ҳолда уйга кириб келасан,— хўрсинди она.

У ўйлаганларини айтолмай қунда хуноб эди.

Тоқати тоқ бўлди. Ўғлини бу аҳволда кўриб, юракбағри эзилди.

— Болагинам, кексайган, хаста онангни қийнама...

Ҳозир Умри хола ҳамма гапни тўкиб солади. Қўшнилари олдида ҳам помусдан ўлиб бўлди. Ҳозир ҳам шу ҳақда гап бўлди.

— Нима бало, ўғлингиз кўзга яқин, нозандай йигиту, хонадонингиз бўм-бўш, а?— Ачингандай гапирди.

Бу таъна-дашномларни эшитиш осонми?

— Нима дейсан, жигаргўшагинам?— сўради зорлашиб она.

— Майли, ойижон! Эртага! Эртага деяпман-у!..

— Тилларингдан онанг ўргилсин, гиргиттон... Бундоқ бўлса, майли!— У шопилиб хонани гир айланди.— Қорнинг ҳам очдир?

— Йўқ, ойи. Кечроқ... Ҳовлига чиқиб келай, кейин.

Ниҳоят кнтора олдига боришга қарор қилди. Хат езса нима қўпти! Хат тегмаган бўлиши ҳам мумкин! Лекин қўлини чўнтагига селиб, мактубга қўл тегизашга юраги дов бермасди, қўрқарди.

Контора олдида узоқдан Дилнавозни кўрди. Аммо ёлғиз эмас. Ёнида гердайганча Жўра тиржайиб турипти. Қандайдир кулгили воқеани ҳикоя қилипти шекилли. Қиз астойдил, самимият билан қаҳқаҳлаб куларди...

Назарида бу кулги уни тор тоғ сўқмоғигача ортидан қувиб борди. Ҳатто, сув бўйигача.

Дарё ҳамон жўш уриб ҳайқиради. Емириб ташламоқчи каби харсангларга ҳамла этади.

Йигитали ҳансираганча харсанг устига ўтирди. Бўлиб ўтган воқеаларни хаёлидан кечирмоқчи. У контора олди-га алоҳида маросимлардагина киядиган атлае кўйлавида келиб, кутиб турган... Йўқ, у кутган бўлиши мумкин эмас... Ёнида Жўра бўлган...

Хўш, сен нима қилиб ўтирибсан бу ерда бошингни чағаллаб? Йўлингдан қолма, бола!

У балад-паёт, ўнқир-чўнқир сўқмоқдан нафаси бўғзига тикилиб уйи томон югурди. Тезроқ! Илдамроқ бос қадамингни! Хаёлига келган фикрдан қайтишдан қўрқар эди. Ҳозироқ ўйлаганини ойисига айтиб, уни суюлтиради... Тезроқ, тезроқ!

Умри хола ажабланганча ўрлига тикилди: у пароканда дарёдек жўшиб-тошар эди. Қалта-қалта нафас олиб, ойисига юзланди:

— Ойикон! Розиман! Уйланаман.

Онанинг қувонч билан айтган сўзларини Йигитали эшитмади. Каравотга чўзилиб, бошини ёстиқ ёстига тикди. Она унинг ёнига ўтирди.

— Хўш ўйлапсан-да, болагивам! Қандай яхши!

Она унинг сочларини силади. Энгашиб, бошидан ўлди.

— Энг бахтиёр хонадон бизларники бўлади. Мана, кўрасан...

УН ИККИНЧИ ВЕВ

Йигитали Ойнисани ЗАГСда кўрди. Узоқдан нимаси биландир Дилнавозни ҳам эслатар эди. Йигитали биров бешидан бир челақ муздай сув сепган сингари аъзойи бадани қалтираб, тўхтаб қолди. Онаси орқасидан туртиб, шивирлади:

— Қалай? Яхшимми?

Қизнинг қуюқ қора қошлари ошроқ юзида ажралиб турарди. Кўзлари ҳам қора. Юпқа лабларини гўё бироп нарсадан норози бўлгандек, маҳкам қимтиб олган.

Йигиталига диққат билан разм солди. Ёқди шекилли, кулиб қўйди. Аммо зўрма-зўраки кулганга ўрнади.

Тўй тараддуди билан бўлиб, бир неча кун билинмай ўтди. Бу хабарни эшитган Йигиталининг ўртоқлари совуққонлик билан бош қимирлатиб қўя қолишди.

— Демак, уйланыпсан?— сўради Анатолий.

— Ҳа, ажойиб гаплар, оғайни...

Савол бермади: шахсий ҳаётга аралашиб ноқулай. Йигитали тортиниbroқ она ихтиёри тўғрисида ниманидир тушунтироқчи бўлди. Урф-одат ҳақида гапирди. Анатолий бошини эгганча кирза этигининг қўпол тумшугига тикилганча индамай эшитди.

Тез уйланишининг асосий сабабини Йигитали ҳеч кимга айтмади. Нима ҳам дерди?

«Бу ердан кетсаммикин?..»— Беихтиёр ўйлади Йигитали. Кейинги пайтларда бу фикр унга тишчилик бермай қўйди. Уйда шу гапини айтса борми, онаси қувончини ичига сиғдиролмай қолади. У, албатта, бу фикрни маъқуллаб, ҳаракатга тушади. Бўстонлиқни кўкка кўтариб мақтайди. Ойниса-чи? У нима ҳам дерди? У жудаям камгап, итоаткорга ўхшаб турипти.

Аммо бу масалада у хато қилган эди. Хотини майда чайқовчилик билан шуғулланаётганини билиб, ётиги билан тушунтирди:

— Бу ерда мени кўпчилик танийди.

— Нима қипти таниса?— Ойниса елка қисди.— Мен оймга қарашяпман. Катта томорқамиз бор.

— Бошқа бирон иш билан шуғулланиш керак.

— Бошқа иш билан?— Истеҳзоли кулди у.— Мана, сиз тонгдан шомгача ишлайсиз. Ундан нима фойда?

Йигитали хотинига қараб, ҳайратдан қотиб қолди. У юшқа лабларини маҳкам қимтиб олиб, бошини эгди.

— Олаётган маошингиз кўринмайди-ю!

— Нега энди?— Йигитали довдираб қолди.

— Хаҳ! Шуям пулми?

Ойниса гап тамом дегандай бурилиб, хонадан чиқиб кетди.

Йигитали анчагача ўзига келолмай ўтирди. Балки қатъийроқ бир чора кўриш керакмиди. Бироқ отилмай ётган милтиқдан тўсатдан садо чиққандай таъна сира кутилмаганда бўлди. Олаётган маошидан Йигиталининг нолийдиган жойи йўқ. Даромади ёмон эмас. Лекин уйига хотини кириб келди-ю, юзига солди: ишингиздан нима фойда?

Келин уч кунгина осойишта, итоаткор бўлиб турди. Уйдаги ҳамма ишни қўлига олиб, қайнонасининг кўнглини топмоқчи бўлгандай қилиб кўрсатди ўзини. Умри хо-

ланинг ҳам қувончи ичига сирмасди. Ҳозир ҳам Ойниса сиртдан шунақа мулойим, итоаткордек. Тиш-тирногини бир кўрсатиб қўйди-да! Нима қипти. Яна ўша-ўша. Нималарнидир қайнанаси билан шивирлаб ўтиради. Умри хола бундан беҳад бахтиёр. Яхши келин тушди, уйим-жойим дейдиган, мўмин-мулойим.

Эртаси куни Йигитали қовоғини уйганча хотинига қарамай сўради:

— Балки бозор ўрнига бошқа бирон иш топарсиз?

— Қурилишгами?— тиржайди у.

— Қурилишда ишласа ҳам бўлади.

Ойниса икки қўлини олдинга чўзди.

— Қаранг.

— Нима қипти?— Йигитали тушунмади.

— Бу қўлларни қора мойингизу, лойингизда булғамоқчимасман.

— Бошқалар ишлашяпти-ку!

У билан гаплашиб бўлмаслигига ақли етди. Ойниса сира қийналмай, ҳар бир гапга лўнда, аммо ўқдай жавоб топиб бериб туришти. Ҳамма нарсани ўз оти билан атаб, ўрнига қўяпти. У эски урф-одатларга суянади. Исботлаб кўр-чи!

— Одамлар нима дейди?— хўрсинди у.— Эри ёнбошида — у бўлса ишга боряпти. Лой қораяпти...

— Аммо бошқалар ишлаяпти-ку, ахир!

— Бошқалар дейсизми? — Ойниса овозини пастлатиб, шивирлаб ганира бошлади:— Мен «бошқалар» эмасман. Ҳозирнинг ўзида гап-сўзлардан бошимни кўтаролмай юрибман.

— Қанақа гап-сўзлар?

Қошқийди сўрамаса эди.

— Ҳамманинг раҳми келяпти менга. Бирдай гапиршяпти: «Ойниса шу бульдозерчининг нимасига учдийкин?» — у хўрсинди:— Қандай йигитлар совчи қўйишган эди! Эсиз... Ҳатто прокурор ҳам! Мен бўлсам...

Йиғи қистаб келгандай лабларини буриштирди. Йигитали чидаб турулмади. Уйдан ўқдай отилиб чиқиб, ҳовлини кесиб ўтди. Орқасидан шангиллаган овоз эшитилди:

— Сизга қурилишда ишлаётган қизлар керак. Суяқ-оёқ. Шунинг учун кунда кеч келасиз!

Умри хола йўқ эди. Эрта тонгдан бир ёққа кетган эди. Шунинг учун ҳам Ойниса бемалол гапирётган эди.

— Тумшугингиздан илтирмаса эди ҳали битта-яримтаси!..

Уша куни кечаси Йигитали алчагача Чирчиқ бўйла-
рида юрди. Мана, қачонлардир отаси билан ўтирган
харсанг тош.

«Қани эди сиз ҳозир ёнимда бўлсангиз! Шу соатда,
шу дақиқада. Доно маслаҳатларингиз билан ҳаётимни
тўғри изга солиб юборардингиз. Ким билан дардлашимни
билмайман. Ўртоқларим мен қилган ишнинг туб сабабла-
рини тушунолмайдилар. Шунинг учун улар ҳеч нарса
демадилар. Очигини айтсам, ўзим ҳам нима қилиб қўйга-
нимни билмайман. Армия кўрган бўлсам ҳам гўрлик
қилдим, чуқур ўйлаб кўрмай, кўр-кўрона иш тутдим».

Йигитали сувга тикилди. У ҳамон босган изини ортда
қолдириб, илгариламоқда. Қоронгида ҳам йўлни топиб
олади. Йигитали эса адашди.

Яқинда Дилнавозни кўрди. Қарамай, бурилиб кетди!
Йигитали ночор орқасига бир нарсасини унутгандай
штольняга қайтди...

Дилнавоз ҳақида одамлардан сўрашга ҳам ийманади.
Жўрани ҳар куни кўриб турипти. Қунар ўтган сари хато
қилганини тобора яққолроқ ҳис этмоқда. Масала у ўйла-
ганчалик эмас! Яхшилаб суриштириш керак эди вақтида.
Дилнавознинг Жўрадек одамни севишига ақл бовар қил-
майди. Йигитали ишқ куйида сармаст юрган вақтларида
хатни ўқиди. Ўзини ишонтиришга ҳаракат қилди: у ўша
Жорини яхши кўради. Нима ҳам қила оларди!

Сўнгги кезларда Йигитали ёлғизликнинг бутун машақ-
қатларини бошидап кечирди. Қаерда бўлмасин, хоҳ уйда,
хоҳ ишда унсиз илгарди. Ўртоқлари кўча-кўйда кўр-
ганда, соғлиги, ишлари ҳақда одоб юзасидан сўрашади.
Бироқ илгариги ҳазил-мутойибалар, шўх-шўх кулгилар
тамомап йўқ.

Йигитали бир куни эрталаб уларникига тўсатдан Апа-
толий кириб келганида, ўзида йўқ даражада қувонди.

— Мени табриклашнинг мумкин, Ирипа келди.

Йигитали дўстини бағрига босди.

— Чинакам байрам экап-да?

— Ҳа, нимасини айтсан. Ўлгудай соғинган эдим
ўзимам.

— Қоладими?

— Албатта.

Апатолий Йигиталини диққат билан кўздан кечирди.
Бир нимани сўрамоқчи бўлди-ю, негадир фикридан қайт-
ди. Қўлини дўстининг елкасига ташлади.

— Якшанба куни тўйимиз. Албатта хотининг билан
боргил.

— Яхши.— Йигитали кўзни яширди.— Борамиз.

— Уқдингми? Хотиннинг билан.— Қайтарди Анатолий.— Феодал бўлма.

Ҳазиллашпб, яниб қўйди.

У Ойнисанинг ҳол-аҳволини, нима иш қилаётганини суриштириб ўтирмади. Буни ҳамма билади. Чунончи, ҳозир ҳам у онаси билан бозорда.

Йигитали ҳали-ҳали дўстлари олдида уялади. Тўйига ҳам ортиқча одам чақирмаган эди. Ойнисанинг қариндос-уруғлари, бегона одамлар йиғилишди. Уларнинг ўз гаплари бор: нарх-наво, бозорлардаги аҳвол... Йигитали ўртоқларини чақирмай тўғри қилди. Шундай бўлгани маъқул эди.

Тўй ҳам ими-жимиди, шовқин-суропсиз ўтди.

Аммо Анатолийда ҳамма нарса бошқача кечяпти. Ажойиб тўй бўлди. Ўнлаб ишчилар келишди. Стол атрофида гангир-гунгур суҳбат, ҳазил-мутойиба, кулги авжида.

Йигитали тўйда Дилшавоз билан учрашувдан чўчиб турган эди. Аммо шапба қуни унинг йўқлигини эшитди. Қиз Тошкентга, институтга имтиҳон топширгани кетпти.

Йигитали билан Ойниса вақтлироқ келишди. Анатолийга қарашишга. Ошхонада Вали билан Нафисанинг қўли қўлига тегмас эди. Улар пичоқларни усталик билан чархлаб, бир гапириб, ўн кулиб ишлашарди. Йигитали уларга ҳавас билан тикилиб қолди. Худди кечагина гўшангадан чиққан келин-куёвлар дейсиз! Ораларидаги севги бир умрга қолса керак. Шундай муҳаббат билан яшаётган Нафиса ҳаминша гўзал, қувноқ бўлади.

Ойниса гаши келиб, эришнинг тирсагини ушлаб қўйди — мунча бировнинг хотинига тикилмасангиз деган маънода. У чинданам эр-хотиндан кўз узолмай қолган эди. Қандай бахтли одамлар. Кўз-кўзга тушгандаёқ бир-бирларини тушунишади.

Дастурхонга ўтирилгач, Йигитали тинимсиз чекиб ўтирди. Илгари камдан-кам чекарди.

Нега у бахтсиз? Ёнида ёшгина аёл ўтиришти... Тамоман бегона одам.

Йигитали хаёл суриб, сигаретасининг кули дастурхонга тушганини сезмай қолди. Ойниса хўмрайинб қаради-ю, ўша заҳоти аллақандай аёл билан мода тўғрисида гашира бошлади.

Йигитали ўрнидан туриб, ошхонага чиқиб кетганда ҳам хотини гап билан бўлиб пайқамади.

Бу ерда ҳеч ким йўқ. Егуликлар аллақачон дастурхонга тортилган. Тор хонада қиладиган иш қолмаган эди.

Деразадан тоғлар кўринади. Улар кун сайин тундлашаётган эди. Ёмғир ва совуқ шамол устидаги яшил либосни ювиб ташлади. Бир куни тонгда тоғлар яна ўзгаради. Одатда қор тўсатдан кечаси ёғади.

Йигитали тоғларга боқиб, ширин хаёллар оғушига ғарқ бўлди. Фақат ўз ҳаёти ҳақида ўйламасликка тиришарди. Бироқ бунинг иложи йўқ эди. Ҳозир негадир (аҳтимол Вали билан Нафисани кўрганидандир) яқинда бўлиб ўтган гапни эслади.

Ойниса ошга сабзи тўғрар эди. Қўллари жуда чаққон. Қилаётган ишига ҳавасга қарайсан киши. Ўзи яхшигина уй бекаси. Уй унинг учун бутун олам, ҳаёт-мамоти. Уй ва шубҳасиз, пулдап бўлак нарсани тан олмайди у. Пулни нима қилади? Йигитали ҳам шунисини билмайди. У ғалати савол бериб қолди:

«Севги бор дейишади, шу чин гапми?»

«Ҳа...» — Йигитали иккиланиб жавоб берди.

Ойнисанинг кайфи чоғ эди.

«Мана кўрдингизми, ўзингиз ҳам иккиланиб жавоб беряпсиз».

Йигитали индамади. Хотини пичоқни тақиллатганча сўради:

«Севги нима ўзи?»

«Нима десам бўлади... у... — Йигитали нима дейишини билмай қолди. — Муқаддас туйғу».

«Муқаддас! — хахолаб юборди Ойниса. — Нега энди?»

«Одамлар ўртасидаги покиза муносабатлар, садоқат, фикрлар бирлиги».

«Фикрлар бирлиги? — сўради Ойниса. — Демак, мен ҳаётни сизнинг нуқтаи назарингиздан тушунишим керак?»

«Ҳа».

«Нега энди сиз менинг тушунчам нуқтаи назаридан ёндашолмаслигингиз керак?»

Пичоқнинг тақиллаши тинди. Ойниса қўли билан сочини тузатиб қўйди.

«Хўш, нега?»

«Сен фақат ўзингни, шахсий манфаатингни ўйлайсан».

«Яна нима тўғрисида ўйлашим керак?»

Йигитали масалани жавжалга олиб боргиси йўқ. У сабр-бардош билан бозор ва қурилиш ўртасидаги тафовутни тушуштира бошлади.

«Бас етар!— Ойниса пичоқни улоқтирди.— Менинг бозорим кўпроқ пул беради. Яна қанча гапиришим керак бу ҳақда? Сиз чақа пулларни кўтариб келасиз. Димоқ-фироқингиз оламини бузади: қурилиш... қурилиш!»

Бундай пайтларда Йигитали одатда уйдан чиқиб кетади. Томоқдан ош ўтадим!

Йигитали бошқа муносабатлар воситасида ҳам Ойнисанинг ҳаётга бўлган қарашини ўзгартиришга уриниб кўрди. Лекин бу ҳам натижа бермади.

Умри хола ёшларнинг ораси кун сайин бузилиб бораётганини кўриб турарди. Гап нимадалигини тушуна олмасди. Ойниса яхшигина уй бекаси, ҳусни ҳам чакки эмас, ёш.

Йигитали-чи? Биров кўрса, ҳавас қилгудек. Исмига яраша жисми бор!

«Бегона, бегона...»— андуҳ ичида ўйлади Йигитали.

Ҳозир иложи бўлса, ошхонадан бир қадам жилгиси йўқ. Нариги уйдаги шовқин-сурон, кулги-ўйинлар дилини ёритолмайди. Уёққа киргиси ҳам йўқ. Начора. Кириш керак.

...Ойниса эрига ҳатто эътибор ҳам бермади. Гўё у ҳеч қаёққа чиқмади. Ҳеч нарсани сўрамади ҳам.

Меҳмонлар кеч тарқалишди.

Йигитали яна Вали билан Нафисага боқди. Қандай бахтиёр. Бамисоли ҳозиргина тўйлари бўлгандек.

Валига қараб, у ҳам хотинининг пальтосини кийгизди. Оҳиста бағрига босди. Ойниса норози қиёфада елкасини буриб, сирғалиб чиқди.

«Бегонамиз бир-биримизга... Бегона...— Энди бу сўз Йигиталининг хаёлидан нари кетмай қолди.— Бегона!»

Меҳмонлар йиғма тахта уйни тарк этдилар. Ташқарида совуқ тун. Устихонга бориб етадиган шамолга қарамай, ҳамма тун тароватига, эртақлардагидек сўлим манзарага мафтун бўлиб туриб қолди.

— Ҳа!— хитоб қилди кимдир.— Эртақнинг ўзи!

Ирина айтди шекилли бу гапни.

Чорвоқ водийсида юзлаб ёрқин чироқлар жимирларди. Шу қаҳратон тунда ҳам ҳайбатли қоялар қуршаб олган водий одамнинг баҳри-дилини очарди.

— Ҳақиқий эртақ!— қайтарди Ирина.

Унинг овозини ҳамма эшитди. Яқинда келган бу аёлга шу қаҳратон қиш билан Чорвоқ ўлкаси ҳам, қурилиш ҳам ёқиб қолганидан барча мамнун эди.

— Қани, юрайлик энди...

Бу овозни ҳам ҳамма эшитди. Бу — Ойниса эди.

Йигитали лабини тишлаганча меҳмондўст уй, ёр-биродарлари олдидан биринчи бўлиб кетди. Кимдир унинг қўлларини маҳкам қисди. Қайрилиб, Иброҳимни кўрди.

— Эртага бирров комитетга киргин. Тўғривоғи, бу-гун!— чеҳрасига табассум ёйилди.

— Яхши кираман,— Йигитали ваъда берди-ю, юраги ғалати бўлиб кетди.

У нима ҳақда ган боришни сезди. Қилаётган ишлари ҳеч кимга айтмай, дўстлари билан маслаҳатланмай қўйганини эслатса керак.

Ёр-биродарсиз ёлғиз яшаб бўлармиди! Армияда таълим беришган-ку: дўсти йўқнинг ҳолига вой. Жанговар топшириқни ёлғиз қандай қилиб бажарасан? Сира мумкин эмас! Қурилишда ҳам чинакамига катта ишларни ёлғиз бажариб бўлармиди? Ҳатто одам дўстсиз ўзини ҳам идора эта олмайди.

Иброҳим, Анатолий, Вали, Шерғанн Умидов... Булар ҳаммаси сенга янги техникани ўзлаштириб олинингга, қурилишдаги ҳаёт мароми билан танишинингга ёрдамлашипти... Энг яқин дўстларидек самимий кутиб олипти. Сен бўлсанг, ҳаётингда бурилиш ясайдиган ишни қилиб қўйиб, уларнинг биронталари билан маслаҳатланмадинг!

Дўстларинг ҳам энди сен билан эҳтиёт бўлиб гаплашилади! Биров шешилиб қолганингни тушунади. Биров қоралайди...

Сен биринчи бўлиб уларнинг ҳузурига боришга журъат этолмадинг. Мана энди Иброҳим сени комсомол комитетига чақиряпти...

Сухбат дўстона ўтди. Иброҳим кўришгач, умуман, ишлар тўғрисида сўраган бўлса-да, тезгина асосий муддаога ўта қолди. У ҳатто ўзининг гапини ҳам охирига етказмади.

— Майли! Ишларни қўя турайлик. Уни ўзим ҳам билмаман.— У қўл силтади.— Гапини айтантириб нима қиламиз, солдат? Кел, очиқчасига ўтайлик. Маъқулми?

— Маъқул,— хўрсинди Йигитали.

У адашмаган эди. Чиндан ҳам сухбат худди шу позик мавзу атрофида бўлади.

— Нима бўлди ўзи? Гапириб бер-чи!

Айтишгайм тили бормаиди. Эсласа, икки елкасидан тоғ босгандай бўлади. Нимадан бошлашни ҳам билмайди одам. Ҳаммасини бир бошдан айтиш, одамларнинг номларини аташ шартми? Йўқ! Дилнавоз ҳақида оғиз очмайди. Аммо ўзининг телбаларча уйланганини гапириб беради.

Йигитали тутилиб-тутилиб гапирар, бир айтганини яна қайтарар, айниқса айб ўзидалигини ўн мартача такрорлади. Онаси кекса, касалманд бўлиб қолганини, ўглининг бахти очилишини тезроқ кўрмоқчи бўлганини айтди.

— У бахтни ўзича тушунади. Эски расм-русмлар.

— Ҳа-а...— чўзиб гап бошлади Иброҳим.— Хато қилдинг, солдат. Қаттиқ қоқилдинг.

Йигитали комсомол комитетининг секретаридан бироп маслаҳат чиқар, деган умидда тикилиб қолди. Аммо Иброҳим пешонасини тириштириб, кабинетда уёқдан-буёққа юра бошлади.

— Нима қилсак экан, а?

Савол беришини қаранг! Йигиталининг ўзи ҳам шу саволга жавоб тополмай, боши қотиб юриптию!

— Жуда ўзгариб кетибсан.— Сўзини давом эттирди Иброҳим.— Узоқроқ муддат кўрмаган одам дафъатан танимай қолиши ҳам мумкин.

— Э, ўртоқ секретарь, секретарь! Нима деб маслаҳат бериши ҳам билмайман дегин? Тўғрими?

— Ойнисани қурилишга ишга тортишга ҳаракат қилиб кўрсакмикин?

Йигитали елка қисди. Ойниса иш тўғрисида эшитишни ҳам истамайди. Бу ҳақда гаплашиб ҳам ўтирмайди.

— Бизларни меҳмонга чақирсанг-чи,— Иброҳим кулди.— Кўряпсанми, ўзим илтимос қиляпман.

Йигитали жавоб бермади.

— Чиндан айтяпман. Чақир. Чой устида гаплашиб оламиз.

— Яхши.

Шундай қилиб, ўша куни улар бирон муайян фикрга келишолмади. Лекин содда, дўстона суҳбатдан Йигиталининг кўнгли ёришди.

У ёлғиз эмас. Энди ҳеч қачон яқкаланиб қолмайди. Бошга ташвиш тушганда ҳам, шодиёна кунларда ҳам дўстлар билан баҳам кўриш керак. Нега ўзини дўстларидан олиб қочди? Ахир уларнинг юраги ачишади-ку Йигиталига! Қилгуликни қилиб қўйгандан кейин энди уларнинг маслаҳат бериши албатта қийин-да!

Йигитали посёлкадан ўтиб борар, таниш-билишлари билан саломлашарди. Қурилишда ишлаётганидан буён апчагина ёр-дўст, таниш-билиш орттирди.

— Уғлим!..— Таниш овоз уни тўхтатди.— Йигитали-мисан?

У ҳам зўрға танпди. Сарви холани бир мартагина, уларнинг уйларида кўрган, буни биласиз.

Йигитали саломлашди. Бу учрашувга аслида ҳожат йўқ эди. Сарви хола Ойнисани билса, ундан помидор харид қилиб юрган бўлса... Қандай шармандалик!

— Сен билан учрашганим қандай яхши бўлди.— Сарви хола қувониб гапирди.— Менга қарашвормайсанми?

— Жоним билан!— ҳайрон бўлиб қолди Йигитали.

— Дилнавоз Тошкентдан хат юборибди. Аллақандай китобларини сўрапти. Тағин ҳалигидай ко-ко...

— Ҳа, конспектми?

— Ҳа, ҳа. Кошки тушуна қолсам эди. Столи усти тўла китоб-дафтар. Фурсатинг борми, болам?

— Ҳа-ҳа,— Йигитали дудуқлашиброқ жавоб берди.

— Жуда яхши. Юра қол. Қарашворасан. Бизларниям унутиб юбординг.

— Иш.

— Ҳа, ишинг кўп, болам, биламан. Бир амаллаб пайт тошиб кирсанг бўларди. Ахир сен Дилнавознинг акасидай гап. Унинг ҳам ҳеч кими йўқ...

«Ҳеч кими йўқ... Ҳеч кими йўқ...»— энди унинг қулогига Сарви холанинг гаплари кирмасди. Ўзича бояги сўзни такрорларди: «Ҳеч кими йўқ...»

Уйда ўзгариш сезмади. Дилнавознинг хонаси озода, шинам. Аммо уй бекаси йўқлиги билиниб турипти.

— Мана хат, болам, ўқиб ол.

Дилнавоз қўни-қўшнилар, таниш-билишларга салом айтипти, сўнг зарур китоб ва конспектларини юборишини сўрапти.

Йигитали рўйхатга қараб, дарсликларни йиғди. Дафтарларни, керагини ажратиб олиш учун очиб ўқишга тўғри келди. Тўсатдан!..

Йигитали кўзларига ишонмай қолди. Дафтарни зудлик билан ёпиб, бир чеккага олиб қўйиш керак. Аммо у бундай қилолмайди, бунга ожиз. Ниҳоят, мана, қиз қалбидан чиққан чин сўзлар. Дилнавознинг кундалигини ўқийди:

«Мен ушн бир кўргандаёқ севиб қолдим. Унинг фамилиясини ёзардим-у, қалбим қафасга тушган қушдек тирчиларди».

«Мен Жўра деярли ҳар учрашганида айтадиган иғво гапларга ишонмайман. Ишонмайман...»

«У жуда камтарин, содда ва... чиройли. Мени кинога таклиф этди».

«Даҳшатли воқеа содир бўлди... Жуда даҳшатли!»

Йигитали ўзини аранг қўлга олди. Дафтарни ёпиб-ю, авайлаб четга суриб қўйди.

- Топдингми, болам?
- Ҳаммасини тондим. Йигиб қўйдим.
- Раҳмат, болам. Раҳмат. Ҳозир чой ичамиз.
- Йўқ, Сарви хола, иложим йўқ. Ишга шошиляпман.
- Оҳ, бу ёшлар, бирдай шошиласизлар. Афтидан, вақт ҳам сизларга етмайдиганга ўхшайди.

Йигитали ҳовлидан қай ҳолатда чиқиб кетганини билмайди. Тунгача тоғ сўқмоқларида дайдиб юрди. Йигитали бошини чангаллаганча хатдаги сатрларни унутишга тиришар эди. Аммо бу сатрлар хотирасидан сира ўчмас бўлиб қолган эди. Йигитали бу сўзларни тап олишга мажбур.

Тўсатдан гумбурлаган овоздан тўхтади... Гумбурлаш кучайиб борар эди...

У юқорига, тоғ ёнбағридаги қишлоқ томон қаради.

УН УЧИНЧИ БОВ

Йигитали гумбурлаш овози келаётган томонга қараб юрди. Сўқмоқ тоғ бағрига кўтарилиб кетган муюлишда кўрқувдан дир-дир титраётган чолни кўрди.

— Тоғ қулади! Тоғ қулади!

Йигитали тоғда нима бўлаётганини ўзи ҳам тушунган эди. Бу ерда бунақа ҳодисалар тез-тез бўлиб туради.

Бир неча хонадондан иборат қишлоқ бугун-эрта кўчирилиши керак эди.

— У ерда болалар бор! Болалар!— қайтарди чол.

Йигитали югурганича кетди. Сўқмоқ борган сари юқорилаб борарди. Аммо у ҳансирашига қарамай, тинмай илгаршлаб борарди. Сўқмоқдан кўтарилиш юқорилашган сари қийинлашаверди. Тоғ тошлари қарсиллаб пастга думалар эди.

Қоя ортида тоққа ёпишиб туриш керак.

Йигиталининг бармоқлари тимдаланиб, қон оқа бошлади. Аммо оғриқни сезмасди. Сўнгги кучини тўплаб, текис майдончага чиқиб олди.

Бир аёл чинқириб йиғларди. Бошини чапгаллаганча тебранар эди. Гумбурлаш орасида чинқириқ овози ҳам тоғ-тошларда акс садо бериб, қайтариларди.

— Нима гап?— Йигитали қариялар олдига бориб сўради.

Хотин-халаж, қариялар ва болалардан бўлак бу қишлоқда ҳеч ким қолмаган эди.

— Болани тош босди!

Йигитали катта харсанг томон югурди. Энганиб, пастга қаради. Бола тош ортида беэиён ўтирарди. Бошқа думалаб тушган тошлар уни ихота этарди. Бола бамисели тош қопда ўтиргандай эди. У харсангларга қўл тегизинга қўрқарди. Бошқалари билан думалаб, уни ҳам пастга улоқтириши мумкин эди. Энди тамом! Тошлар болани пачоқ қилиб қўйиши ҳеч гап эмас.

— Қимирламай ўтир!— Йигитали қичқирди.

Болани огоҳлантормаса бўларди. Чунки шусиз ҳам қўрққанидан қимир этмасди. Лекин бу қичқиргани боланинг тириклигидан далелат бериб, пастдагиларни, айниқса уввос тортаётган аёлни тинчлантирарди. Энди у кўз ёшларини артиб, бақувват, довиорак йигитга умид билан тикилиб турарди.

Йигитали барча тошларни диққат билан бир-бир қараб чиқди. Шубҳасиз, боланинг олдига хиёл парёндан тушини керак. Бўлмаса ҳатто кичик бир тош думаласа ҳам фалокат келтирар эди. Омонат илиниб турган бошқа тошларни ҳам ортидан эргаштирар эди. Шу сабабдан Йигитали боладан сал нарироқдан туша бошлади.

Бола кўзларини катта-катта очганча, номаълум кишининг ҳар бир ҳаракатини нафасини ичига ютиб кузатар эди.

— Қимирлама!— яна таъкидлади Йигитали.

У оёқлари билан пайнаслаб таянч нуқтаси тошиб пастга тушарди. Оёқларини қўйган тошнинг бақувват турганини яна бир силтаб, қаноат ҳосил этгач, Йигитали оҳиста болага энгашди ва унга қўлини узатди.

— Қани, қўлимдан ушлаб, қаддингни кўтар!

Бола ҳамон қимир этмас эди.

— Дадилроқ келавер.

Бола эҳтиёт бўлиб кўтарилади.

— Қўрқма. Менинг ёнимда туриб ол. Тошлар бақувват ўрнашган. Қўряпасанми, ҳатто мени кўтариб туришти... Дадил бўл!

Ниҳоят бола Йигиталининг қўлини олди.

— Энди ўтиб ол. Ҳа, нега туриб қолдинг? Ўтиб ол!

Боланинг оёқлари унга итоат этмас эди.

— Қалтирама. Ўзингни босиб ол!— қичқирди Йигитали.

Бола тинчланди. У бақувват тошга оёқ босгач, Йигитали уни кўтариб қўйди.

— Энди юқорига чиқ... Ҳа, мана шундай...— Йигитали дадиллантириб турди.

Боланинг майдопчага чиққунича ўтган қисқа вақт

уни кутаётганларга бутун бир умр ўтиб кетгандай туюлди.

Йигитали қаттиқ ҳориганини энди сизди. Муздай тошга юзини босиб, нафас оларди.

У болани қутқазишга тушишга тушди-ю, энди қандай қилиб кўтариллади? Қимирлаб, зўрга илиниб турган тошга хавфсираб қаради. Аммо шу сербар тошдангина юқорига кўтарилиш мумкин. Бу тошга оёқ босмай, хавфдан қутулишнинг бошқа йўли йўқ! У қўли билан мустаҳкам ўрпаниб туниган тошга тармашиб, секин гавдасини кўтара бошлади. Тош қимирлаб кетди... Йигитали бир қалқиб, ўзини тутди. Бироқ юқоридан думалаган бошқа катта тош унинг қўлига қаттиқ тегди-ю, ёнлаб пастга тушди.

Йигитали оғриқ сизди. Ийтраб, бошини тошга суяган эди, юқоридан арқон тушди! Жон ҳоврида унга ёпишди. Элас-элас қулоғига одамларнинг миннатдорчилик сўзлари кирарди. Бироқ дақиқа ўтмай, бу овозлар узоқлашиб, атрофда ҳеч кимса қолмаган каби қулоқлари битди...

Йигитали ўзига келди. Кўзини очиб аламлилади. Нотаниш жойга келиб қолганидан таажжубланиб қимирламоқчи бўлди. Ҳоли йўқ. Ёнида оқ халатли қиз турарди.

— Тузукмисиз?

— Қаердаман? — Касалхонада ётганини тушунган бўлса-да, саволга савол билан мурожаат қилди Йигитали. Бонини кўтарди. Бинтланган қўлига тикилиб қолди. Ҳамшира тинчитди:

— Ҳаммаси ўтиб кетади. Кўрмагандай бўласиз. Фақат бир оз ётишга тўғри келади. Қимирламаслик керак.

— Ўтиб кетади.— Яна қайтарди қиз. Сизга шунчаки тасалли бераётганим йўқ. Врачлар айтган гапни эшитдим.

Йигитали қулди.

— Мана шундай, асабийлашмай ётиш зарур,— қиз чеҳраси ёришиб гапирди.— Олдингизга кўпчилик келиб турипти. Киришга рухсат бермаяпмиз. Ҳозирам хотини-гиз кутяпти.

Ойниса! Эсизга келмади.

— Киришвораман. Ҳозир ҳеч ким кўринмайди.— Шивирлади ҳамшира.

Ойниса палатага ҳовлиққанча кирди.

— Нима қилиб қўйдиягиз?— ўдағайлади.— Ўша дайди бола қавмингиз, қариндошингизмиди? Ё тапишингизми? Мана энди ўзингиз чўлоқ бўлиб қоласиз.

Ҳамшира қўрққанидан эшик томон тисарилди. Йигитали тобора авжига чиқаётган хотинига сўз ҳам демади.

— Майиб-ногироп одамни бошимга ураманми? Билиб қўйинг, атайин айтяпман сизга.

Туш кўраётганмикин? Тушида оқ халат этаги кўришиб, эшик тарақлаб ёпилдимикин?

Палата жимжит бўлиб қолди. Ҳеч ким йўқ. Аммо талқаридан яна ўша шангиллаган овоз эшитилди.

— Бу сизнинг ишингиз эмас! Бировларнинг ишига бурун суқишга устасизлар...

Ойниса ҳамширани койиётганга ўхшарди.

Қиз орадан икки-уч дақиқа ўтгач, хонага кирди. У гупоҳқорона кўзини олиб қочди.

— Ухлашингиз керак. Тинчланиб, ухланг... э, худо-йим-эй, нима иш қилиб қўйдим! Врач олдингизга одам киритишни ман этган эди. Уф-ф...

— Куюнаверманг. Қайтага яхши бўлди.

— Нима яхши бўлди?— хитоб қилди қиз.

— Ўз-ўзидан ҳал бўлди-қолди.

— Тагин куласиз, а?

— Бу — яхшилик аломати. Ҳа, мен энди чинданам ухлайман... Раҳмат.

Унинг лаблари яна кулгига мойил бўлди.

Ойниса кетди. Эҳтимол бутунлайгадир. Ҳа, бутунлай.

Йигитали кўзини юмди. Хаёлап хотини нарсаларини йиғаетганини, онаси бир бурчакка тиқилиб, кўз ёши қилаётганини ўйлади. Ойниса қатъий қарорга келгач, қайна-насыга яқинлашади. Қучоқлаб, уни тинчлантиради, сўпг хайрлашади.

Аслида ҳаммаси бошқача бўлган эди.

Ойниса бошда чопқиллаб, ўзларининг уйларига борди.

— Вой, мен ўлай, қизгинам!— Ойнисанинг онаси ўз ҳолига уни юпатмоқчи бўлди.— Нима қилдик энди, а?

— Кетаман!— Ойниса қатъий қарорини айтди.

Она мижжа ҳам қоқмади. Қизининг чиройли қомати-га мамнун қараб қўйди.

— Жуда тўғри қиласан, оппоқ қизим. У сенга қанақасига эр бўларди? Ҳаммаси бир гўр бу ишчиларинг. Қора шомгача тер тўкиб, оладигани хемпри. Тўрт мучали бут, хўкиздай кучи борида ҳаётини эплаб олмаган одам ногироп бўлганида нима қиларди энди?..

— Ҳа-я! Пул деб уялмай чақа кўтариб келарди... Кўрмаганга бир сўмам пул экан-да! Энасам қотиб, юзимни бурардим.

— Жуда тўғри қиласан, қизгинам, аллақачон кетиш керак эди. Хаёлингдан ситиб чиқар гўрсўхтани.

— Вой, ойижон, аллақачон.

Она қизининг иккита ўрилган қалип сочларини силади.

— Ҳар бир тола мўйинга биттадан бўз йигит топиб бераман. Танлаганинг сеники!

Ойниса аста-секин ўзига кела бошлади.

— Ҳозир,— она шошилиб гапирди,— бориб, нарсаларингни олиб кел.— Бу оёқ яланг битта-яримта молингни яширишданам тоймайди. Ип қолдирма!

— Ҳўп бўлади, ойижон!

— Ҳаммасини ол. Бирон нарсани унутма!

Бу борада Ойнисани ўқитмаса ҳам бўларди. Бир неча дақиқадан сўнг у уйга кириб келди. Умри холага қиё ҳам боқмади.

— Вой, бўйгинангдан ойнинг ўргилсин, келдингми, болам?.. Нима бўлди? Рангларинг оқарган, галати кўринасан? Бирон гап борми?— ҳовлиқиб қолди кампир.

— Менга ҳеч нарса бўлгани йўқ. Ўғлинигиз чўлоқ бўлиб қолди...

— Вой, шўрим қурсин! Нима бўлди ўзи? Бундоқ гапирсанг-чи!— Умри хола бошини ушлаганча деворга суяниб қолди.

— Керак бўлса бориб биласиз. Елкамнинг чуқури кўрсин энди уйизни.

Умри хола Ойниса хонадан-хонага чопиб, уст-бош, идиш-товоқларни йиғиштираётганига карахт қараб турарди. Йиғиштириш деган сўз ҳам ноўрин. У ёнғинда нима олиқини билмай, саросимавор дуч келган нарсани чангаллаётган одамга ўхшарди.

— Нима бўлди, қизим?

— Мен сизнинг қизингиз эмасман,— жаҳл билан ўшқирди...

Умри хола касалхонага кириб келганида, Йигитали ухлаб ётар эди. Ҳамшира бу гал ҳам юмшоққўнгилик қилди: онани хонага бошлаб кирди. Ҳозир шундай учрашув зарур. Ҳамшира қиз тасодифан шоҳиди бўлган қулоқ бовар қилмайдиган воқеадан ҳануз ўзига келолмас эди.

Умри хола оҳ-воҳ қила бошлади.

— Ҳаммаси ўтиб кетади, ойижон. Дўхтирлар яқин орада туриб кетасан, дейишяпти.

— Ўтиб кетади, болагинам, ўтиб кетади.— Умри хола ҳам энди таскин бера бошлади кўз ёшларини бинафшарапг кўйлагининг узун енига арта туриб.

Она ўгли олдида ўзини айбдор ҳис этарди. Касалхонага кела туриб, Умри хола ниҳоят ҳамма нарсани тушун-

ди: Ойписа кетди. Шундай оғир дамда кетди! Бу ҳақда Йигиталига оғиз очиб бўлармиди? У ҳеч нарсаи сўраётгани йўқ... Қайфиятиям жойидага ўхшайди. Куляпти. Аммо онаи алдаб бўлармиди. Ҳамма нарсаи тушуниб турипти.

Тушунтишга тушунди-ю, лекин кеч тушунди! Жуда кеч! Уй-жой ҳақида, бахт берасида кўп гапирди... Мага, уй яна бўш. Келин ташлаб кетди. Одамлар нима дейди, одамлар... Шармандалик, уят. Нега энди шармандалик экан? Ойписа уялсин одамлардан.

— Дурустмисиз, оий?

— Дурустман, болам.

Умри хола ўглини юпатишга шошилади. Хотинидан гап очади, деб кўрқяпти. Йигитали эса сўрамаяпти. У ҳам биринчи бўлиб ўзи айтмайди. Бу ерда, палатада бир нарса бўлганга ўхшайди. Ойписа шу ердан қизариб-бўзариб, жаҳолат отиға миниб борди.

Эшик очилиб, остонада врач пайдо бўлди.

— Ў, ишлар жойида-ю! Ҳалитдан кела бошлашдимми?

— Опалари.— Тушунтирди ҳамшира.

— Хўш-ш...— чўзиб жавоб берди врач.— Кўриб турибман. Энди ўртоқлари келса, руҳсат йўқ.

Йўлақда порози овозлар, илтимос устига илтимослар эшитила бошлади.

— Атиги беш минут!

— Шу заҳоти кетамиз.

Врач улар томон қайрилиб, кафтини кўтарди:

— Йўлақда шунчалик шовқин соляписизлар, палатада нима бўлади?

Бир зумда сукунат чўкди. Врач кулди.

— Марҳамат, киришлар.

Умри хола меҳмонлар билан сўрашди. Ўглининг ўртоқлари бириш-кетин ёнлаб, эҳтиётлик билан кираётганларини кўриб, қувонди. Улар ҳурмат билан бош инженерни олдинга ўтказишди.

— Наим Раҳимович!..— Бошини кўтарди Йигитали.

— Қапи, дарров ётиб ол! Битта ортиқча ҳаракат қилсанг, медицина бу ердан бизни улоқтириб ташлайди. Ҳатто қаҳрамоннинг кўлини ҳам сиқшишга улгуролмай қолишимиз мумкин. Ет!— Бош инженер ҳазиллашиб кўрсаткич бармоғини силкитиб қўйди. Сўнг Умри холага мурожаат қилди:— Сиз бемалол ўтираверинг. Биз бир печа дақиқага кирдик.

— Мен хабарим йўқ, қуп-қуруқ келаверябман... Мен... шошилганда...

У шошилганининг сабабини ҳам айтмай, Йигиталидан кимлар зарурлигини, қанақа овқат олиб келишни сўрай бошлади.

— Касалхона бу,— кампир хўрсинди,— берган овқати нима бўларди...

— Ойи,— Йигитали уни тўхтатди, эшик олдида турган ҳамширага ишора қилди

— Нима бўлгандаям бориб-келай, болам.— Уми хола ўзиникини маъқуллади.— Тезда олиб келамап...

Йигитали кўнишга мажбур бўлди. Гап чўзилиши мумкин эди.

Уми хола эшикдан чиқиши билан соғлиғи, кайфияти тўғрисида саволлар ёғилиб кетди.

— Кўриб турибсизлар-ку!— хўрсинди Йигитали.— Эсон-омон кўндим.

— Ҳаётда бўлиб туради бунақа гаплар.

— Яқинда яна қоғларга тармашиб юрасан.

— Мириқиб уйқуга тўйиб оласан-у, сўнг киришиб кетасан.

Врач огоҳлантирганига қарамай, йигитлар шовқин солиб гаплашишар, ҳазил-мутойба қилишар, кулишарди. Ҳамшира уларни ўз ҳолига қўйиб, врач келиб қолишидан чўчиб, йўлакдан кўз узмай турар эди.

— Бемалол ётиб, дамингни олавер,— деди Шергани.

— Бригада кунда сенинг нормангни ҳам бажаришга қарор қилди.

— Демак, мен бўлмасам бари бир экан-да?

— Овсармисан!— хитоб қилди Анатолий. Соғайиб чиққин, сўнг биз учун ҳам ишлаб берасан. Ташвишланмай қўя қол!

Тумбочка усти турли тугунларга тўлиб кетди. Ҳар бир тугун билинмай пайдо бўлиб қоларди. Йигитлар бемор билан гаплашаётганда кимдир тоғганини қўлтнғидан чиқариб, тумбочка устига қўярди.

— Менга қараглар, ҳў оғайнилар!— зорланди Йигитали ниҳоят.— Бунча нарсани ким ёйди?

Анатолий икки қўлини ёйди:

— Нима қилишим керак? Ирина бериб юборди.

Вали ҳам худди шу баҳонани қилди. Анатолийнинг охапигига ўхшатиб гапирди:

— Менам ўзим эмас. Нафиса берворди!

Дўстлар кулишди. Бунисида ҳамшира огоҳлантиришга мажбур бўлди:

— Ўртоқлар, ахир сўз бердиларинг-ку!

У шунчаки йўлини қилиб беозоргина гапирди. Аслида

Бу шўх йигитларнинг ҳазил-мутойибаларига ўзи ҳам маҳлиё бўлиб боқаётган эди.

Аммо йўлакка қаради-ю, шошилиб қолди:

— Бўлди! Бўлди!

Дўстлар хайрлашишди.

— Тезроқ тузалгин, кутамиз.

Иброҳим останада тўхтаб, бир нимани хотирлагандай, оғайниларига юзланди:

— Бораверинглар, етиб оламан.

Усталлик қилди. Йигитали билан жилла бўлмаса бир дақиқагина қолиши керак эди.

— Ойинса қалай? Келдими?

— Келдиям... Кетдиям...

— Кетди деганинг нимаси?

— Бутунлай кетди.

— Тушунарли.— Хўрсинди Иброҳим ва Йигиталига энгашиб, шивирлади:— Дилнавоз сессиядан қайтди. Ўзида йўқ юришти... Кўп нарсани билади, қолганини ўзи сезяпти.

Дилнавоз!

— Ёт, ёт. Олдинга келса керак, деб ўйлайман. Албатта келади. Мана, кўрасан... Хўп, хайр, кетдим.

ЎН ТЎРТИНЧИ БОБ

Дилнавоз эртаси куни келди. У бемор ётган каравотга пайпаслаб яқинлашаётгандай эди. Одатда лопиллаб турадиган кўприкдан шундай ўтилади. Тоғ кўприк, мустаҳкам эмас, бушнинг устига қимирлаб туради. Умрида биринчи марта тоққа келган одам бу кўприкларга сира ишопмайди. Қадам қўйишга чўчийди. Қўлини лангарчўцдай икки ёнга кериб, авайлаб ўтади. Аммо тоғлардаги бундай кўприклар одатда ўнлаб йил туради... Дадилроқ қадам босинг! Яна бир қадам! Мана, сиз соҳилдасиз. Пастга тикила кўрманг — бошингиз айланади.

Дилнавознинг чиндан ҳам боши айланаётган эди. У эмас, Йигитали ундан ҳол сўрайди:

— Сизга нима бўлди?

Дилнавоз хиёл кулиб қўйди.

— Ҳеч нарса... Касал сиз эмас, мендан ҳол сўраяпсиз.

— Ҳа-а-а...— Йигиталиям кулди.— Ўтиб кетади. Яқинда ҳаммаси яхши бўлади.

Қиз бошини эгиб, оҳиста гапирди:

— Ушанда сизни контора олдида анча кутдим.

— Аммо сиз ёлғиз эмас эдингиз...

Қиз унинг нимага шама қылаётганини тушунди.

— Жуда галати... Қандай қилиб ишондингиз?

— Узи айтган эди. Сўнгра мактубингиз...

— Қанақа мактуб?— Дилнавознинг қошлари чимирлиди.— Қанақа?

Йигитали кейинги дақиқада хат Жориқнинг найранги бўлганини сезганди. Лекин ҳозир шу ҳақда гап очилгач, уни охирига етказиш керак, албатта.

— Уша қуни мен мактуб олдим. Жуда ташвишли.

— Мен ҳеч нарса ёзганим йўқ. Мен сизни кутдим.

Қиз бошини эгди. Йигитали унинг кўзларини кўролмасди. Аммо Дилнавоз йиғлаётганини сизди. Елкалари силкинарди.

— Қўйинг...— қизнинг кафтини соғ қўлига олди.— Қўйинг. Мана, сиз келдингиз, шунинг ўзи мен учун байрам. Бундай байрам, одатда, узоқ кутилади ва у, албатта келади.

Дилнавоз энди кўз ёшларини яширмас эди. Йигитали энгашди. Унинг битта қилиб ўрилган билакдай сочи елкасидан оҳиста сирғалиб, Йигиталининг юзига тушди.

Йигитали унинг сочини ўпди.

— Сочингиздан қуёш ҳиди анқийди... Тоғ қуёшининг.

— Қуёшнинг ҳиди бўладими?

— Ҳа, буни мен ҳозир ҳис этдим.

— Қиш келяпти, Йигитали ака.

— Сира қиш бўлмайди, Дилнавоз.

— Ҳеч қачон...— шивирлади қиз.

Йигитали унинг сочларини, юзини, қўлини ўпди. Тўсатдан Дилнавоз чўчиб, тезда қаддини ростлади, хавфсиз раганча эшикка қараб қолди.

— Ойим келиб кетдилар,— деди Йигитали.— Бошқа ҳеч ким келмайди.

Дилнавознинг қошлари яна кўтарилди.

— Ҳеч ким.— Қайтарди Йигитали.— Болалар кеча келишган.

— Биламан. Болалар кеча келиб кетганини биламан. Иброҳимни кўрган эдим.

— Ҳамма гапдан хабардормисиз?

— Йўқ, ҳаммасидан эмас.

— Уйда мен айтаман. Ойниса келмайди. Ҳеч қачон! У ҳақда ўйлашнинг ҳам кераги йўқ.

Дилнавоз ипдамади.

— Тошкентдан, институтдан гапирсангиз-чи. Иمتиҳонларни қандай топширганингизни. Энди сўраётганимга узр. Мен... аммо...

Бу учрашув бамисоли эртактардаги мўъжиза бўлди: ҳамма нарса ҳақида гапирилди-ю, аммо ҳеч гап бўлмагандек эди.

У Дилнавозни жон-дили билан тинглайди. Тошкент, сиртқи бўлим студентлари ҳақида.

— Бутун республикадан келишди. Ҳатто бошқа республикалардан ҳам! Ҳамма ўқинишга кирганлар ишлайди. Қувноқ, бақувват. Лекин ўқитувчилардан биринчи синф талабаларидек қўрқиншади.

— Сиз чи?

— Мен ҳам.— Иқдор бўлди қиз ва кулиб юборди.

Кулиши қандай чиройли! Йўқ, азизим Дилнавоз, бизда ҳеч қачон қиш бўлмайди.

Йигитали, сергак бўл! Сенга бахт кулиб боқди. Огоҳ бўл! Маҳкам ушла! Маҳкам!

— Йигитали ака, шунақаям сиқадими қўлни! Бармоқларимни синдирасиз. Тагин касал эмншлар.

— Кечирасиз...

У қўлни тортди, бармоқларини уқалади. Сўнг кулиб қўйди.

Эшик ёйқиллаб очилди, сочлари ҳурпайган бола кўринди.

— Мумкинми?

— Бу қапақа меҳмон бўлди?

— Мумкинми?

— Ҳа. Киравер. Ким керак эди сенга?

— Э-э!.. Бу ўша тошлар орасида қолган бола-ку!

Бола бир қадам қўйиб, иккиланиб туриб қолди.

— Ёлғиз эмасман. Оғайниларим минан келдим.

— Чақиравер оғайниларияғиниям,— қувониб гапирди Йигитали.

Бола ўрнидан бир қадам ҳам силжнмай, хона ичи болага тўлди. Йўлақда эшитиб, кираверишди.

Болалар бир-бирларини туртиб, салобат сақлаётган каби жиддий қиёфада киришди. Бир зумда палата мактаб ўқувчиларига тўлди.

— Бўлдимми?— ҳайрат ичида сўради Йигитали.

— Ҳе-еҳ...— бола бошини чайқалди.— Ташқарида яна бор. Майли, улар ўшатда тураверишсин.

— Сизларни қаёққа ўтқизаман энди?— ташвишланиб болаларга бир-бир қаради Йигитали.

— Биз ўтирмаймиз. Ҳозир ҳайлаб юборишади,— иқдор бўлди у.

— Нега? — ҳайрон бўлди Йигитали.

— Ұзимиз кирдик... Қўйворипмаган эди,— очирини айтди.— Бутун синфимиз билан келгандик.

— Бутун синфимиз билан?

— Бошқа синфлардамам бор. Бир печа боладам.

— Хўш, ишлар қалай?

— Яхши... Сиззи кўришга келдик. Дурустмисиз?

— Ҳозирча, мана, кўриб турибсан, ётибман, огайни.

Яқин-орада тузалиб кетамап.

— Тезроқ тузала қолинг.

— Хўп бўлади.— Ингитали кулди.— Бу нима?

— Бу... шундоқ...— Бола тугунларни устма-уст тахлай бошлади.— Биз қоча қолайлик энди. Уришиб беришади.

Болалар палатадан чиқиб улгурмай, йўлакда ҳамширанинг таҳдидли овози эшитилди:

— Э, худойим-эй! Бунчаларнинг қаёқдап йиғилиб қолдишлар. Халатсиз... Қапи, туёқларингни шикёллатинглар.

Тап-тун оёқ товушларидан сўнг палата бўшаб қолди.

Ингитали билан Дилнавоз бир-бирларига қараб кулишди.

Шамолдай учиб кетинди. Ҳатто отиниям сўрамамап.

— Отини?— норози оҳангда гапирди ҳамшира.— Билиб оласиз ҳали, ташвишламанг. Неча кундан буён касалхонани қуршовга олиб юришинги. Фурсат топшганини қаранг. Қоровул бирровгина уёқ-буёққа чиққанга ўхшайди. Пайтини тошиб, малаҳдай бостириб кираверган.

— Қўяверинг ҳечқиси йўқ,— ҳамширани тицчлантирди Ингитали.

— Ҳа, сизга нима бўларди, ҳечқиси йўқ,— ҳамшира кулиб, соатига қараб қўйди.

— Мен кета қолай энди,— Дилнавоз ўрнидан турди.— Вақт ҳам алламаҳал бўлди. Эртага келаман.

У ҳамширага савол назари билан қаради.

— Майли, кела қолинг. Ҳозир дўхтирлар келишмоқчи.

Ҳамшира тугунларни тумбочка ичига жойлаб, чойшабни тузатиб қўйди.

Дўхтир ўн минутлардан кейин келди. У майиб қўлининг бармоқларини тинмай босиб туриб бир печа бор сўради:

— Қалай? Сезиясизми?

— Оғрипти.

— Энди-чи?

— Йўқ.

— Ҳозир чи?

— Йўқ.

Врач бугун жиддий. Ҳазил-мутойиба қилмаяпти.

— Оғрияптими?

— Йўқ! — Қўрқа-писа жавоб беради Йигитали.

Йигитали босганда оғриқни сезмаслик жуда ёмонлигини энди сеза бошлади. Бироқ врачга, ҳозир қуюқ қошлари беркитиб қўйган кўзларига умид билан тикилаётган эди.

— Гап бундоқ, солдат... — Ниҳоят бошини кўтарди врач. — Ишларинг, очигини айтсам, яхши эмас. Аммо тамоман умидсизланиш ҳам ўринсиз. Мутахассислар кўришсин. Қайтариб айтаман, масала жиддий.

Врач майиб қўл бармоқларини сиқишни давом эттирди. Лекин энди оғрийдими, деб сўрамасди. Эҳтимол Йигиталининг ўзи «оғрияпти», дейишни кутаётгандир.

— Солдат бардошли бўлиши керак. Шундай эмасми?

— Қўлимга нима қилган? — шивирлабгина савол берди Йигитали.

— Бир ўзим ҳеч нарсани ҳал қилолмайман. Аммо ҳамма нарсага тайёр туриш керак.

— Қўлимга нима қилган? — қайтарди Йигитали.

Врач жавоб бермади. Беморни тинчлантирди:

— Ҳозир профессор келади.

— Қачон?

— Яқинлашиб қолди.

Врач кафтини Йигиталининг елкасига қўйди. Қўллари бақувват. Боя бармоқларини сиқаётганда сезмаган эди.

— Очигини айтмоқчиман. Сиз — солдат, матонатли кишисиз. Бинобарин... операцияга розилик беринг, омон қолишинг бирдан-бир йўли шу.

— Қанақа операция?

— Ҳозирча айтиш қийин...

Қанақа операциялигини билади! Аммо айтгиси келмаяпти. Врач секинлик билан синалган йўлдан бориб, Йигиталини профессор билап бўладиган суҳбатга тайёрлаяпти.

Профессор икки соатлардан кейин келди. У ҳам врач сингари бармоқларни босиб кўриб, анчагача индамади.

— Гап бундоқ, йигит, биз сизнинг ҳаётингизни сақлаб қолишимиз керак. Тушунайсизми? Ҳаётингизни!

— Қўлимни-чи? — сўради Йигитали.

— Қўлингизни? — қайтарди профессор. — Унинг аҳволи чатоқ, оғайни.

— Сиздан ўтиниб сўрайман! — у қалтирай бошлади. — Утинаман...

— Қўйинг... Қўйинг бу гапларни. Ахир сиз ўлим билан юзма-юз турганда ҳам қўрқмагансиз. Тўғрими? Тинчланинг.

Йигитали лабларини тишлаганча Дилнавоз ҳақида ўйларди. Ўзи, операция хаёлига ҳам келмасди. У бундан қўрқаётгани ҳам йўқ. Оҳ, Дилнавоз! У бу мудҳиш масалага қандай қараркин? Эҳтимол, раҳмдиллик, одамгарчилик туфайли югуриб келар, уни юнатар. Аммо...

Худди шу палатада яқиндагина хотини қизариб-бўзариб, бир оғизу, аммо жуда даҳшатли сўзни юзига қараб айтди: чўлоқ! У ҳақ эди. Бироқ Ойнисанинг бу гапларга ҳозир нима алоқаси бор? Уни Дилнавоз билан солиштириб бўлармиди? Йўқ, асло. Хўш, Дилнавоз ҳақида нимани билади? Бор-йўғи уч-тўрт мартагина учрашди, холос.

Профессорнинг овози узоқдан эшитилгандай бўлди:

— Тинчланинг. Шундай бўлиши керак. Бўлмаса...

Чўлоқ бўлиб қолгандан кўра, бошқача бўлгани маъқул. Назарида бу гапни бақариб айтгандай туюлди. Ё адавидими, ўзича ўйладими?

Профессор беморнинг руҳиятини тушуниб турипти.

— Емон хаёлларга борманг!— Профессор тўнғиллади. У врачга бурилди.— Бемор дам олиши керак. Ухласин.

— Яхши.

Йўлакка чиққач, профессор врач билан гапни давом эттирди:

— Олдига хотини, оғайнилари келса, яхши бўларди. Гаплашишса, ҳарна далда берарди.

— Хотини ташлаб кетишти.

Профессор лабини тишлаб қолди:

— Ҳм-м... Унда оғайнилари келишсин... Хабар қилинглар.

— Мен ҳозир телефон қиламан.

Ҳамшира телефонга яқинлашди.

— Шошманг. Аввал кўз ёшингизни артиб олинг. Медиксиз, тушунишингиз керак. Бунақа кайфият билан палатага ҳам кириб бўлмайди.

Қиз боши билан маъқул ишорасини берди.

Уйқу доридан кейин Йигитали қаттиқ ухлаб қолди. Кечқурун олдига Иброҳим билан Анатолий келишди.

Кираверишда уларни ҳамшира кутиб олди.

— Олдин навбатчи врач олдига кириңлар.

— Нега?

Жавоб бериш ўрнига ҳамшира кафтларини юзига босиб, йиглаб юборди.

— Нима бўлди?

Йўқ, ундай аниқ бир гап олиш мушкул. Иброҳим билан Анатолий йўлакнинг охиридаги кабинет томоқ юришди. Гап лўнда бўлди. Врач қабул қилинган қарорни айтди: ампутация. Бу сўзнинг бутун даҳшатларини йигитлар дарҳол англай олишмади.

— Сизлар уни кўндиришларингиз керак. Қайфиятини ўзгартиришлар.

Иброҳим қўлларини ёнига керди.

— Беморнинг аҳволи жиддий, — қайтарди врач. — Биз дори-дармон билан даволамоқчи бўлган эдик. Аммо сира пложи йўққа ўхшаб қолди... Ампутация қилиш жуда зарур.

— У энди йиғирма тўртга кирди... — Анатолийнинг ўлкаси тўлди.

— Биламан. — Врач хўрсиниб, соатига қаради. — Яқинда уйғониб қолади. Гаплашинглар. Илтимос. Фақат битта илтимос, ёши ҳақида сўз юритманглар... Унинг ўзи ҳам йиғирма тўртга кирганини мен билан сизлардап яхши билади.

Иброҳим билан Анатолий Ингиталининг олдидан кечгача ўтиришди. Уларни ҳеч ким безовта қилмади. Иброҳим учувчи Мересьевни эслатмоқчи бўлди. Сўнгра қозғиштонлик комбайнчи Иванов бир оёғидан ажралганда машина бошқаришни ўрганганини айтмоқчи эди.

Ҳозир бунақа гапларини эслатишининг ўрни эмас.

— Маҳкам бўл, солдат. Биз сенга ишонамиз.

— Дилнавоз-чи? — сўради Ингитали.

— Дилнавоз сени севади, тептак. — Иброҳим ишонч билан айтди бу гапни. — Йўн-дилдан сенин нималигини биласанми ўзинг?

УН БЕШИНЧИ БОБ

Ингитали уйдан камдан-кам чиқарди. Енгини осилтириб қаяққа ҳам борсин? Яхшиси уйда ўтиради.

Оғайнилари келинди. Иброҳим одатдагидай узоқ ўтирмади. Дони йиғилиш, учрашув... у ҳол-аҳвол сўраб, уёқдан-буёқдан гаплашгач, соатига қаради. Ўрнидан турди.

— Ҳозир борсам, айни вақтида етаман! — у чиқиб кетди.

Анатолий билан Ирина кечгача қолинди. Чой устида қурилиш ҳақида гаплашиб ўтиришди.

Вали билан Нафиса гангир-гунгур уйни тўлдириб ўтиришган экан. Кетганларидан кейин уй ҳувиллаб қолди.

Ҳаммадан кўпроқ Дилнавоз келиб турди. Умри хола бошда қизга эҳтиёт бўлгандай зимдан қараб юрди. Дилнавоз унга ёқарди. Аммо буни очиқ айтишдан чўчирди. Фақат бир мартагина Иброҳим билан шивирлашиб олди.

— Кўкламда тоғда гуллар қўққисдан пайдо бўлиб қолади. Кечагина шамолда тебраниб турган яшил новдалар момақалдироқ гумбурлаб, ёмғир севалаб ўтиши билан гулга айланади, тоғ этаклари чаманзор бўлади. Бирам чиройли! Бирам кўркам! Кўриб кўз тўймайди!

Иброҳим Умри холанинг гапларидан завқланиб кулб, унга тикилиб қолди: кейинги кунларда апча ўзгаринпти. Қулфат саратон иссиғида бошига дўл тушгандай елкаларини чўктириб қўйинпти. Бир неча кун сурункасига бошиши ёстиқдан кўтаролмай ётди. Ўғлининг ени очилиб юришини ўйлаганда, юрак-бағри эзиларди. Аъзойи бадани шалвираб, кўз олди қоронғилашарди. Ҳеч ким йўғида дув-дув тўкнлган кўз ёшларини ёстиқда қури-тарди.

Аммо бутун қишлоқ аҳли Ингиталини чипакам мард йигит, довурак, метин продали одам деб атарди. Кечалари уйларида одам аримайди. Ҳеч ким оҳ-воҳ қилиб кўз ёши тўкаётгани йўқ. Раҳмдилликдан ўпкаси тўлиб, юзини ўгираётгани ҳам йўқ. Гўё Ингиталига ҳеч нарса бўлмагандай.

Дилнавоз Ингитали олдида тоғда баҳор кезларида бир кечада ҳаммаёқни чаманзор қиладиган сўлим гулдай очилиб ўтирар эди.

Одамларнинг кети узилмай, бир-бирига уланадиган ширин суҳбатлару дилдан отилиб чиқадиган самимий кулгилардан кейин беморлик ҳам, кўз ёши ҳам яқинлашолмас экан.

Умри хола Иброҳимдан хушхабар эшитди:

— Яқинда Ингитали ишга чиқса керак.

— Қанақа ишга?— ҳайратдан қотиб қолди она.

— Ўзи қилиб юрган ишга.— Осойишта жавоб берди

Иброҳим.

— Мошинага-я!— Умри хола ағрайиб қолди.

— Албатта.

— Ахир у...

— Протез қўл кияди. Ўрганиб кетади. Кейин секин-секин ишгаям кўникади.

Она пчидан хўрсиниқ чиқди-ю, аммо бир сўз ҳам айтмади. Ҳамма билан ўғлининг келажаги ҳақида очилиб-сочилиб гапирадиган бўлди. Фақат Ингиталининг ўзига савол бермас эди. Дилнавозга ҳам.

Қиз унга ёқар эди. Аммо икк... ёқлап у Дилнавоздан қўрқарди.

«Юриб, юриб, кейин... — Умри хола чуқур ух тортди. — Епи, чиройли. Бошқасини топиб олади. Яна уйнимиз ҳувиллаб қолади! Дилнавоз масалани ҳозир шартта кесиб ҳал қилганда... Қанийди...»

Йигитали ҳам бу ҳақда кўп ўйларди. У Дилнавознинг гапларидан, ҳаракатидан порозилик, ўкинч аломатларини изларди. Қиз ҳатто бир куни очиқ сўради:

— Бироқ гап бўляптими ўзи? Нега ишонмагандай синчковлик билан кузатасиз менн...

— Йўқ, ҳеч нарса, сизга шундай туюлгандир. — Йигитали лавлагиси чиқиб, кўзини олиб қозди.

Тоқда яна баҳор келди. Тўсатдан зумрад сепени ёйиб, тоғ этаклари ям-яшил майса-гиёҳга бурқақди. Чўққиларда буталар чаман бўлди.

— Тоғ этакларини сайр қилиб келмаймизми? — Йигитали табассум барқ урган юзини қиз томон бурди.

Дилнавоз бир неча сония ўйланиб қолди. Соғлиғи йўл қўярмикин? Кучи етармикин? Бу гапларни айтиб бўлмайди.

— Албатта чиқамиз. Ёзилиб келасиз.

Улар Чирчиқ соҳилларигача боришди.

Тоғларда қор эриятти. Ҳозирча секинлик билан. Исгар-истамас. Аммо дарё кундан-кун кучга тўлишиб, соҳилларга сапчир эди.

— Бу ерларда мен кўпинча отам билан ўтирардим. Кейин ёлғиз келадиган бўлдим. Мана, бугун бирирча марта жуфт бўлиб келдим.

Қиз унинг қўлини сиқди:

— Энди тез-тез келиб турамиз.

— Ҳа, Дилнавоз, албатта.

Йигитали қизга қаради:

— Биласизми...

Қиз юраги гурсиллаб кутди.

— Биласизми, Дилнавоз, сизсиз турулмайман. Аммо...

Узингиз тушунасиз, мен...

— Ҳеч нарсани тушунишни истамайман. Бир умр ёнингизда бўламан! Ажойиб одамсиз, Йигитали ака. Фақат ўтиниб сўрайман, менга ортиқ синовчан назар билан қарамаинг. Сиз мен учун энг яхши одамсиз!..

Дилнавоз шошилиб гапирарди. Дилидагини айтиши керак. Айни шу замонда. Ҳозир!

— Энг яхши! — қайта сўради Йигитали ва астойдил

сўз берди:— Унда мен буни амалда исбот этаман... Имонингиз комил бўлсин...

Қайтиш оғирроқ бўлди. Бироқ Йигитали мадорсизла-наётганини билдирмасликка тиришарди. У йўл-йўлакай болалик йилларини ҳикоя қилиб борарди. Кичкиналигида тез-тез чўмчилик турганини, муздай сувдан чиққач, қалти-раганча қайноқ тошлар устида иссиққа чидолмай сакра-ганларини гапирарди.

Дилнавоз тўхтаб қолди:

— Биласизми, сизни нега солдат деб аташади?

Йигитали елка қисди:

— Армиядан қайтганим учундир-да! Гимнастёркада юрардим.

— Бунақалар қурилишда кўп.

— Унда нега?— кулди Йигитали.

— Сиз — солдатсиз. Бу сўзнинг том маъноси билан солдатсиз. Мен буни биринчи учрашганимдаёқ сезганман.

— Қандай қилиб?

— Мен кутган эдим,— Дилнавоз бошини эгди.— Жуда кутган эдим... Ҳаёт сўқмоғида сиздай одам билан учра-шинимми.

— Биз армиядан қайтаётганимизда,— кулди Йигитали,— қисмимиз командири шундай деган эди: «Сизлар погонларингизнигина олиб қўясизлар. Аммо сафда қола-сизлар. Мен бунга аминман».

— Қисм командири ҳақ гапни айтган экан,— Дилна-воз жиддий оҳангда таъкидлади.

Орадан бир кун ўтгач, Йигитали Дилнавоз билан бирга штольняга боришди. Йўл-йўлакай посёлка одамла-ри улар билан эҳтиром-ла кўришишарди. Улардан кўпла-рини Йигитали танимас эди. Буни Дилнавозга ҳам айтди.

— Улар эса сизни танишади.— Фахр билан айтди Дилнавоз.

Штольняда уларни хурсандчилик билан кутиб олиш-ди:

— Ўртоқлар!— Шергани Умидов баланд овозда хитоб қилди.— Қанч, йўл беринглар. У ишлаши керак. Қани, яхшииси ҳамма гапни ўзларинг айта қолинглар...

Йигитлар биринчи учрашув режасини олдиндан тузиб қўйишганга ўхшайди. Йигитали эса тўсатдан келиб, уларнинг режаларини чалкаштириб қўйди.

Анатолий олдинга чиқиб, қилинган ишлар ҳақида ра-порт берди.

— Бутун бригада аъзолари нормани юз ва ундан ор-тиқ фоиз бажаришди...

У қўлидаги қоғозни очиб, фамилияларни ўқиди, рақамлар келтирди. Йигиталининг исми тилга олинди.

— Бир юз икки фоиз...

Йигитали ҳамма гапни эшитгач, қулиб жавоб берди:

— Яхши ишлабсизлар. Аммо текшириб кўриш керак. Назаримда кўзбўямаччилик борга ўхшаяпти.

— Марҳамат, солдат, текширавер!

Бир вақтлар унинг бульдозери штольняни тошлардап тозалаган жойдан шарқираб сув оқар эди. Матонатли кишилар Чирчиқ ўзанини бошқа изга солишди, ўзларига керак йўлга буришди.

— Катта ишларни бажарибсизлар, бошқаларга қилдиган иш ҳам қолмапти шекилли?

— Бор, солдат. Ўқинма.— Анатолий кулиб гаширди.— Ўтир, сенга машинанг мунтазир. Ишлаш керак, етар шунча ётганинг.

Йигитали лабини тишлаганча ўйланиб қолди: борди-ю, ишга ярай олмаса-чи? Унда нима бўлади?

— Албатта ўтирамиз...— Дилнавоз жавоб берди.

Ҳамма ҳайрат билан қизга қараб қолди.

— Бульдозерга ўтирамиз!— қайтарди у.— Нимага тикилиб қолдиларинг? Конторадан участкага ўтишга қарор қилдим. Нима, бульдозер ҳайдаш ҳам гап бўптими?

— Тўғри! Жуда жўн иш!— Нафисанинг овози жараишлади.

— Мана, Йигитали ака ўргатадилар.

Бу фикр Дилнавознинг хаёлига қачон келди? Илгарими? Нега шу вақтгача индамади? Йўқ. Бу гап хаёлига ҳозир келди шекилли.

Дилнавоз! Жонгинам, сенга ўргатаётганда, ўзим ҳам кўп нарсани эслаб оламан. Қучимни, имкониятимни синаб кўраман. Жонгинам, жоним! Аммо сенга қийин-ку! Ҳам ишлаб, ҳам институтда ўқиб...

Йигитали бу гапни овоз чиқариб айтмоқчи ҳам бўлди. Бироқ ҳожат борми? Дилнавоз унинг дилидаги гапни шусиз ҳам тушуниб турипти.

— Сизнинг фикрингиз қандай, ўртоқ бригада бошлиғи?— қиз сўради.

— Мен сафимиз тўлишидан фақат қувонаман,— жавоб берди Шерған Умидов.

— Унда масала ҳал бўлди,— Дилнавоз хитоб қилди.— Бригада-чи? Қарши эмасми?

Қувноқ овозлар янгради. Қалби қувонч ва бахтга тўлиб-тошган Дилнавоз қўлларини кўтариб силкитди.

Яна Йигиталининг ташвиши юрагига гулгула солди.

Бу ерда у яйрапти, хурсапд. Аммо бугун одатдаги кунлардан кўпроқ юриб қўйди. Оғирлик қилмасмикин?

— Юринг, Йигитали ака. Эртадан бошлаймиз.

Конторага яқинлашганда у сўраб қолди:

— Кечқурун келасизми?

У бош силкиди.

Кечқурун улар яна биргалашиб Чирчиқ бўйига боринди. Умри хола деразадан завқ билан қараб қолди. Кўз ёшларини артди. Севпяч ёшларини!

Соҳилда Йигитали Дилнавозга тикилиб қолди, лаблари шивирлади:

— Кўнгиясиз воқеалардан кейин ҳамisha шу ерта келар эдим.

— Бугун-чи?— сўради Дилнавоз.

— Бугун гоят бахтиёрман!— у кафтларини лабига қўйиб, ҳаяжон билан қичқирди:— Бахтиёрман!

Тоғлар акс садо берди:

— Тпёр-ман! Тиёр-ман!..

Йигитали Дилнавознинг қўлларини кафтларига босди:

— Кўряпсизми? Хатто ҳамisha хомуш, даҳшатли тоғлар ҳам сўзларимни маъқуллаяпти.

Дилнавоз юзига табассум ёйилди.

— Маъқуллашмай ҳам кўришсин!